

Rigsraadet og Statsfinanserne i Christian III.s Regeringstid.

AF

ASTRID FRIIS

Kristian Erslev har uomtvisteligt ret, naar han i sit banebrydende arbejde *Konge og Lensmand* resumerer som sin undersøgelses hovedresultat, at det var kongemagten, der fik hovedfordelen af kirkegodsets inddragelse efter reformationens gennemførelse 1536, samt at der i efterreformationstiden gennemførtes en monarkisk reform af lensvæsenet, hvis hovedsider, forvandlingen og indordningen af frie tjenestelen og afgiftslen under store regnskabslen, uundgaaeligt maatte have til følge, at adelen fik langt ringere økonomisk fordel af lenene end tidligere og fik sine magtbeføjelser stærkt beskaaret.

Men den af Erslev formulerede opfattelse af adelens forhold til lensreformen, mener jeg derimod, at der kan være grundlag for at revidere. Erslev skriver, at naar adelen »bøjede sig for kongedømmet« . . . »henvises man . . . som den eneste forklaring til adelens nederlag i Grevens Fejde; dette maa have virket saa nedtrykkende paa hele generationen, at denne for at være sikret for faren fra demokratiet fandt sig med nogenlunde lethed i at opgive sine stormandslyster og søge tilfredshed dels udenfor statslivet, dels i staten som kongens medhjælpere«¹.

Disse betragtninger gælder først og fremmest Christian III.s tidsalder. Men jeg kan ikke medgive, at de skulde være dæk-

¹ Kr. Erslev: *Konge og Lensmand i det sextende Aarhundrede* (1879), 157—160.

kende eller udtømmende. Skulde de have gyldighed for noget tidsrum af denne konges regeringstid, maatte det først og fremmest være for aarene umiddelbart efter Grevefejden. Men efter Erslevs opfattelse begyndte den monarkiske lensreform først midt i 1540'erne, og hvor lammende Grevefejden end i øjeblikket kan have virket paa adelen, maa dens forskræmthed i den halve snes aar, der da var forløbne, antages i væsentlig grad at have fortaget sig.

Erslev søger forklaringen paa, at lensreformen først sætter ind ved midten af 1540'erne, i de urolige forhold i det første tiaar af Christian III.s regeringstid, som han mener, hindrede kongen i at henvende sin opmærksomhed paa de indre forhold. Erslevs efterfølgende redegørelse for det forberedende arbejde til en lensreform, der gjordes netop i disse aar¹, kan dog ikke andet end virke som et korrektiv til denne bemærkning og gør næppe den antagelse uberettiget, at det ikke alene var tiden, men ogsaa magten, der fattedes, naar lensreformens begyndelse maa dateres saa sent som 1545.

Om lensreformens nødvendighed, som om nødvendigheden af en fuldstændig reorganisation af statsforvaltningen, der førte Danmark op paa højde med de efter det 16. aarhundredes forhold moderne styrede stater, kunde der hos kongen og administrationens spidser, først og fremmest kansler Johan Friis, ingen tvivl herske.

Danmark var ved det 16. aarhundredes begyndelse i administrativ henseende, ikke mindst paa finansforvaltningens omraade, aarhundreder tilbage for lande som England og Frankrig. Først i løbet af det 16. aarhundrede skabtes ved rentekammerets udvikling en centralkasse og en fast udbygget regnskabskontrol i Danmark. Hvilket bl. a. var en forudsætning for, at der kunde opnaas fuldt udbytte af regnskabslenene. England derimod havde allerede i slutningen af det 12. aarhundrede i the Exchequer en fra den øvrige administration adskilt finansforvaltning med et særligt departement for regnskabskontrol, hvor regnskabsaflæggelse fandt sted til regelmæssigt tilbagevendende

¹ Erslev: Konge og Lensmand, 127 ff.

terminer¹. Og fra begyndelsen af det 14. aarhundrede havde Frankrig en fuldt udbygget, stærkt differentieret finansforvaltning². Af Elisabeth Bambergers oversigt over finansforvaltningen i de tyske territorier i middelalderen³ fremgaar, at selv om senere end i de vesteuropæiske lande, saa udskiltes dog ogsaa i den senere middelalder i de sydtyske lande — tidligst i Tyrol — finansforvaltningen som et særligt administrativt organ. I de nordtyske lande fandt en tilsvarende udvikling derimod først senere sted, nemlig i slutningen af det 15. aarhundrede. Indenfor lensforvaltningen gennemførtes da, samtidig med at regnskabslenet blev den fremherskende forleningsform, fast kontrol og aarlig regnskabspligt. Ganske samme udvikling fandt sted i hertugdømmerne Slesvig og Holsten. Ogsaa her blev den fremherskende forleningsform regnskabslenet, og der indførtes en fast aflønning af lensmanden (genant)⁴.

Christian II var da paa ingen maade forud for sin tid, da han i det andet aarti af det 16. aarhundrede forsøgte en modernisering af lensforvaltningen i Danmark. Hans anvendelse af borgerlige og lavadelige fogeder til dette forsøg var ogsaa over-

¹ Stubbs: *The Constitutional History of England I* (1875), 337—444. Og af senere fremkomne værker navnlig: *Dialogus de Scaccario*. Udg. af Hughes, Crump og Johnson (1902), Indledningen; R. L. Poole: *The Exchequer in the 12th Century* (1912); T. F. Tout: *Chapters in the administrative History of Mediaeval England I—VI* (1920—33). Se navnlig de to første kapitler i bind I, 1—17; jfr. A. B. Steel: *The present State of Studies on the English Exchequer in the Middle Ages* i *Amer. Hist. Review* XXXIV (1929), 485—512.

² P. Viollet: *Historie des institutions politiques et administratives de la France II* (1898), 126 f., 138 f., 187, 196, 231 f.; *III* (1903), 364—77. Jfr. det af Elisabeth Bamberger i *Die Finanzverwaltung in den deutschen Territorien des Mittelalters* (*Zeitschr. für die gesamte Staatswissenschaft* LXXVII (1923), 252) citerede værk: Viutry: *Études sur le régime financier de la France I* (1883). Dette værk har ikke staaet til min disposition.

³ *Zeitschr. f. d. gesamt. Staatswissensch.* LXXVII, 168—255.

⁴ *Zeitschr. f. d. gesamt. Staatswissenschaft* LXXVII, 175, 183—86, 198, 203 f., 209—16 o. 252—55; *Danske Mag.* 4. R. III (1871) 17—22; Volq. Pauls: *Die holstein. Ämter u. d. Amtmann im 15. Jahrh.* Dissert. Kiel (1908), 71—77.

ensstemmende med den maade, man var gaaet frem paa under lignende forhold andetsteds¹.

Selv om nu Christian II.s lensreformforsøg glippede, kunde den sejr, som den reaktionære del af den danske adel vandt ved hans fordrivelse, ikke blive varig, om Danmark skulde være i stand til at hævde sin plads i de europæiske staters række. Et land, hvor de statsfjendtlige, statsopløsende kræfter havde magten, var en anomali i en tidsalder, hvis mest karakteriserende træk i de fleste andre europæiske lande var statsmagtens vækst.

I.

Efter at de statsopløsende kræfter i tretten aar havde haft nogenlunde frit spil i Danmark, kunde endelig i 1536, efter at Grevefejden var sluttet og reformationen gennemført, genopbyggelsesarbejdet begynde. Dette gennemførtes for en væsentlig del ved den moderne indstillede del af den danske adel, der sad inde med alle betydende embeder i centraladministrationen og i lokaladministrationen (som lensmænd).

Man har villet opfatte disse mænd blot som kongens redskaber. For saa vidt med nogen ret, som kongemagt og statsmagt efter tidens opfattelse i meget var identiske begreber. Men man lader dog derved ude af betragtning, at netop den øverste leder af kongens administration, kansler Johan Friis, fra 1536 tillige var det næstfornemste medlem af rigsraadet², som i betydning og magt i meget kan sidestilles det engelske parlament paa dets tidlige udviklingstrin³ og i henseende til

¹ Erslev: *Konge og Lensmand*, 37—45; *Zeitschr. f. d. gesamt. Staatswissensch.* LXXVII, 245; Jfr. Forssells skildring af Gustaf I. Vasas lensreform i *Sveriges inre Historia* I (1869), 31—38.

² I. E. Larsen i *Hist. Tidsskr.* I (1840), 286; Erik Arup: *Danmarks Historie* II (1932), 486; *Scandia* VI (1933), 246.

³ En nærmere redegørelse herfor ligger udenfor denne afhandlings rammer; men forholdet vil forøvrigt fremgaa ved at sammenholde Erslev: *Rigets »bedste Mænd«, Danehof og Rigsraadet* (*Hist. Tidsskr.* 7. R. V. (1904—5), 365—87, genoptrykt i *Hist. Afhandl.* II (1937), 191—207) med

skattebevillingsretten med de tyske territoriers landstænder, heri indbefattet de halvt tyske slesvig-holstenske landstænder¹.

Man kan opfatte denne placering af kansler Johan Friis i rigsraadet som et forsøg fra kongens side paa at øve indflydelse paa dettes afgørelser ved at lade kansleren indtage en saa fremtrædende plads heri — Jfr. mutatis mutandis forsøg fra den engelske konges side paa at sikre sig magten saa vel i underhus som overhus. Men det er næppe berettiget. I hvert fald skulde det i de følgende aartier vise sig, at netop de rigsraader, der ved at støtte lensreformen udfoldede de stærkeste bestræbelser for at styrke statsmagten og for saa vidt ogsaa kongemagten paa bekostning af adelens personlige interesser, paa andet omraade, skattebevillingens, virkede for gennem en udvidelse af rigsraadets kompetence at beskære kongens dispositionsfrihed og derigennem hans adgang til at lade kongehusets private interesser gaa frem for statens tarv.

Trods de katolske biskoppers udstødelse 1536 var det konservative element i rigsraadet i den første halve snes aar af Christian III.s regeringstid dog ret fremtrædende. Og i realiteten var kongen i disse aar i høj grad afhængig af rigsraadet. Det alene kunde bevilge ham de nødvendige bondeskatter og sikre ham, at ogsaa adelen bragte finansielle ofre. Med de danske statsfinanser forholdt det sig nemlig ved Christian III.s regeringstiltrædelse saaledes, at det var langt fra, at de ordentlige indtægter kunde dække de ordentlige udgifter. Selv indtægten af det 1536 inddragne kirkegods var ikke i stand til at skabe balance mellem disse. Først mod slutningen af Christian III.s regeringstid, da lensreformen forøgede indtægterne, forelaa der

senere fremkomne engelske og amerikanske arbejder som A. F. Pollard: *The Evolution of Parliament* (1920) og C. H. McIlwain: *The High Court of Parliament and its Supremacy* (1910).

¹ Zeitschr. f. d. gesamt. Statswissensch. LXXVII, 242 f., og 246; L. Andresen u. W. Stephan: *Beiträge zur Geschichte der Gottorfer Hof- und Staatsverwaltung 1544—1659 I* (Quell. u. Forsch. z. Gesch. Schlesw. Holsteins, Bd. 14) (1928), 384 f.; *Berichte über die Schlesw.-Holstein. Landtage von 1525, 1526, 1533, 1540 mitgeteilt v. W. Leverkus* (Archiv f. Staats- u. Kirchengesch. d. Herzogthümer 4. Bd. (1840), 451—505.

en mulighed for at skabe balance. Men dog kun ved udvisning af den største sparsommelighed i statens husholdning¹.

I aarene umiddelbart efter Grevefejden kunde der da kun opnaas dækning for udgifterne ved udskrivning af skatter og ved laan. Tilmed var der i disse aar meget store overordentlige udgifter. I de første aar navnlig efterbetalinger til landsknægtførerne og nødvendig afbetaling paa gammel og ny gæld, hvortil hertugdømmerne dog bidrog med store summer². Dernæst medførte krigen med kejser Karl V i aarene 1543—44 betydelige overordentlige udgifter. Og endelig kom efter Slesvig-Holstens deling i 1544 den fuldstændige udløsning af de to trediedele af kongens gæld i hertugdømmerne, hvis betaling man fra dansk side havde paataget sig allerede i 1539³. Men ved hjælp af den af rigsraadet 1545 til dette formaal bevilgede landeskat, og det af adelen samtidigt ydede treaarige rentefri laan kunde den mest trykkende gæld dog omsider indløses⁴.

Først efter at statsgælden paa denne maade var blevet reduceret og konverteret til en mindre trykkende indenlandsk gæld, fandt kongen og kansler Johan Friis det tilraadeligt at lade de foregaaende aars moderate og forberedende omlægning af lensforvaltningen afløse af en direkte og langt mere radikal indgriben med hyppige lensmandsskifter paa stedse skærpede vilkaar, ganske modsat fortidens skik, hvor livslang forlening næsten havde været normen. Ja, hvor et bestemt len ofte gennem flere slægtled var gaaet i arv i samme slægt.

¹ Se ndfr. S. 105 f. Naar Erslev (Konge og Lensmand, 156 f) skriver, at endnu ved slutningen af Christian III.s regeringstid var det nødvendigt for at skaffe pengene til de regelmæssige statsudgifter at tage sin tilflugt til skatter, selv om »disse var hverken saa hyppige eller saa trykkende som under Frederik I«, bygger han her paa Johan Grundtvigs misvisende og ganske summariske fremstilling i Frederik den Andens Statshusholdning (1876), 13—16. Jfr. ndfr. S. 125 f.

² Scandia VI, 299—303, 308—11, 319 f., 323—25; VII (1934), 170—78, 195—201, 205—7, 213—15, 232—36, 239, 244 f.

³ Ibidem, VI, 311 f., 321—23.

⁴ Danske Mag. 4. R. I. (1864), 129—33, 142—46; Meddelelser fra Rentekammerarchivet (1871), 76—100.

Ved lensmandsskifterne blev naturligvis den moderne indstillede del af adelen foretrukket frem for de mere konservative, der var mindre villige til at tage len paa skærpede vilkaar. Dette maatte yderligere bidrage til det konservative elements misfornøjelse. Denne misfornøjelse kom ikke blot, som Erslev anfører, magtesløst til orde fra den menige adels side efter Frederik II.s død¹; men gav sig allerede under gennemførelsen af den skærpede lenspolitik i Christian III.s senere regeringsaar betydningsfulde udslag, idet den konservative fraktion indenfor rigsrådet fremtvang to rentemesterskifter i henholdsvis 1547 og 1557. Selv om virkningerne heraf for selve lenspolitiken kun blev af forbigaaende art, saa er disse to episoder dog paaagting værd, fordi de kaster lys over magtforholdet mellem konge og rigsråd i det 16. aarhundrede.

En enkelt isoleret episode allerede inden den skærpede lenspolitik sætter ind midt i 1540'erne afgiver i øvrigt et eksempel paa hvilke vanskeligheder regeringen mødte under arbejdet paa lensvæsenets omlægning.

Mogens Gyldenstjerne, der blandt andet paa grund af sin ikke alt for standhaftige optræden under Grevefejden, næppe har været persona grata hos Christian III og kansler Johan Friis, blev ved aarsskiftet 1539—40 anmodet om at levere sit len Lindholm, der nu skulde lægges under Malmøhus, fra sig mod at faa den deri staaende pantesum overført til et andet len. Men Mogens Gyldenstjerne, der sikkert har ment, at ingen var nærmere end han til at blive lensmand paa det nyoprettede Malmøhus, da han havde haft det før Grevefejden — det var bleven frataget ham af grev Christoffer, som i stedet for havde givet ham Lindholm med de herreder, der hidtil havde ligget til Malmøhus — blev højst fortørnet og vilde kun lade sig stille tilfreds med for pantesummen at faa tilskødet en af kronens besiddelser som fri ejendom. Herpaa fik han til at begynde med blankt afslag. Men han har antagelig faaet støtte hos sine kolleger i rigsrådet; thi efter at spørgsmaalet

¹ Erslev: Konge og Lensmand, 159, 183—85.

havde henstaaet uafgjort det meste af et aar, kom det i november 1540 til en afgørelse efter hans ønske, idet Tommerup kloster blev ham tilskødet¹.

Muligt kan der fremdrages flere lignende enkeltepisoder. Men af langt større betydning er det dog, at det i 1547 og navnlig i 1557 kom til politisk krise af virkelig alvorlig karakter.

Hovedpersonerne i krisen 1547 var den højt ansete rigsraad Eske Bille og rentemester Joachim Beck. Omstændighederne havde medført, at disse to mænd i 1540'erne var kommet til at staa i ret nært samarbejde, Eske Bille som statholder paa København slot og Joachim Beck som østdansk rentemester med fast residens i København.

Eske Bille — der i sin ungdom i nogle aar havde været lensmand paa København slot — beklædte første gang posten som statholder i 1539, og derefter fra november 1542 til stadighed indtil sin død i 1552². Dog var hans funktion som statholder begrænset til de tidsrum, i hvilke kongen ikke selv opholdt sig i København³. Noget embede i egentlig forstand var statholderposten saaledes ikke; men da Christian III.s ophold i København i disse aar var højst tidsbegrænsede, maatte stillingen dog blive betydningsfuld og langt fra alene af repræsentativ natur. Eske Billes arbejde som statholder var af mangfoldig art og krævede hans næsten uafsladelige nærværelse i København. Men medens han, naar det gjaldt udenrigspolitiske sager og maritime forhold havde eneansvaret, delte han paa de fleste andre omraader arbejde og ansvar med rentemester Joachim Beck og lensmanden paa København slot Peder Godske. Under særligt farlige forhold kunde der vel udtrykkeligt befales disse ganske at staa til hans raadighed⁴; men i øvrigt findes der næsten ingen tegn paa, at de stod i et underordnet forhold til ham. Dette gælder navnlig

¹ Scandia VII, 193 f.; Dansk Biogr. Leks. VIII (1936), 502.

² W. Møllerup: Billeættens Historie I (1888), 696—98, 702—706; jfr. Dansk Biogr. Leks. III (1931), 28, 31.

³ RA. Eske Pedersen Billes Arkiv VII. Kongl. aabne breve og koncepter. B. 1543, ¹²/₈ og 1545, ⁶/₈.

⁴ RA. Eske Billes Arkiv I. Kong. og fyrst. Missiv. 1545, ²⁷/₈.

rentemester Joachim Beck. Der forefindes saaledes breve fra kongen stilede til alle tre tilsammen¹. Og mange opgaver betroedes navnlig Eske Bille og Joachim Beck til løsning i fællesskab. Saaledes ordningen af de i de østdanske provinser udstationerede landsknægtes forhold (selve monstringen af og afregningen med landsknægtene deltog Eske Bille dog ikke i), forskellige forhold vedrørende skatteudskrivning (satser og skattnedsættelser), indbetaling af solv til mønten og Københavns og flaadens forsyning med levnedsmidler og materialer². Grænserne for deres indbyrdes kompetence maatte paa alle disse punkter i nogen grad blive flydende. Paa rentemester Joachim Becks øvrige embedsgerning kunde Eske Bille derimod ingen indflydelse øve. Det kan saaledes nævnes, at det ikke var en direkte følge af hans statholderstilling, naar han i sommeren 1545 fik ordre til at sidde med rentemesteren over lensmændenes regnskaber; thi ganske den samme ordre fik rigsraad Anders Bille og den tidligere førstesekretær i danske kancelli Jesper Brochmand³.

Joachim Becks forbindelse med kongen, kansleren og den øvrige administration maatte blive en langt intimere end den, der kunde komme i stand mellem disse og statholderen, hvis funktioner ophørte, saa snart residensen forlagdes til København, og som var afskaaret fra ved rejser at opnaa personlig kontakt, naar residensen var andetsteds. For eksempel maatte rentemester Joachim Beck simpelt hen i embedsmedfør blive kongen og kanslerens nære medarbejder ved gennemførelsen af lensreformen.

Statholderpostens rent honorære og midlertidige karakter understregedes ved, at Eske Bille — uanset det trættende og brydsomme arbejde, der paalaa ham — som statholder aldeles ingen embedsløn oppebar. Medens f. eks. Joachim Beck som rentemester havde et kloster i fri forlening, foruden andre ind-

¹ RA. Eske Billes Arkiv I. 1543, ²⁹/₁₁; VII. A. 1546, ²⁰/₅.

² Se f. eks. RA. Eske Billes Arkiv I. 1543, ²⁸/₁₁, ²⁹/₁₁, ²⁰/₁₂; 1544, ¹⁴/₃; VII. A. 1543, ¹⁷/₂, ²⁸/₂; 1545, ²/₉; 1546, ³/₅, ²⁰/₅.

³ Danske Mag. 4. R. I, 114; RA. Eske Billes Arkiv I, 1545, ⁵/₆.

tægter¹, var de len, Eske Bille sad inde med — St. Peders kloster i Lund, vor frue kloster i Roskilde og tolv gaarde i et sjællandsk herred² — ikke mere betydningsfulde og indtægtgivende, end han blot som menig rigsraad maatte kunne have krav paa. Nogen rimelig kompensation for det arbejde, der paahvilede ham som statholder, var de ikke.

At Eske Bille i det lange løb følte sig tilfredsstillet ved uselvsk at stille sin erfaring og indsigt til disposition i statstjenesten er næppe antageligt. Et af de omraader, paa hvilket man i særlig grad benyttede sig af hans indsigt, var sager vedrørende Norge³. Han har derfor nok ventet imødekommenhed, da han i efteraaret 1545 anmodede om, at hans ældste søn Peder Bille, der paa dette tidspunkt var hofsinde, men i en passende alder til at begynde sin lensmandskarriere, maatte faa et norsk len. Det drejede sig om Stenvikholm, som da var blevet ledigt. Men han fik et afslag. Af et brev til Eske Bille fra rentemester Joachim Beck, skrevet i Roskilde, efter at denne var vendt tilbage til Sjælland fra et besøg hos kongen i hertugdømmerne, fremgaar det, at netop Joachim Beck, af hvem Eske Bille vel sidst havde ventet sig det, tilligemed kansler Johan Friis var ansvarlig for afslaget. Det hedder derom i det meget karakteristiske brev, som allerede Møllerup har citeret: »Jeg fick eders s[criffuelse] vdi lant Holsten, at Tord Rod icke vill lenger beholle Stenwigsholm. Saa raadslog Johan Friis oc jeg therom samen poo Peder Bildes vegne oc besinde hans gaffn oc lempe oc talde met hannom selff oc hørte hans egen mening therom. Tha besindede vij, at Christoffer Huitfeldt fick the beste leen ther fran Steenwigsholm, oc at ther stander en ringe tack at fortiene oc end ringere fordel, oc Peder Bildes vilkor nest guds hielp kand dagligen her i riget forbedres hoes hans venner oc fald thet ey helder hannom selff till sinde at drage till Norige, therfore sloge vij thet anslag vd oc sagde vij myn herre, at J hafde screffuit om Peder Bille

¹ Dansk Biogr. Leks. II (1933), 295—97.

² Kr. Erslev: Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede (1879), 69, 147, 150.

³ RA. Eske Billes Arkiv I, 1543, ²⁸₁₁ og ²⁰₁₂.

oc mente hans nade, at thet vore skade at sætte hannom therhen vdj verdens ende fran got folk, oc er hans naade hannom en gunstig koning, at I mwe vell forlade eder till, at hand faar hielp oc forlening, nar hans tiid komer, oc thet faller, som hand kand haffue hielp aff¹. Naar Mollerup herom skriver, at Joachim Beck »havde ret, thi halvandet aar efter fik den 29aarige unge mand det store Helsingborg len som regnskabslen efter Peder Skram«, opfatter han saaledes Joachim Becks pæne ord om Peder Bille som fuldt oprigtige². Men betød de mere end en i formen høflig afvisning af Eske Billes anmodning? Næppe. Og bemærkningen om at Christoffer Huitfeldt havde faaet de bedste len fra Stenvikholm er sikkert en spydig hentydning til, at Eske Bille i sin tid, skønt ivrig nok efter at blive forlenet med Bergenhus, straks efter sin tiltrædelse havde klaget over, at nogle af de vigtigste len var tagne fra slottet³. Men i hvert fald gav brevet løfter for fremtiden, og Eske Bille kunde ikke vel straks lade sin misfornøjelse komme til orde. Han behøvede dog ikke at stille sig afventende længe. Lejligheden for konge, kansler og rentemester til at vise sig som Peder Billes venner bød sig hurtigere end nogen havde kunne ventet, idet Oluf Rosenkrantz, med hvis ældste datter Birgitte Peder Bille i 1542 var blevet trolovet, døde i november 1545⁴. Da Oluf Rosenkrantz ingen sønner efterlod sig, har Eske Bille antagelig — efter gammeldags opfattelse — ment, at ingen var nærmere til at overtage Oluf Rosenkrantz' forskellige pantelen, først og fremmest Abrahamstrup, end hans søn Peder Bille. Men noget

¹ RA. Eske Billes Arkiv III, [15]45; jfr. Mollerup: Billeættens Historie I, 714, hvor det citeres udførligt. Brevet er paa sine steder stærkt medtaget af fugt (nu repareret). Saaledes kan af datoen kun ..45 læses; men af brevets øvrige indhold fremgaar imidlertid, at det maa være skrevet i Roskilde efter 10. novbr. 1545. Antagelig inden udgangen af denne maaned.

² Mollerup: Billeætten I, 714. Det samme gør Poul Colding i Studier i Danmarks politiske Historie i Slutningen af Christian III.s og Begyndelsen af Frederik II.s Tid (1939), 74.

³ Mollerup: Billeætten I, 471.

⁴ Ibidem I, 713. Dansk Biogr. Leks. XX (1941), 119.

saadant laa ganske udenfor regeringens tanke. Det vilde have været et brud paa lenspolitiken, om ikke Abrahamstrup, nu hvor lejligheden bød sig, var blevet omskabt til et regnskabslen. Dets beliggenhed gjorde det naturligt at indlemme det direkte i Københavns slots forsyningsomraade. Herindunder lagdes det da ogsaa i 1547. Det var dog allerede i april 1546 blevet indløst fra Oluf Rosenkrantz' enke fru Ide Munk og foreløbigt overdraget til Claus Huitfeldt¹. Hvis denne allerede paa dette tidspunkt har været trolovet eller gift med en datter af rentemester Joachim Beck², har Eske Bille dermed faaet endnu en aarsag til at nære misstemning mod rentemesteren. Ogsaa de mindre sjællandske len, Oluf Rosenkrantz havde haft: Holmgaard, Lejre og Udlejre, lagdes under København (juni 1546). Joachim Beck opholdt sig hos kongen i Kolding, da brevene herom udstedtes³. At Eske Billes følelser overfor denne dermed er blevet yderligere kølnede tør antages; thi at Eske Bille var uden forstaaelse af nødvendigheden af at inddrage talrige smaalen under de nærliggende store regnskabslen — ikke mindst hvor det drejede sig om et len som København — viser hans anmodning i 1551 om, at en af hans svigersønner maatte faa et lille len, som i nogle aar havde været lagt ind under København slot⁴.

At der var andre, der delte Eske Billes uvenlige følelser overfor rentemester Joachim Beck, fremgaar af bestemmelserne i et forlig, som Eske Bille sammen med nogle andre rigsraader i oktober 1546 mæglede mellem denne og Billerne paa Egede. Bestemmelserne var decideret ugunstige for rentemesteren, idet der aabnedes Billerne adgang til at tilbagekøbe tolv af fjorten gaarde, denne havde frakøbt dem, og hvis erhvervelse maa have

¹ Hist. Tidsskr. 5. R. V, (1885), 284; Danske Mag. 4. R. IV (1878), 310.

² Dansk Biogr. Leks. X (1936), 653.

³ Erslev: Len og Lensmænd, 82, 84; Danske Mag. 4. R. I, 198, 200, 204; Danske Kancellireg. 1535—50 udg. v. Kr. Erslev og W. Møllerup (1881—82), 288—90.

⁴ Erslev: Len og Lensmænd, 78 f.; Kanc. Brevb. 1551—55 (1885—86), 3; Møllerup: Billeætten I, 710.

betydet meget for Joachim Beck, da de laa i umiddelbar nærhed af hans hovedgaard Førslev¹. Formodentlig har kansler Johan Friis, der ogsaa var blandt forligsmændene, staaet paa rentemesterens side. Ligesom det i det hele taget maa antages, at han har staaet paa dennes side under den konflikt, der nu kom til udvikling.

Der kan næppe være tvivl om, at Eske Bille har lagt en almindelig misfornøjelse for dagen under kongens og kanslerens ophold i København og Østdanmark i efteraaret 1546. I hvert fald udnævntes han ikke som sædvanligt til statholder, da kongen i november 1546 atter forlod København og Sjælland. Af en notits i kancelliregistranten fra december samme aar, kan man yderligere slutte sig til et noget spændt forhold mellem ham og kansler Johan Friis, idet der efter en indførsel under 12. december om breve til femten navngivne rigsraader om at give møde hos kongen i Kolding nyttaarsaften, er tilføjet en notits om, at »her Eske Bilde bleff forskreffuitt paa cantzellers gode behaffue«².

Antagelig er der paa dette rigsraadsmøde blevet truffet bestemmelse om at foretage en mæglingsaktion fra dansk side i striden mellem kejser Karl V og de tyske protestantiske fyrster, kurfyrst Johan Frederik af Sachsen og landgrev Philip af Hessen, — man var ifølge Speyerfredens bestemmelser afskaaret fra at yde disse direkte hjælp — og en foreløbig afspænding i forholdet til Eske Bille opnaaedes ved at gøre ham til et af medlemmerne af den danske forhandlingsdelegation, der ved midten af februar 1547 sendtes til Tyskland i dette ærinde. Efter et par maaneders ophold hernede vendte den danske rigsraadsdelegation i begyndelsen af maj tilbage til Danmark uden at have været i stand til at udrette noget³.

¹ Møllerup: Billeætten I, 729; Danske Mag. 4. R. I, 234 f.; jfr. Dansk Biogr. Leks. II, 295—97.

² Danske Mag. 4. R. I, 250.

³ Rigsmarsken, Erik Banner, var delegationens formand. Dens øvrige medlemmer var, foruden Eske Bille, rigsraad Erik Krabbe og kongl. raad Peder Svave, samt den tyske kancellisekretær Caspar Fuchs. A. Heise:

Umiddelbart efter delegationens tilbagekomst lod den danske adelsmand Jørgen Urne, der en tid havde tjent kurfyrsten af Sachsen som ritmester, og som var opbragt over, at man ikke fra dansk side ydede de tyske protestanter effektiv hjælp, sig under et besøg paa Hagenskov forlyde med, at der var nogle danske rigsraader, der modtog aarspenge af Kejseren. Naar Eske Bille, da disse udtalelser kom ham for øre, kunde føle sig virkelig foruroliget — det var blevet nævnt for ham, at Jørgen Urne særligt havde sigtet til ham — tyder det paa, at han følte en vis usikkerhed med hensyn til sin stilling i det hele taget; thi Jørgen Urnes position og anseelse var ikke en saadan, at hans ord havde nogen vægt. At ingen andre havde tillagt hans bemærkninger nogen betydning fremgaar da ogsaa af et brev desangaaende fra lensmanden paa Hagenskov, Jens Rotfeldt, til rigsmarsken, Erik Banner, den lige hjemvendte Tysklandsdelegations formand, som Eske Bille havde sat i bevægelse for at faa sagen opklaret. Ifølge Jens Rotfeldts brev havde Jørgen Urne overhovedet ingen navne nævnt².

At Eske Billes nervøsitet var ubegrundet, fremgaar yderligere af, at hans ældste søn, Peder Bille, netop kort efter hans hjemkomst omsider blev forset med et len. Det drejede sig om Helsingborg len, og forleningen heraf til den unge Peder Bille var et typisk eksempel paa den fra midten af 1540'erne paabegyndte hensynsløse lenspolitik. Tyge Krabbe havde siddet som lensmand paa Helsingborg fra 1523 til Grevefejdens slutning, da han var vejet pladsen for sin berømte svigersøn Peder Skram. Denne havde derefter i ti aar haft det som afgiftslen og har antagelig ventet, at han, som den af landet fortjente mand, han var, skulde beholde det for livstid paa de engang

Familien Rosenkrantz' Historie II (1882), 256; Niels Krag og St. Stephanus: Christian den Tredies Historie (1776), 302; RA. Gesandtskabs- og Rejseregnskaber fra Christian III.s tid I; E. Fueter: Geschichte d. Europ. Staatensystems von 1492—1559 (1919), 318 f.

² Brevet er udførligt citeret af Møllerup: Billeætten I, 708 n.; jfr. Krag og Stephanus: Christian III.s Historie, 302 n.; Danmarks Adels Aarb., XXI (1904), 468.

fastsatte vilkaar. Og det skyldes antagelig netop uvilje fra hans side mod at lade det omdanne til et regnskabslen, naar det i maj 1547 fratoges ham. De vilkaar, der derefter bødes den unge og uerfarne Peder Bille, var ikke for gode. Kun to herreder fulgte med; medens fem blev lagt til det nyoprettede Landskrona¹.

Denne forlening til hans søn har næppe vundet Eske Billes bifald² — hertil var bl. a., fremgangsmaaden mod Peder Skram for hensynsløs — og paa det møde, der i begyndelsen af juli 1547 afholdtes i København med de østdanske raader, til hvilke baade Eske Bille og Peder Skram hørte³, har det antagelig vist sig, at misfornøjelsen med de sidste udslag af lenspolitiken var almindelig; thi det maa utvivlsomt have været frygten for at møde en kompakt modstand hos det samlede rigsråd, naar dette samledes til den til 24. august 1547 berammede herredag⁴, der har bevæget kongen og kansleren til som afbødende foranstaltning at lade Eske Bille udnævne til rigens hofmester. Embedet — landets fornemste — havde staaet ledigt siden Mogens Gjoes død 1544. Muligt har den officielle udnævnelse først fundet sted ved herredagens aabning; men at beslutningen herom var truffet allerede forinden synes at fremgaa af et brev, som Helsingørborgmesteren Sander Leiel 16. august tilskrev Eske Bille. Han titulerer ham heri marsk, idet han aabenbart har forvekslet marsk- og rigshofmestertitlen⁵.

Som kompensation for sit arbejde som rigshofmester fik Eske Bille 27. september Halmstad herred i fri forlening. Det var en yderligere indrømmelse til det konservative element indenfor rigsrådet, naar Peder Skram samtidigt paa ny fik et

¹ Kancellireg. 1535—50, 346; Erslev: Len og Lensmænd, 1 f.

² Eske Bille har næppe opholdt sig hos kongen og kansleren i Kolding, da brevet paa Helsingborg udstedtes (²¹/₅); thi han var hurtigt efter sin tilbagekomst fra Tyskland rejst til København, hvor han ved midten af maj repræsenterede sin slægt i en arvestrid mellem denne og Gjoerne (Møllerup: Billeätten I, 692).

³ Danske Mag. 4. R. I, 306.

⁴ Ibidem, 309.

⁵ Møllerup: Billeätten I, 703 n.

len. Mogens Godske, rentemester Joachim Becks fætter, maatte vige pladsen for ham som stiftslensmand paa Roskildegård uden at faa erstatning i noget andet len¹.

Det var dog ikke alene rentemesterens fætter, der maatte fratræde sit embede. Intet mindre end Joachim Becks afgang som rentemester kunde tilfredsstille de konservative rigsraader².

Til gengæld for disse indrømmelser viste rigsraadet under herredagen imødekommenhed paa forskellige punkter. Der blev under denne truffet nye og for dronningen fordelagtigere bestemmelser om det krongods, der skulde udlægges til livgeding for hende³. Videre gav rigsraadet sit samtykke til, at lederen af tyske kancelli, kongens raad Anders Barby, skønt af fremmed herkomst, fik overdraget kronens gods Faurholm til ejendom⁴. Endelig blev der af konge og rigsraad i fællesskab truffet bestemmelse om optagelse af laan hos en række lensmænd mod forhøjelse af deres pant. Det derved indkomne beløb skulde anvendes til nødvendige udbetalinger under det forestaaende Kieleromslag. Det er bemærkelsesværdigt, at kongen, skønt forfatningsmæssigt frit stillet, fandt det formaalstjenligt at søge rigsraadets samtykke og autorisation til laanenes optagelse⁵.

¹ Erslev: Len og Lensmænd, 10 og 20.

² Se følgende side.

³ Kancellireg. 1535—50, 356 f.

⁴ Ibidem, 358 f.

⁵ Fortegnelsen over de laan, der skulde optages hos de jyske lensmænd, indledes i tegnelser med følgende bemærkning: »Item breffue tiill thesse epther« vdi Jutlandt, att the rette thennom epther nw tiill thenne neste tilkomendes wmslag att forhøge theres pantt epthersom kon.ma^t och hans kon. mats raad nw bewilliget och sampticket haffue, kon.ma^t ville giøre thennom nogachtig forwaring.«

Denne bemærkning har naturligvis ogsaa gyldighed for de laan, der skulde optages hos lensmænd i den øvrige del af landet, skønt fortegnelsen herover ikke indledes med en lignende bemærkning (Danske Mag. 4. R. I, 316 f. og 319 f.). Muligt er ogsaa i andre tilfælde den samme fremgangsmaade fulgt ved optagelsen af laan hos adelen, uden at der er bemærket noget herom i de ofte kortfattede notater i kancelliets tegnelser.

Det drejede sig om laan til et samlet beløb af 19500 dr. Antagelig har dog hverken Niels Parsberg, Otto Ratlou eller Wladislaw Wobitzer indbetalt

Joachim Beck er antagelig først fratraadt som rentemester ved herredagens slutning omkring første oktober¹. Selv om den egentlige aarsag til Joachim Becks fald som rentemester utvivlsomt var den kraftigt førte lenspolitik, som han ganske vist paa ingen maade var eneansvarlig for, synes der dog ogsaa at have været beskyldninger fremme mod ham for embedsmisbrug. Det vides i hvert fald, at et til kongen overrakt skrift har indeholdt beskyldninger mod ham for at have misbrugt kongens regaleret ved i de nærmest foregaaende aar at have ladet kongens sildesaltere salte sild for sig. Nogen velbegrundet anklage kan dette skrift dog ikke siges at inde-

de 1000 dr., de hver var ansat for, af henholdsvis Vrejlev kloster, Haldsted kloster og Troggevælde, Christoffer Gjøe og Knud Pedersen Gyldenstjerne heller ikke de 500 dr., de hver var ansat for, henholdsvis af Segelstrup og Villands herred og Herluf Trolle forhøjede i hvert fald kun sit pant i Ring kloster med halvdelen af det ansatte beløb, det vil sige 1000 dr. Da imidlertid Gabriel Gyldenstjerne forhøjede sit pant i Orum med 1032 dr. (2000 mk. lybsk) i stedet for de ansatte 500 dr. eller 500 rinske gylden, pantet for Rugso herred ansattes til 600 dr. i stedet for 500 dr., og Axel Nielsen Arenfeldt forhøjede pantet i St. Hans kloster i Horsens med 1000 dr. i stedet for 500 dr., maa der i hvert fald være indkommet 15632 dr. ved disse pantelaan (Danske Mag. 4. R. I, 316 f., 319 f.; Kancellireg. 1535—50, 368 f., 371—73, 376—78; RA. Omslagsregnskaber og Omslagsregistre m. m. fra Christian III.s tid. Hans Barnekows Omslagsregnskab 1548. I Danske Mag. 4. R. I, 316, staar fejlagtigt, at Niels Parsberg var ansat for 500 dr. I selve tegnelsen har der vel oprindeligt staaet JM (500) dr., men dette er rettet til J^M dr.).

¹ Af en indførsel i Oresundstoldregnskabet for 1547 tør man antagelig drage den slutning, at han endnu 22. september var i funktion som rentemester. Dens ordlyd er: »Item 8 daghe fore Mychaelij antworde jeg Jochim Beck efter ko: Matt.s egen befalningh och kon: Matt.s quytansie lydelse 1000 goltgylden.« Disse 1000 guldgylden er medindbefattede i det beløb, som tolderen angiver at have »antwordhet« kongen selv (RA. Oresundstoldregnskaber 1547, S. 101). Paa den anden side maa Joachim Beck være fratraadt rentemesterembedet inden 12. oktober 1547; thi under denne dato forlenedes Claus Huitfeldt med Gavno kloster, som Joachim Beck i sin egenskab af rentemester havde haft i fri forlening. At Joachim Beck endnu i forleningsbrevet til Claus Huitfeldt betitles rentemester maa uden tvivl bero paa skodesløs sprogbrug hos den, der har formuleret dette brev (Kancellireg. 1535—50, 362).

holde. Det oplyses ganske vist, at Joachim Beck gennem en københavnsk købmand havde udført 17 læster sild til Rusland i 1546 og det samme kvantum i 1547 og til gengæld havde faaet hør og hamp hjem; men at han skulde have ladet kongens sildesaltere købe og salte dette kvantum sild for sig, fremføres der intet bevis for. En ransagning af københavnske købmandsgaarde havde videre bragt for dagen, at han havde 28 læster baysalt og noget jærn, glas, vin, pryztzing, lyneburger salt og bergenfisk liggende i en købmandsgaard og noget preussisk humle i en anden. Og endelig oplyses det yderligere i skriftet, at han ganske vist i 1547 havde importeret 14 læster tjære fra Gotland, men at han havde betalt det med byg og malt¹.

Det kan ikke nægtes, at rentemesteren havde udfoldet en for en mand i hans stilling vel omfattende handelsvirksomhed, i hvilken netop hans udførsel af sild var det mest iøjnefaldende træk, selv om formaålet hermed dog maaske kun havde været at skaffe sig hør og hamp til eget forbrug. At han ikke har forstaaet at trække den helt rigtige grænse kan i nogen grad undskyldes med, at han kun fulgte sine noget ældre standsfællers eksempel. Endnu ved det 16. aarhundredes midte drev fremtrædende adelige som Eske Bille, Anders Bille og Mogens Gyldenstjerne en ret udstrakt handel. Og i hvert fald synes der ikke at have foreligget noget bevis for, at Joachim Beck havde sam-

¹ RA. Danske Kanc. Indlæg t. reg. og henl. sager ca. 1550. Paaskrift: No. 299. Siltsaltningen angaaende. Overskrift: »Thette er en rett copie aff then skrefftt, som wii anttuordett koninglige mat. wor keriste nadige herre paa Kiopnehaffnns slott, nu hans naade heer siidst waar.« Da det i skriftet anføres, at 8 læster tjære tilhørende Joachim Beck, som en Jens Lessoe 1547 havde fort fra Gotland til København, endnu laa i skibet, tør det antages, at skriftets affattelse og overrækkelse til kongen har fundet sted inden udgangen af 1547. Kongen opholdt sig næsten uafbrudt i København i de sidste maaneder af 1547. Nemlig fra herredagens aabning 24. august indtil midten af december. Dog opholdt han sig i november maaned en halv snes dage i Roskilde. Fra midten af december tog kongen derimod fast vinterophold paa Koldinghus og var først paa ny i København ved udgangen af maj 1548 (Kancellireg. 1535—50, 354—84).

menblandet sin offentlige og private virksomhed. Heller ikke senere indhentede oplysninger fra kongens sildesaltere afgav noget saadant¹. Da Joachim Beck yderligere fik lov til at beholde en lille forlening (Risby birk), han havde haft foruden Gavnø kloster og ligeledes et vikarie i Kalundborg², tør det antages, at han har været i stand til at klare for sig paa dette punkt.

Først halvandet aar efter sin fratræden som rentemester opnaaede Joachim Beck dog at faa generalkvittering for sin rentemestertid. Men skønt det i denne hedder, at han efter kongens befaling havde »antvordet« fra sig, hvad han blev skyldig efter sit register og regnskab³, saa var han dog ikke dermed friet for alle økonomiske forpligtelser, han havde paadraget sig i sin egenskab af rentemester. I 1551 blev han saaledes paamindet om, at han havde givet kongen løfte om at indestaa for 1500 daler, som han uden dennes befaling havde udbetalt til den tidligere rentemester for hertugdømmerne, Henrick Schulte. Da nu hverken Henrick Schulte, eller efter hans død hans arvinger⁴, havde vist sig villige til at betale, krævedes det i 1551, at Joachim Beck skulde udrede beløbet. Og da dette ikke skete, truedes han i 1552 med indlager efter udløbet af en ganske kort

¹ I en, til omtalte kopi af det til kongen overrakte skrift, vedføjet redegørelse om sildesaltningen 1545, 1546 og 1547, anføres det ganske vist — efter en bemærkning om, at »alldt thenne fornē sildt er saltett vdj ko: mat.s naffnn« — at »hues handell och kiobmandskaff, som heer huos oss werett haffuer mett klede, kornn, homble, wynn, saltt, thiery, jern, saa well som mett sildt wiiste wii icke ändett endt att were skeedt ko: mat. vor keriste nadige herre till thett beste, menn then menige manndt, som nu haffuer forstaadt, at thett icke er kommen wor keriste nadige herre till pr[o]phiitt ere ilde tillfredtts saadann kiobmannndshandell att b[r]uge, som borgerne tillfornn haffde neringe och bierenge aff och att ther offuer er [en] stoer partt forarmett;« men heraf fremgaar ikke, at der var fort bevis for, at Joachim Beck havde drevet privat handel i kongens navn, kun at noget saadant havde været insinueret i forespørgslen til sildesalterne, som den lige citerede redegørelse var et svar paa.

² Dansk Biogr. Leks., II, 297; Erslev: Len og Lensmænd, 82.

³ Kancellireg. 1535—50, 413, 1549, 20/4.

⁴ Dansk Biogr. Leks. XV (1901), 336 f.

frist¹. Han fik samtidig afslag paa en anmodning om, at kongen selv vilde anlægge sag mod Henrick Schultes arvinger.

Selve kansler Johan Friis havde været Joachim Becks talsmand hos kongen i denne sag² og maa saaledes antages at have støttet ham og at have foranlediget, at der i hvert fald sendtes en skrivelse fra tyske kancelli til borgmester og raad i Flensborg om paa enhver maade at være Joachim Beck behjælpelig overfor Henrick Schultes arvinger med hensyn til betalingen af de 1500 daler³. En helt sikker slutning om kansler Johan Friis' venlige følelser overfor Joachim Beck ogsaa efter hans fratræden som rentemester kan man i hvert fald drage af en indførsel i rentemesterregnskabet for 1551. Heraf fremgaar, at kansleren havde foranlediget, at noget bly og klæde (til en værdi af ialt ca. 115 daler), som Joachim Beck i sin egenskab af rentemester havde ladet udtage hos en københavnsk købmand, og som endnu i 1551 stod ubetalt, blev betalt af statskassen⁴. Uden kanslerens mellemkomst var Joachim Beck sikkert blevet gjort ansvarlig for betalingen, saaledes som vi har et eksempel paa, at han blev det for et langt større beløb. I rentemesterregnskabet for 1557—58, det første efterat Joachim Beck paany var blevet rentemester, finder vi følgende post: »Først giffuit fore 17 stöcker engelst, som ieg haffde vdtaget aff Dirich Giisse och Henrich Masebeck till Lübeck och aff Hans Nielsß vdj Flensborge och giffuit landzknechte thett aar, ieg kom aff tienistenn, och bleff samme clede wbetaldt, ther ieg gjorde regenschaff och ther epther furdret samme kiöpmendt theris bethaling. Tha wille her Eske

¹ Kanc. Brevb. 1551—55, 106 og 117 f.

² Ibidem.

³ Diplomatarium Flensborgense udg. af H. C. P. Seidelin II (1873), 994—96.

⁴ RA. Rentemesterregnskab 1551, fol. 119 b: »Item bettaldt Siße Christiern Eskelßens hustrue wdj Kiöpnehaffn epther konge: mttts. beffalning for blye och clede, Bom Jochim Beck haffde wdtagit aff forne Christiern Eskelßens for hand dode och stoed wbetaldt tiill thenne tiidt, huilcket Bom beloff Beg offuer alt epther hendis quitanße och registers lydelße 346 marc 6 B 1 albus [*dansk*]. Och gaff Johan Friis candßeler beffalning poo at bettalle.«

Bilde icke lade thet bethale, men ieg motte betale thennom met myne egne peninge, huilcke kon:matt: myn naadigste herre meg nw will haffue igen betaldt ephther thenne sedels lüdelße, som hans naade selff beßeett haffuer och beløffuer 475 daler¹. Denne indførsel er — skønt en halv snes aar yngre end begivenhederne — et umiskendeligt vidnesbyrd om Eske Billes fjendtlige stemning mod Joachim Beck. Naar han selv efter dennes afgang som rentemester kunde nære saa hadefulde følelser mod ham, at han nægtede at lade staten overtage de af en ganske legitim embedshandling — udtagelse af noget klæde til landsknægtenes beklædning — flydende forpligtelser, saa tør man nok tillægge Eske Bille et medansvar for Joachim Becks afskedigelse fra rentemesterembedet.

Af netop citerede indførsel fremgaar i øvrigt, at rigshofmesterembedet i Eske Billes embedstid ikke forblev af ren honorær karakter, saaledes som det maa siges at have været i de første aar af Christian III.s regeringstid, da Mogens Gjõe beklædte det.

Gaar man tilbage til det 15. aarhundrede, foreligger der intet grundlag for at antage, at hofmesteren da i særlig grad befattede sig med finansforvaltningen², selv om det, saaledes som det saa ofte er tilfældet med middelalderlige embeder — i Danmark som andetsteds — er umuligt at optrække skarpe grænser for den enkeltes embedsomraade³. Et holdepunkt for embedets art afgiver dog bemærkningen i unionsudkastet af 1436 om, at hofmesteren regerer kongens gaard⁴, idet denne passus vel maa

¹ RA. Rentemesterregnskab 1557—58, fol. 224.

² Wm. Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarhundrede (1903), 46—48.

³ Ibidem, 48; jfr. Zeitschr. f. d. gesamt. Staatswissensch. LXXVII, 199 f.

⁴ Dr. Christensen ytrer nogen tvivl om, hvorledes udtrykket kongens gaard skal forstaas (Statsforvaltning, 41). En jævnførelse med engelske forhold levner dog næppe nogen tvivl om, at ovenstaaende definition er dækkende. Ogsaa i England omfattede curia regis oprindeligt baade hoffet og administrationen; men her udskiltes store dele af denne sidste meget tidligt. Dog fremgaar den fælles oprindelse den dag i dag af anvendelsen af

forstaas saaledes, at efter kongen havde hofmesteren den øverste myndighed over saa vel hoffet som centraladministrationen, der endnu ikke var udskilt fra kongens gaard eller curia regis, hvis man vil anvende den latinske udtryksform. Det var i helt naturlig konsekvens heraf, naar embedet i anden halvdel af det 15. aarhundrede udviklede sig til rigets fornemste, og rigshofmesteren blev kongens naturlige stedfortræder¹.

Naar kammeret, der længst havde ophørt at have nogen betydning som et led i finansforvaltningen, umiddelbart efter Eske Billes udnævnelse til rigshofmester pludselig atter dukker op, maa det antagelig tolkes som et tegn paa, at kongen og kansleren har frygtet for, at Eske Bille i kraft af sit nye embede vilde søge at gøre sig gældende netop indenfor finansforvaltningen. Hvis rentemester Joachim Becks efterfølger ogsaa fik fast residens i København, vilde Eske Bille, naar han under kongens fraværelse paa ny overtog statholderpligterne her, nemlig i kraft af sin rigshofmesterværdighed blive dennes direkte overordnede.

II.

Kammeret, der ved midten af det 15. aarhundrede under en kammermesters ledelse havde været finansforvaltningens midt-

ordet court for: hoffet (court), domstolene (courts of right), delvis finansadministrationen (courts of Echequer) og endda for parlamentet (the high court of Parliament i betydningen domstol). Endnu ved midten af det 16. aarhundrede hedder det i Danmark ikke alene om hofembedsmænd, men ogsaa om embedsmænd indenfor centraladministrationen, at de fulgte gaarden (Kancellireg. 1535—50, 423), og en gaardsret saa jo lyset endnu i Frederik II's første regeringsaar. Den følgende tids udvikling, der førte til centraladministrationens udskillelse fra kongens hof, medførte ogsaa, at det danske ord gaard forsvandt og erstattedes med det tyske hof, som allerede havde vundet indpas i hofmestertitlen, og som paa Dansk indsnævredes til alene at betyde kongens hof; medens hof paa Tysk stadig tillige beholdt betydningen: gaard i det ords moderne danske betydning.

¹ Wm. Christensen: Dansk Statsforvaltning, 43.

punkt¹, var ved det 16. aarhundredes begyndelse blevet reduceret til sin oprindelige primitive betydning af kongens eget kammer: hans sovegemak. Det ses saaledes af en indførsel i Øresundstoldregnskabet for 1497, hvori det hedder, at tolderen havde betalt et beløb i nobel til kongen selv i »thet magh, som han nade liggher self vti«². Den i dette tilfælde anvendte formel i notitsen om indbetalingen er udførligere end det ofte ellers var tilfældet. Det hedder saaledes ofte kun, at pengene var betalt ind i kongens kammer eller med mere eksakt sprogbrug ind i kongens eget kammer, medens det i andre tilfælde blot hedder, at pengene var betalt kongen selv eller kongen selv til hænde³.

Selv i det 15. aarhundrede, da kammeret under kammermesteren var finansforvaltningens sæde, findes der for øvrigt eksempel paa, at penge er indbetalte direkte til kongen selv: nemlig hvad der af en oppebaaren skat var indkommen i guld⁴.

¹ Naar kammermesterembedet i Christoffer af Bayerns tid og den umiddelbart derefter følgende saa aabenbart er langt mere betydningsfuldt end tidligere (Wm. Christensen: Dansk Statsforvaltning, 69—75), skyldes det utvivlsomt en overførelse af bayerske forvaltningsforhold til Danmark — bayersk indflydelse kan ogsaa spores paa andre forvaltningsomraader (Opus cit., 125) — i Bayern havde kammeret nemlig udviklet sig til finansforvaltningens midtpunkt (Zeitschr. f. d. gesamt. Staatswissensch. LXXVII, 196 f.).

² RA. Øresundstoldregnskabet 1497, S. 28: »Item fick ieg hanß nade self then tredie sondagh nest effther Poske 70 nobel paa Kopenhaffnß slot vti thet magh, som hanß nade liggher self vti paa reghenskap.«

³ Se f. eks. Kong Frederik den Førstes Registranter udg. v. Erslev og Møllerup (1879), 98, 206, 224, 280; Kancellireg. 1535—50, 23, 35, 43, 46, 52 f., 56; RA. Øresundstoldregnskaber 1528, S. 33; 1539, S. 111; 1540, S. 85; 1542, S. 79; 1545, S. 95; 1546, S. 93, 1547, S. 101; RA. Kvitteringer m. m. til Heinrich Schulte og Carsten Grip 1537—45. Kvittering udstedt til rentemester Joachim Beck 1541, $\frac{13}{8}$; RA. Bilag t. Rentemester Jørgen Pedersens Regnskaber 1544—46. Kvit. dat. 1545, $\frac{10}{2}$, $\frac{28}{4}$, $\frac{6}{6}$, $\frac{6}{9}$; 1546, $\frac{7}{1}$; 1547, $\frac{5}{1}$, $\frac{16}{1}$.

Jfr. hermed Tout: Chapters in Administrative History II, 359, hvor han skriver: »It was the same thing for the king to speak of money »paid into our chamber« as it was for him to describe it as »received by our hand.«

⁴ Wm. Christensen: Dansk Statsforvaltning, 69; RA. Christoffer Pars-

Dette forklares vistnok ved, at guld, af hvad vej det saa var indkommet, ifølge ældgammel sædvane betaltes til kongen personligt. — Hvilket vel i øvrigt kan være forklaringen paa, at Øresundstolden, der oppebares i guld, altid indbetaltes direkte til kongen. Det kan dog naturligvis tillige skyldes, at den betragtedes som et kongeligt regale¹.

Ogsaa i Christian III.s tid overholdtes den gamle regel, at alt guld skulde indbetales til kongen personlig. Dette indskærpedes saaledes allerede i 1535². De øvrige ordentlige statsindtægter — som kongen i øvrigt kunde disponere lige saa frit over som over guldet — indbetaltes derimod ikke direkte til ham, men til rentemestrene, der heraf afholdt de løbende udgifter³. De forestod tillige regnskabsrevisionen (horte regnskaber)⁴. Da

bergs Regnskaber 1447. 1. I en indførsel angaaende en indbetaling af landeskat af Gotland bemærkes det: »Item so hat vnser her kung Cristoffer das gold selb eingenomen.«

¹ Nationaløkon. Tidsskr. 3. R. XIII (1905), 230.

² Danske Mag. 3. R. V (1867), 37; Reinh. Junges Møntmesterregnsk. udg. v. G. Galster (1934), 30 n., 84, 106—8; Regnsk. fra Hertugd. Slesv. og Holst. Kgns. Ark. Kgl. Miss. og Kvitt. m. m. til tolderne i Rendsborg Joachim Ode og Engel Lantwer 1536—43 (efter udvekslingen 1933 i Kiels Staatsarchiv). Miss. t. Engel Lantwer dat. 1537, ²⁵/₈ og 1540, ²³/₈.

Finansernes tilstand var dog i de første aar af Christian III.s regeringstid saa slet, at kongen saa sig nødsaget til at disponere over store dele af indtægten af Øresundstolden paa anden maade. Saaledes udbetaltes hertug Hans' appanage under hans ophold i Preussen heraf i aarene 1538, 1540 og 1541. Ogsaa en del andre udgifter blev i disse aar bestridt af Øresundstoldens indtægter f. eks. indkøb til kroningsfestlighederne i 1537 (RA. Øresundstoldregnskaberne 1537, S. 73—75; 1538, S. 71; 1540, S. 85; 1541, S. 73).

³ Enkelte undtagelser fra begyndelsen af Christian III.s regeringstid kan dog nævnes (Kancellireg. 1535—50, 23, 52 f. og 56).

⁴ Indenfor finansforvaltningen indtog rentemestrene i mange henseender den plads, som kammermesteren havde haft ved midten af det 15. aarhundrede, selv om finansadministrationen nu var langt fastere opbygget.

Efter at kammermesterembedet i sidste halvdel af det 15. aarhundrede var forsvundet, var finansadministrationen blevet varetaget af kancelliembedsmænd, og finanserne var — fraset Sigbrits administrationsperiode — først under Frederik I atter blevet udskilt som et selvstændigt administrationsomraade, selv om rentemestertitlen paatræffes allerede under Christian II, idet mester Anders Glob i denne konges regeringstid snart betitles

rentemestrene imidlertid ikke til stadighed opholdt sig hos kongen¹, maatte der naturligvis paa anden maade sørges for, at der altid var penge til disposition for denne. Man kunde vente, at kammeret i saadanne tilfælde vilde træde i funktion; men herom er der næppe tale. Vel kan der nævnes eksempler paa, at rentemestrene har betalt et beløb i daler eller mark ind i kongens eget kammer eller ham selv til hænde til at bestride daglige smaaudgifter²; men der kan ogsaa nævnes eksempler paa, at

kancellisekretær snart rentemester. Ordet rentemester er af tysk oprindelse, og institutionen er ligesom dette overført fra Tyskland til Danmark med hertugdømmerne som mellemed. Allerede som slesvig-holstensk hertug havde Frederik I en rentemester (Wm. Christensen: Dansk Statsforvaltning, 78 f.; Hist. Tidsskr. 7. R. IV (1904), 551; Zeitschr. f. d. gesamt. Staatswissenschaft. LXXVII, 215 f., 235, 239—41).

¹ De to rentemestre havde i 1540'erne deres faste residens henholdsvis i København og Ribe. Dog har de ret hyppigt opholdt sig i kortere eller længere tid hos kongen. Af den jyske rentemester Jørgen Pedersens regnskab for 1546 fremgaar saaledes, at denne omkring aarsskiftet 1545—46 opholdt sig ni dage hos kongen i Kolding, og at han atter blev tilkaldt, da kongen i slutningen af januar 1546 drog ud paa en rejse i Jylland, og derefter ledsagede ham paa denne. Han opholdt sig dernæst paa ny fjorten dage hos kongen i Kolding i sidste halvdel af maj maaned, blev atter kaldt til Koldinghus i slutningen af juni (ca. ni dage) og var paa ny et kort besøg hos kongen umiddelbart for denne forlod Jylland ved udgangen af juli. Ogsaa den østdanske rentemester Joachim Beck opholdt sig i dette tidsrum flere gange hos kongen. Nemlig ved nytårstid 1546, da han standsede op i Kolding paa vej ned til Kieleromslaget, midt i februar i Viborg og i slutningen af juni i Kolding (RA. Jørgen Pedersens Rentemesterregnskab for 1546, fol. 32 og 65 f.; Kancellireg. 1535—50, 281—98). Joachim Becks besøg har dog nok været af kortere varighed.

Under kongens ophold i Østdanmark i efteraaret 1546 forblev rentemester Jørgen Pedersen derimod hjemme i Ribe og kaldtes først paa ny til kongen, da denne i slutningen af november 1546 kom til Odense (RA. Jørgen Pedersens Rentemesterregnskab for 1546 fol. 66; Kancellireg. 1535—50, 312).

² RA. Bilag til rentemester Jørgen Pedersens regnskaber 1544—46. Kong. kvittering dat. 1545, ¹⁰/₂; Rentemesterregnsk. 1546, fol. 30. Der kan ogsaa nævnes et eksempel paa, at dronningen fik udbetalt et mindre beløb, som hun vilde have »wiidt hannden att giiffue fattige folck oc tiill drannckgeltt« (Ibidem fol. 31).

saadanne beløb ikke betaltes direkte til kongen, men til en kancellisekretær eller en hofsinde¹. I et enkelt tilfælde er et lille beløb endda udbetalt til en af kongens drenge².

Kammerets funktioner kan da i den indtil da forløbne del af Christian III.s regeringstid siges at være højst begrænsede. Hidtil uomtalt, men ikke uvigtigt, er dog, at da de to rentemestre i begyndelsen af 1547 aflagde regnskab overfor kongen i overværelse af nogle rigsraader, skete det efter kvitteringens ordlyd i kongens kammer paa Koldinghus slot. Foruden det guld, de havde i deres kasse, betalte de samtidig en betydelig del af deres beholdning af forskellig sølvmønt ind i kammeret³. Der kan ogsaa nævnes enkelte eksempler paa, at rentemestrene uden samtidig regnskabsaflæggelse har indbetalt beløb i kongens kammer. Saaledes indbetalte rentemester Jørgen Pedersen i april 1545 1000 dr. kongen selv til hænde i hans kammer, og i juni samme aar 1500 dr. Om disse sidste angives det, at de hidrørte fra købstadsskatter⁴.

¹ Af rentemester Jørgen Pedersens regnskab for 1546 (fol. 35—36) fremgaar, at denne i dette aar paa to forskellige tider udbetalte kancellisekretær Korfits Ulfeldt ialt 900 dr. til at have ved haanden at udgive paa kongens vegne. Ligeledes Erik Hansen (Valkendorf), der da var hofsinde (RA. Bil. t. Rentemester Jørg. Pedersens Regnsk. 1546. Reg. paa nogle hofsinders besoldning) til to forskellige tider 50 dr. og 600 mk. dansk, og Jakob Sehested, der ogsaa var hofsinde (Kancellireg. 1535—50, 446 f.) ligeledes til to forskellige tider 100 dr. og 40 mk. dansk. Under kongens ophold i Aarhus i marts maaned 1546 blev der udbetalt Hans Hjort, der fungerede som renteskriver her (se Kancellireg. 1535—50, 244, hvor han dog kaldes rentemester), et beløb paa 550 mk. dansk til samme formaal.

² 30. juli udbetalte rentemester Jørg. Pedersen en af kongens drenge 15 mk. dansk til at have ved haanden at udgive efter kongens egen befaling (RA. Rentemesterregnsk. 1546, fol. 36).

³ Rentemester Jørgen Pedersen, der gjorde regnskab for tiden fra 30. novbr. 1544 til 1. jan. 1547, indbetalte foruden guldmønt hele det beløb af forskellig sølvmønt, han havde i sin kasse, medens rentemester Joachim Beck, der gjorde regnskab for tiden fra 30. novbr. 1545 til 1. jan. 1547, dog beholdt nogen svensk mønt og ca. 470 lod sølv hos sig paa regnskab (Kancellireg. 1535—50, 334—36).

⁴ RA. Bilag til rentemester Jørgen Pedersens regnskaber 1544—46. Kvit. dat. 1545, 2^a, 4^a, 6^a.

Det var derfor et brud paa en administrativ praksis, der allerede havde mange aars hævde, naar det i missiver, der 10. oktober 1547 i ligelydende form tilsendtes alle lensmænd under hvis len købstæder hørte, befaledes disse at paase, at byskatterne hvert aar »tiill gode reede forskiickes oc anttuordes wtj vort egett kammer«. Ifølge samme missiver skulde byfogederne aflægge regnskab for »wor hoffmester oc renttemester eller huem vij ther tiilskiickendes worder«¹. At det dog alligevel var meningen, at den jyske rentemester Jørgen Pedersen som sædvanlig skulde oppebære byskatterne af Jylland fremgaar af et missiv, der samtidigt tilsendtes denne. Han skulde dog saa snart, han fik dem indkrævet — det samme gjaldt toldindtægterne af de jyske byer — sende de indkomne beløb til København til kongen². Derimod kan der fra efteraaret 1547 anføres eksempler paa, at byskat og told af østdanske byer virkelig er blevne betalte direkte ind i kammeret³.

Ved at lade kammeret fungere som indbetalingssted for de ordentlige statsindtægter, der plejede at gaa i rentemesterens kasse, hindredes det saaledes, at Eske Bille som rigshofmester blev direkte medforvalter af statskassen. Og nogen selvstændig aktivitet som rigshofmester var Eske Bille i øvrigt afskaaret fra at udfolde i de første maaneder efter sin udnævnelse, da

¹ Danske Mag. 4. R. I, 332 f.

² Dette brev er ganske vist ifølge indforslen i tegnelserne udstedt en dag tidligere (9. okt.) end brevet til lensmændene; men der kan næppe være grund til at antage, at brevene af 10. okt., har bevirket en annullering af denne ordre, der netop var givet rentemester Jørgen Pedersen. Som relator for brevet af 9. okt. er selve kansler Johan Friis anført. Muligt er brevet af 10. okt. overhovedet ikke tilsendt de jyske lensmænd. Af en i kancelliregistranten indført kvittering fremgaar det i hvert fald, at rentemester Jørgen Pedersen 29. okt. lod betale 2000 mk. dansk ind i »kgl. maj.s kammer paa regnskab«. Han kan ogsaa have indbetalt andre beløb, uden at de til ham derpaa udstedte kvitteringer er indførte i registranten (Danske Mag. 4. R. I, 332; Kancellireg. 1535—50, 364).

³ 1547, ¹/₁₁ Cimrishamn byskat; 1547, ¹/₁₁ told, cise etc. af Malmö; 1547, ¹⁹/₁₀ borgmestre og raad i København deres afgift af Island (Kancellireg. 1535—50, 362, 364).

kongen og kansleren med kancelliet forblev i København (og Roskilde) indtil midten af december 1547¹.

Men selv om kammeret i de nærmest følgende aar af Christian III.s regeringstid kom til at spille en noget større rolle end i aarene før 1547, ophørte det dog meget hurtigt med at fungere som indbetalingssted for de ordentlige statsindtægter, idet der fra 1. januar 1548 udnævntes en ny østdansk rentemester.

Valget af den ny rentemester er yderst interessant. Det var Peder Oxes yngre broder den da vel ca. 25aarige Eskil Oxe², hvis foruddannelse til denne ret krævende post var, at han — 1543 i hvert fald — havde tjent hos kansler Johan Friis som hans dreng³, samt at han i aarene 1546 og 1547 havde fulgt kongens gaard. I hvilken egenskab vides dog ikke⁴. Medvirkende til at valget faldt paa ham har sikkert været, at han havde bedre forudsætninger for at beklæde et embede af finansiell natur end de fleste af sine standsfæller, idet hans broder Peder Oxe havde sørget for, at han ligesom denne selv fik kyndig undervisning i aritmetik⁵.

Vi mangler tilstrækkelige data til at fastslaa i hvilken udstrækning Eskil Oxe i sin første embedstid, ligesom sin forgænger Joachim Beck, havde sin faste residens i København. Det kan dog konstateres, at han umiddelbart efter sin tiltrædelse ved aarsskiftet 1547—48 paa et tidspunkt, da kongen opholdt sig paa Koldinghus, var i København og Malmø, hvor han holdt

¹ Kancellireg. 1535—50, 356—71.

² Da Eskil Oxe var yngre end sin broder Peder Oxe, der var født i 1520, kan han saaledes ved sin ansættelse som rentemester højst have været 26—27 aar (Dansk. Biogr. Leks. XVII (1939), 542 og 547; Kancellireg. 1535—50, 423).

³ Kiel Staatsarch. Rendsburg Toldregnskaber 1543/44 S. 114. Omkring Michaelis 1543: »1¹/₂ $\frac{1}{2}$ eine baden gegeuen de myt ko: mt.s breue nha Copenhagen schuldhe vt beuele des cantzlers junghe Eschel Oxen dho suluest.«

⁴ Kancellireg. 1535—50, 423.

⁵ Til lærer for sine yngre brodre valgte Peder Oxe Claus Skavbo, der var elev af hans egen lærer Christian Morsing. Begge var specialister i aritmetik (H. F. Rordam: Kjøbenhavns Universitets Historie II (1872), 486, 489; Dansk Biogr. Leks. XVI (1939), 130; XVII, 542; XXII (1942), 76 f.

afregning med de her stationerede landsknægte om deres halv-aarssold¹ — et hverv som ogsaa havde paahvilet rentemester Joachim Beck². Ligeledes kan hans tilstedeværelse i København ogsaa senere i 1548 og 1549 konstateres paa forskellige tidspunkter, hvor kongen og kansleren havde andet opholdssted³. Hans ophold hos kongen, naar denne ikke var i København, har maaske dog allerede fra begyndelsen af hans rentemestertid været af længere varighed end Joachim Becks, og om ikke i 1550⁴ saa i hvert fald fra 1551 kan det siges med bestemthed, at han med sit rentemesteri — ligesom kansleren med kancelliet — størstedelen af aaret fulgte gaarden⁵. Det er

¹ RA. Bilag til Eskil Oxes Rentemesterregnskab 1547—49. Kvit. til Eskil Oxe udstedt af Jacob Windtz hovedsmand, dat. Malmö 1548, $\frac{1}{1}$. Ligeledes en kvittering udstedt Malmö, 1548, $\frac{26}{5}$ for betalingen af nogle i Skaane, Skelskør og Nakskov stationerede landsknægte. Og endnu en kvittering udstedt i Malmö, 1549, $\frac{31}{1}$.

² RA. Bilag til Joachim Becks Rentemesterregnskaber 1544—46. Kvittering dateret Roskilde, 1545, $\frac{27}{11}$; jfr. ovfr. S. 9.

³ Danske Mag. 4. R. II (1873), 74, 174, 316; RA. D. Kanc. Indl. t. reg. og henl. Sager. Brev fra Eske Bille til Christian III, dat. København, 1548, $\frac{22}{10}$. Indlagt: Skrivelse fra Eske Bille, Eskil Oxe og andre. Se endvidere note 1.

⁴ Danske Mag. 4. R. V, (1884), 149, 189; 4. R. VI (1884—86), 242, 244, 245, 249, 330.

⁵ Dette fremgaar af rentemesterregnskabet for 1551. Man kan af dette se, at Eskil Oxe allerede ved aarsskiftet 1550—51 opholdt sig hos kongen paa Koldinghus og senere ledsagede ham til hertugdømmerne, som han først forlod $\frac{23}{4}$ 1551 for at rejse til København (RA. Rentemesterregnskab 1551, fol. 151: »fortherit Eskell Oxe met hans folch een nat wdj Aabenraa for madt, oll och hestefodder, ther hand drog samme tiidt fran kongen: Mtt. vdi Flensborg 1 daller 14 B l.» etc). Kongen var dog allerede 12. maj selv i København. Derimod ledsagede rentemester Eskil Oxe ikke kongen, da denne i august og første halvdel af september drog paa jagt paa Lolland-Falster. Rentemesteren udbetalte derimod kancelliesekretær Korfits Ulfeldt 1500 dr. til at have at udgive paa kongens vegne (Rentemesterr. 1551, fol. 223). Eskil Oxe ledsagede heller ikke kongen, da denne i slutningen af oktober 1551 atter forlod København (Ibidem, fol. 158; Kanc. Brevb. 1551—55, 93 og 98); men forblev her aaret ud (se Rentemesterr. 1551). Indbetalingen af told, cise og byskatter fra Ost Danmark, der sædvanlig foregik paa denne tid af aaret, gjorde ogsaa Eskil Oxes nærværelse i Køben-

utvivlsomt rentemesterskiftet og Eske Billes udnævnelse til rigshofmester, der har givet stødet til denne centralisation af administrationen. Og selv om Eskil Oxe i de første aar af sin embedstid tilbragte en del af aaret i København ved Eske Billes side, maatte det nærmere samarbejde med den øvrige administration (kancelliet) gøre det lettere for ham at hævde sin uafhængighed. Han kunde eventuelt overfor Eske Bille skyde sig ind under kongens og kansler Johan Friis' autoritet. Naar Eskil Oxe endnu i foråret og efteråret 1548 modtog indbetalinger fra østdanske lensmænd, toldere og byfogeder i København, var det antageligt af rent praktiske grunde¹. Hvis lensmandsskrivere og navnlig byfogeder med de ofte meget smaa beløb, de havde oppebaaret, skulde rejse fra Skaane og Sjælland helt over til Koldinghus, hvor kongen da opholdt sig, var der ringe udsigt til, at forsøget paa at gennemtvinge faste indbetalingsterminer skulde kunne lykkes.

For Jyllands vedkommende var centralisationen allerede i 1548 meget mærkbar. De jyske lensmænd, stiftsskrivere,

havn temmelig nødvendig. Saa meget mere som kongen denne vinter opholdt sig helt oppe paa Dronningborg paa Randerseggen (Kanc. Brevb. 1551—55, 95—151).

Da ingen rentemesterregnskaber eksisterer for aarene 1552 og 1553 kan Eskil Oxes og hans rentemesteris opholdssted gennem disse to aar ikke nøje følges; men en lignende turnus som for 1551 er sandsynlig (Jfr. Kanc. Brevb. 1551—55, der giver nogle holdepunkter). Paa basis af det for 1554 bevarede rentemesterregnskab kan det endelig med bestemthed fastslaaes, at han i dette aar uden afbrydelse fulgte kongen og gaarden og endda forblev hos kongen i Nyborg i aarets sidste maaneder. Antagelig har en af hans skrivere dog været sendt til København for her at modtage indbetalinger af byskatter etc. fra de østdanske byer; thi der er i rentemesterregnskabet indførsler paa forskellige beløb indbetalt eller udbetalt under samme dato henholdsvis i København og Nyborg (RA. Rentemesterr. 1554, fol. 24—26, 51, 55, 67, 104, 144, 159; Kanc. Brevb. 1551—55, 343). Medvirkende til at Eskil Oxe nu helt fulgte kongen og gaarden var antagelig, at han efter den jyske rentemester Jørgen Pedersens død i begyndelsen af 1554 (Dansk Biogr. Leks. XVIII, (1940), 101) var blevet eneste rentemester.

¹ Ogsaa skatterestancer og provenuet af en norsk gengærdsskat (der var afløst med penge) skulde sendes til Eskil Oxe i København (Danske Mag. 4. R. II, 74, 174—76).

borgmestre og byfogeder fik alle ordre til at betale deres overskud i rede penge, byskatter, told og cise ind i kongens kammer paa Koldinghus. Da den jyske rentemester, der i 1548 synes at have haft fast ophold hos kongen paa Koldinghus, anføres som relator for nogle af de derom udstedte breve¹, er det dog mest sandsynligt, at pengene er indbetalte til ham og ikke ind i kongens eget kammer. Det skal i denne forbindelse bemærkes, at ordet rentekammer antagelig netop er opstaaet ved, at betegnelsen kammer er blevet anvendt selv, hvor det drejede sig om indbetalinger til rentemestrene. For at undgaa forveksling med kongens eget kammer er man da, hvor det drejede sig om indbetalinger til rentemesteren, begyndt at anvende det sammensatte ord rentekammer, som udelukkede forveksling². Skønt indbetalinger i kongens eget kammer, som nævnt, omkring 1550 var noget hyppigere end tidligere, raadede dette nemlig ikke over noget selvstændigt administrationsapparat. Dette fremgaar af den fremgangsmaade, der valgtes ved indkrævningen af de i foråret 1548 udskrevne lande- og købstadsskatter. Landeskatten var bevilget som en brudeskat i anledning af det forestaaende bryllup mellem kongens datter prinsesse Anna og hertug August af Sachsen, og købstadsskatten var udskrevet til samme formaal. Da de derved indkomne beløb saaledes udelukkende skulde anvendes til kongefamiliens behov, var det ganske naturligt, at lensmændene og købstædernes øvrigheder fik befaling til at indbetale pengene i kongens eget kammer³.

Men da kammeret ikke havde nogen fast udbygget administration eller embedsstab — paa dette tidspunkt maaske ikke engang en kammertjener eller nogen anden egentlig kammer-

¹ Danske Mag. 4. R. II, 182 f.

² Ordet rentekammer findes i hvert fald anvendt i begyndelsen af 1561 i en indførsel i rentemesterregnskabet ²⁹/₉ 1560—²⁹/₉ 1561 fol. 202, 18. febr. om at der var betalt 20 albus dansk for to bøger papir, som kom ind i »rennt-kammerit«. Ordet rentekammer anvendes atter i en indførsel dateret 20. febr., medens ordet »rennthmesterij« er anvendt i en foranstaaende indførsel og ligeledes i Rentemesterregnskaberne fra 1550'erne.

³ Danske Mag. 4. R. II, 71—73.

embedsmand, men kun en dorknægt¹ — blev det i praksis til, at kancelliet og rentemestrene maatte tage affære. Den meget benyttede kancelliskriver Jens Thomsen sattes til at oppebære lande- og købstadsskatten for Ostdanmark² medens det overlodes rentemester Eskil Oxe at indkræve restancerne i disse landsdele. Omvendt synes den jyske rentemester at have oppebaaret samme skatter i Fyn og Jylland, medens kancelliet i hvert fald hvad Fyn angik traadte i funktion ved inddrivningen af restancerne her³.

Naar udtrykket kongens kammer ogsaa det følgende aar anvendes i en ordre om en øjeblikkelig indbetaling af de til Mortensdag (11. novbr.) forfaldne byskatter af de jyske købstæder, kan der da lige saa lidt som i 1548 være grund til at tro,

¹ Jon v. Wernsdorf (Varnstrup etc.), som nævnes som camerarius og cubicularius i Christian III.s første regeringsaar, og som i denne egenskab modtog indbetalinger til kongens haand eller kammer (f. eks. af Oresundstolden) døde i 1541 eller begyndelsen af 1542 (Danske Mag. 4. R. III (1871), 38 n. 1). Naar han kaldes camerarius, kan det ikke være i betydningen kammermester, hvad benævnelsen cubicularius ogsaa viser (jfr. J. H. Baxter a. C. Johnson: *Medieval Latin Word-List from British and Irish Sources* (1934), 60 og 113). Wm. Christensen: *Dansk Statsforvaltning*, 68 kalder ham vel kammermester, men nævner i en tilhørende note, at man i Sverige finder camerarius anvendt i betydningen kammersvend. I Oresundstoldregnskabet for 1536, S. 39 benævnes han i øvrigt netop kammersvend.

Naar man i 1540'erne lejlighedsvis ser dorknægten eller herolden Claus Fontein modtage penge, som blev betalt ind i kongens eget kammer (RA. Bilag til Rentemester Jørgen Pedersens regnsk. 1544—46. Kvit. dat. 1545, 28/4), kunde det tyde paa, at der i disse aar ikke fandtes nogen embedsmand knyttet til kammeret. Erik Valkendorf, som i nogle aar i 1550'erne var kammertjener, synes først at være blevet dette i 1552 (Kanc. Brevb. 1551—55, 175). Ifølge en indførsel i rentemesterregnskabet for 1551 fol. 85 synes han nemlig endnu i dette aar at have været hofsinde). En af Erik Valkendorfs funktioner som kammertjener var at modtage indbetalinger i kongens eget kammer og foretage udbetalinger herfra (se f. eks. Rentemesterregnsk. 1554 fol. 19). I febr.—marts 1558 afløstes han af Axel Thonnesen Viffert som kammertjener (Kanc. Brevb. 1556—60, 67 og 167; RA. Rentemesterregnsk. 1557—58 fol. 293 f.).

² Kancellireg. 1535—50, 394; jfr. Wm. Christensens artikel i *Kirkehist. Saml. VI R. I* (1933—35), 285—96.

³ Danske Mag. 4. R. II, 174, 311 og 4. R. IV, 148.

at hermed sigtes til kongens eget kammer¹. Byskatterne er utvivlsomt ligesom det foregaaende aar gaaet i den jyske rentemesters kasse. Han opholdt sig netop paa dette tidspunkt hos kongen i Nyborg². I en omtrent samtidig udstedt almindelig ordre til alle jyske byfogeder, toldere og cisemestre om aarlig afregning omkring 11. novbr. hedder det da ogsaa udtrykkeligt, at de, samtidigt med at de overgav deres registre og regnskaber til rentemester Jørgen Pedersen, skulde indbetale deres overskud til denne³.

I en samtidig udstedt almindelig ordre til lensmændene paa otte af de jyske hovedlen tales derimod ikke om, at disse skal gøre deres aarlige regnskab til den jyske rentemester. Det beordres dem blot, at de skal afslutte deres regnskab hvert aar ved paasketid og møde 1. maj, hvor kongen da opholdt sig, med deres regnskab og overskud i rede penge⁴. En tilsvarende ordre sendtes til lensmændene paa de fleste østdanske hovedlen⁵; men for de øvrige østdanske len bibeholdtes København som indbetalingssted og ligeledes for byfogeder, toldere og cisemestre i disse landsdele (Fyn indbefattet)⁶.

Henlæggelsen af regnskabshøring og indbetaling af overskuddet af de store regnskabslen fra alle landsdele til det sted, hvor kongen opholdt sig, uanset til hvilken rentemester det skete, kom i praksis til at betyde, at det hovedsagelig blev rentemester Eskil Oxe, der blev modtageren⁷, idet hans ophold hos

¹ Danske Mag. 4. R. IV, 176.

² Kancellireg. 1535—50, 429.

³ Danske Mag. 4. R. IV, 369.

⁴ Det gjaldt lensmændene paa Riberhus, Koldinghus, Aarhusgaard, Aakjær, Silkeborg, Randershus, Hald og Aalborg (Danske Mag. 4. R. IV, 369). Disse nævnte regnskabsterminer synes allerede i ældre tid have været almindelige, blot alt for sjældent overholdte (Wm. Christensen: Dansk Statsforvaltning, 240 f. og 598).

⁵ København, Krogen, Roskildegaard, Kalundborg, Lundegaard, Helsingborg, Nyborg, Næsbyhoved og Halsted kloster (Danske Mag. 4. R. IV, 371 f.).

⁶ Danske Mag. 4. R. IV, 372 og 374 f.

⁷ Allerede 1549 havde lensmanden paa Riberhus Claus Sehested faaet ordre til at indbetale sit overskud i rede penge af lenet, samt hvad han havde

kongen netop omkring denne tid blev stedse langvarigere. Da han ogsaa begyndte at oppebære adskillige andre af de ordentlige indtægter, der tidligere var gaaet i den borgerlige rentemester Jørgen Pedersens kasse — saaledes store beløb af den jyske oksentold¹ — maa det siges, at han efterhaanden kom til at indtage en stilling som ledende rentemester; i forvejen oppebar han alle indtægter af len og byer i det øvrige Danmark og antagelig tillige alle indtægter af de norske len, samt af Island og Gotland².

Denne tendens til centralisation i finansstyrelsen skyldes uden tvivl blandt andet ønsket om at skaffe sig klarere overblik

faaet ind for tiendekorn til rentemester Eskil Oxe (Danske Mag. 4. R. IV, 370). I 1551 indbetaltes overskuddet af Skanderborg, Hald og Segeberg, samt af tiendekorn i Riberhus len og tillige den store afgift af Vestervig til rentemester Eskil Oxe (RA. Rentemesterregnsk. 1551 fol. 3, 6 f., 9 og 21). Ogsaa i 1553 maa en række jyske lensmænd antagelig have aflagt regnskab for og gjort indbetalinger til rentemester Eskil Oxe. 17. jan. 1553 fik lensmændene paa Riberhus, Aalborghus, Hald, Aarhusgaard, Silkeborg, Vestervig, samt Niels Juel, der havde Hing- og Ulvborg herreder i forlening, ordre til med det første at begive sig til Nyborg med deres regnskab af lenet og for saa vidt, de var stiftslensmænd, ogsaa af stiftet. Stiftsskriverne skulde ligeledes give møde (Kanc. Brevb. 1551—55, 210 f.). Og medens det vides, at rentemester Eskil Oxe da opholdt sig i Nyborg, kan det samme ikke konstateres om den jyske rentemester (Kanc. Brevb. 1551—55, 197—225).

Nogen fast regel for til hvilken rentemester de forskellige jyske lensmænd skulde aflægge regnskab har næppe foreligget, og det tør siges, at i hvert fald indbetalingerne rettede sig efter den ene eller anden rentemesters øjeblikkelige behov (Kanc. Brevb. 1551—55, 225).

¹ Af rentemesterregnskabet for 1551 fol. 15 fremgaar, at rentemester Eskil Oxe i dette aar oppebar 8454 $\frac{1}{2}$ mk. 6 skil. dansk af oxen- og hestetold, samt cise af Kolding. Han oppebar tillige oksentolden af Assens og Middelfart, der androg ialt 9037 $\frac{1}{2}$ mk. 4 β dansk (Ibidem fol. 14).

17. jan. 1553 fik tolderne i Ribe og Kolding ligelydende ordre med de ovenfor nævnte til en række lensmænd om at begive sig til Nyborg med deres regnskab og de beløb, der endnu ikke var indbetalt af den i 1552 oppebaarne told (Kanc. Brevb. 1551—55, 210 f.).

² I 1551 horte rentemester Eskil Oxe regnskaber og modtog indbetalinger fra lensmændene paa Stenvikholm, Akershus, Bergenhus, Skien og Gimso kloster, og ligeledes indbetaltes afgiften af Viken og tre andre afgiftslen til ham (RA. Rentemesterregnsk. 1551, fol. 3, 4, 8 f., 21—24).

over lenenes overskud ikke alene af penge, men ogsaa af naturalier for at kunne sikre den mest hensigtsmæssige udnyttelse af disse og maa naturligtvis sættes i forbindelse med den ny skarpere kurs i lenspolitiken, der indlededes i 1549.

III.

Eske Billes udnævnelse til rigshofmester i 1547 fik sin største betydning ved for en tid at virke retarderende paa lensreformerne. Der kan indtil foraaaret 1549 spores en stilstand i disse. Om nogen egentlig reaktion var der dog ikke tale. Kun fik Eske Bille og hans konservative kolleger i rigsraadet sat igennem, at Mogens Gyldenstjerne omsider atter blev forlenet med Malmøhus (i efteraaaret 1548 med tiltrædelse til Paaske 1549) og ikke fik det paa regnskab, men paa afgift. Denne var dog saa nøje udregnet og omfattede saa store naturaliepræstationer¹, at det mest var en formssag, naar han fik det paa afgift i stedet for paa regnskab. Endvidere blev Helsingborg, hvor ind under Landskrona lagdes, atter tilbagegivet Peder Skram. Her opretholdtes dog regnskabsformen². Eske Billes søn Peder Bille var allerede sikret et andet len, idet han var blevet forlenet med det efter Peder Ebbesen Galts død ledigtblevne Aarhusgaard. Aarhusgaard var et af de ganske faa len, hvor genanten allerede var gennemført³. Det vil sige, at det var ganske nøje fastslaaet, hvor stort lensmandens og hans folks naturalieforbrug maatte være, og ligeledes, hvor stort et beløb i rede penge, han maatte disponere over⁴. Dette at sætte lensmændene paa fast løn med kun en

¹ Forleningsbrevet udstedtes 11. novbr. 1548, men tiltrædelsesdatoen var efter folgebrevet først Paasken 1549 (Kancellireg. 1535—50, 393 f.).

² Forleningsbrevet udstedtes 15. okt. 1548. Tiltrædelsesdatoen var 11. novbr. 1548 (Kancellireg. 1535—50, 392; Kanc. Brevb. 1556—60, 35). Forud havde Tage Thott været forlenet dermed i ca. 3 maaneder (Kancellireg. 1535—50, 388).

³ Dette var sket allerede i 1541 (Kancellireg. 1535—50, 210 f.). Om den opretholdtes ved nyforleningen til Peder Bille kan ikke siges med bestemthed, da kun folgebrevet kendes (Kancellireg. 1535—50, 385).

⁴ Se foran S. 3 og Zeitschr. f. d. gesamt. Staatsw. LXXVII, 209.

lille margin for uforudsete udgifter var naturligvis en for disse højest ufordelagtig forleningsform.

Det var netop paa dette punkt, at man fra regeringsside satte ind, da lensreformpolitikken genoptoges i foråret 1549. I tiden fra udgangen af februar til begyndelsen af maj 1549 fastsattes genant for ikke mindre end fem len (Aakjær, Silkeborg, Skanderborg, Lundenæs og Dragsholm)¹. Endvidere lagdes Hing- og Ulvborg herreder ind under lensmanden paa Bøvling med den udtrykkelige bestemmelse, at denne overhovedet ikke skulde have nogen godtgørelse for administrationen heraf². Det var naturligvis tillige en selvfølge, at den tidligere (1542) for Næsbyhoved fastsatte genant bibeholdtes ved en i foråret 1549 foretagen nyforlening³. I løbet af det følgende aar, 1550, fastsattes derefter genanter for tre vigtige østdanske len: Krogen, Vordingborg og Helsingborg med Landskrona, hvor tre saa fremtrædende medlemmer af den danske adel som Herluf Trolle, Holger Rosenkrantz og Peder Skram var lensmænd⁴.

Eske Bille synes, efter at han nu havde faaet sin personlige ærgerrighed tilfredsstillet ved at blive udnævnt til rigshofmester, ikke at være traadt hindrende i vejen for denne videreførelse af lensreformen. Ja, det vides endda, at han sammen med kansler Johan Friis har været med til at overrække Herluf Trolle et register over den genant, man herefter vilde tilstaa denne af hans forlening Krogen⁵. Dette forudsætter dog ikke nødvendigvis, at Eske Bille har deltaget i udarbejdelsen af det overrakte register. Et arbejde der snarere er udført af rentemester Eskil Oxe. I almindelighed har rigshofmester Eske Bille i hvert fald næppe

¹ Med henholdsvis Evert Bild, Frants Bille, rigsraaderne Jørgen Lykke og Erik Krabbe, samt Otte Rud som lensmænd. For de to sidstes vedkommende drejede det sig om nyforleninger (Kancellireg. 1535—50, 403—5, 411, 415).

² Kancellireg. 1535—50, 403.

³ Ibidem, 242 f. og 410.

⁴ Ibidem, 439 f., 456 og 457 (i forleningsbrevet paa Helsingborg og Landskrona angives kun, hvor stort et beløb i rede penge Peder Skram maatte disponere over).

⁵ Danske Mag. 4. R. V, 61 og 188.

været medbestemmende ved fastsættelsen af vilkaarene for forleneringer. Ganske vist forudsattes et vist samarbejde med hensyn til lensforvaltningen mellem rigshofmesteren og rentemester Eskil Oxe, naar der i oktober 1550 sendtes befaling til de skaanske lensmænd om at lade udarbejde jordebøger over alle indtægter af deres len og inden juledag indsende disse til rigshofmester Eske Bille og rentemester Eskil Oxe¹; men hvorledes et samarbejde paa dette tidspunkt kunde komme i stand mellem rigshofmesteren og rentemesteren er vanskeligt at se, idet Eske Bille, da kongen hen i oktober forlod København for at tage fast ophold for vinteren i Nyborg, som sædvanlig udnævntes til statholder i København under kongens fraværelse², medens rentemester Eskil Oxe i hvert fald kun forblev i København til midten af november, hvorefter han for resten af vinteren opholdt sig hos kongen i Nyborg³. Og at Eske Bille ikke hørte til inderkresen af embedsmænd, der havde med lensreformerne at gøre; men tværtimod stadigt ikke forstod deres nødvendighed — selv om han ikke længere direkte opponerede imod dem — kan vi fra den nærmest følgende tid nævne et talende eksempel paa. Da Eske Bille omkring ved aarsskiftet 1550—51 opfordredes til at yde kongen eller staten et laan paa 1000 daler⁴, greb han lejligheden til at fremkomme med en anmodning om, at det lille len Annisse, som i nogle aar havde været lagt ind under København, maatte blive givet til hans svigersøn Ejler Krafse. Rigshofmesteren fik et meget skarpt afslag paa denne anmodning. Det hedder saaledes i svaret til ham, at han uden tvivl vel ved, at Annisse er lagt til regnskabs-slottet København, hvorfra det ikke kan undværes. Det til-

¹ Danske Mag. 4. R. VI, 160 f.

² Ibidem, 235 f., 246 f., 250 f. og 327.

³ Eskil Oxes nærværelse i Nyborg kan konstateres ¹⁴/₁₁, ¹⁵/₁₁, ¹⁸/₁₁, ²⁸/₁₁ og ¹⁹/₁₂ 1550 (Danske Mag. 4. R. VI, 242, 244, 245, 249 og 330). For tiden efter 1. januar 1551 se ovfr. S. 29 note 5.

⁴ Eske Bille var først blevet anmodet om at yde et laan paa 2000 daler, men summen maa senere være bleven reduceret til 1000 daler. Det var i hvert fald det laanebeløb, han ydede (Danske Mag. 4. R. VI, 327; Kanc. Brevb. 1551—55, 3).

føjes, at dersom det kunde forlenes bort, havde kongen mange tjenere, som ikke var forsynede med len og »dagligen fordere derpaa«, hvilke han da vilde forlene dermed. Der blev givet Eske Bille den fattige trøst, at kongen for hans skyld lovede i fremtiden at ramme Ejler Krafsses bedste¹. Brevet kan næppe efterlade andet indtryk end, at der var en lang ekspektanceliste, for denne sidste vilde komme i betragtning.

Paa enkelte andre omraader fik Eske Bille — trods de nævnte bestræbelser for at unddrage ham en videregaaende bestemmelsesret med hensyn til finansforvaltningen — dog i de første aar efter, at han var blevet rigshofmester et videre virkefelt og en selvstændigere stilling, end han tidligere havde haft, da han blot var statholder paa København slot. Der kan saaledes være grund til at anføre, at han i november 1549 tilligemed de to rentemestre var til stede, da Axel Juul omsider gjorde endeligt regnskab for den i aarene efter Grevefejden af ham opkrævede halsløsning i Jylland². Ogsaa hans beføjelser til at træffe dispositioner, naar han fungerede som statholder paa København slot, blev noget mere vidtgaaende end tidligere³. Dette gjaldt navnlig indkøb til forsyning af den omfattende husholdning, som hoffet og centraladministrationen tilsammen udgjorde. Saaledes synes det i 1548 at have været overladt ham — rentemester Eskil Oxe var vel ogsaa endnu for uerfaren — at ordne den store bestilling af klæde og andre beklædningsstoffer, som udgjorde en del af aarslønnen til hoffets og centraladministrationens personale⁴.

Med anskaffelsen af det hofklæde, der skulde bruges i 1549, har Eske Bille antagelig intet haft at gøre, ud over at han kan

¹ Kanc. Brevb. 1551—55, 3; jfr. Erslev: Konge og Lensmand, 158 f.; Møllerup: Billeætten I, 710.

² Kancellireg. 1535—50, 429.

³ Se f. eks. Danske Mag. 4. R. VI, 250 f.; Kanc. Brevb. 1551—55, 17—19.

⁴ I hvert fald fik Eske Bille ved midten af maj 1548 befaling til straks at sende følgende klæde fra København til hoffet paa Koldinghus: »til houthfaruen 60 stycker, til hosseklede 20 stycke, foerdug 150 stycke, sardug 120 stycke, lerit 2500 alne, huit engelst 1 stycke, bront 1 stycke« (Danske Mag. 4. R. II, 82).

have fungeret som mellemmand mellem kongen og Helsingørstolderen og storkøbmanden Sander Leiel, der fik overdraget at skaffe dette aars hofklæde i Antwerpen. — Det skulde i saa vid udstrækning som muligt betales med huder, skind og andre varer, der var disponible af lenenes overskud¹. — Ogsaa det følgende aar forskaffede man sig klædet fra Antwerpen, idet der uden mellemled kontraheredes med en købmand her². Selv om Eske Bille ikke direkte havde hermed at gøre, holdtes han dog à jour hermed, idet der sendtes ham en kopi af Antwerpenkøbmandens tilbud. Det var ligeledes ham, der foretog dette aars bestilling af »fordug« og lærred. Men det tilbud, han fremskaffede, har næppe vakt synderlig tilfredshed. Der forlangtes nemlig en à conto indbetaling paa 600 daler inden bestillingen effektueredes, skønt det sædvanlige var, at saadanne leverancer til staten betales bagud. Der svaredes ganske vist rigshofmesteren i en cancelliskrivelse, at kongen akcepterede det af ham fremskaffede tilbud, og at han, da rentemester Eskil Oxe netop opholdt sig i København maatte lade den paagældende købmand faa de 600 daler paa forskud af de penge, som paa dette tidspunkt forventedes at indkomme fra Norge³; men da rigshofmesteren i vinteren 1550—51 atter tilbød sine bona officia med hensyn til anskaffelsen af hofklædet, svaredes der ham afvisende, at kongen var fortænkt at tale med rentemesteren derom. Hvilket maa opfattes som en tilkendegivelse af, at man ikke ønskede rigshofmesterens medvirkning⁴.

Det var ikke det eneste tegn paa en indsnævring af rigshofmesterens virkefelt og dispositionsfrihed i vinteren 1550—51. I marts 1551 fik Sundtolderen besked om, at det kabelgarn og

¹ Kun hvis beløbet ikke kunde dækkes heraf, skulde der ogsaa betales med korn og penge. For i saa stor udstrækning som muligt at kunne betale med varer, overdrog man endog lensmanden paa Akershus at indkøbe det fordug, der var brug for i Holland og betale med træ (deler, lægter og sparrer), som han skulde lade hugge til dette formaal (Danske Mag. 4. R. II, 174 f., 307 og 318).

² Danske Mag. 4. R. V, 190.

³ Ibidem, 189.

⁴ Ibidem, 4. R. VI, 236, 1550, ³/₁₁.

segldug, som rigshofmesteren havde paalagt ham at købe til kongens behov, maatte han paa ingen maade betale af toldintraderne, ligesom han overhovedet ikke maatte udgive noget af disse uden kongens udtrykkelige befaling. Dog var det velset, hvis han uden at tage pengene heraf alligevel kunde skaffe de omtalte varer¹.

Naar Eske Billes videre medvirken ved klædeindkøbene ikke ønskedes, skyldtes det utvivlsomt, at det var omtrent ensbetydende med, at en af de københavnske storkøbmænd fik kontrakt derpaa, og det til en langt højere pris end den, der kunde opnaas ved direkte indkøb paa et udenlandsk marked. Det blev i 1551 den jyske rentemester, der kom til at bestille hofklædet hos nogle Ribekøbmænd, der antagelig har købt det i Hamborg eller Lybæk².

Den størst mulige økonomi i statshusholdningen maatte naturligvis i lige grad være kongen og de øverste statsembetsmænd magtpaaliggende. Først og fremmest havde rentemestrene, der næsten altid maatte kæmpe med vanskeligheder for at skaffe dækning for de ordentlige udgifter, da de ordentlige indtægter, som allerede nævnt, ikke strakte til, en direkte interesse heri. Men at de ikke i ethvert tilfælde kunde paaregne kongens støtte i deres bestræbelser for at administrere økonomisk viser en episode fra foråret 1551. Skønt ogsaa kongen — som det fremgaar af ovenstaaende — ved anden lejlighed var indforstaaet med, at indkøbet af klæde — der hørte til de store poster paa statsbudgettet — skulde foretages paa den fordelagtigst mulige maade, afviste han dog under et ophold i Flensborg et forslag fra rentemester Eskil Oxe om her at foretage et opkøb af klæde, som man stod for øjeblikkelig at skulle anvende til en deling landsknægte, der skulde med paa en ekspedition til Island — skønt prisen var en langt rimeligere end den, der maatte betales ved indkøb i København. Afslaget skyldtes kongens øjeblikkelige ønske om at have det størst mulige pengebeløb til egen raadighed.

¹ Kanc. Brevb. 1551—55, 22.

² Ibidem, 23; RA. Rentemesterregnskab 1551, fol. 249—52; jfr. ndfr. S. 125.

At kongens holdning i dette tilfælde faldt baade rentemester Eskil Oxe og kansler Johan Friis for brystet turde fremgaa af et brev, som kansleren, der efter at have opholdt sig hos kongen i Flensborg var taget paa et kort besøg paa sin forlening Dalum kloster paa Fyn, herfra sendte rigshofmesteren i København. Johan Friis skriver heri, at rentemester Eskil Oxe, som nu kom »ilick« til rigshofmesteren, gerne havde købt klæde til knægtene i Flensborg, og fortsætter, »tha viille k.mtt. icke andhet, end I och Eskiild skulle finde raad vtj Kopnehagen tiil klede, och forstor jeg, at k.mtt. viil ingenledes slippe aff the pendinge, hans k.mtt. hauer selff vnder henderne; thet hagde vel verit til gaffn, thet same klede hagde blefft kopt i Flensborg; thij ther vor timeligt koff paa klede ther«¹. Den udvej, som derefter stod rentemester Eskil Oxe aaben, var den et halvt aar tidligere forkastede, nemlig med rigshofmesterens bistand at købe det nødvendige klæde til landsknægtene paa kredit hos den københavnske købmand Mads Lampe, skønt statskassen endnu stod i gæld til ham for tidligere leverancer². Naturligvis maatte Mads Lampe ansætte sin pris i forhold til den betalingsfrist, han mere eller mindre frivilligt maatte indrømme.

Kanslerens og rentemesterens irritation over kongens dispositioner under Flensborgopholdet maa ses paa baggrund af de særdeles gode muligheder, der i de foregaaende maaneder havde været for statskassens eller korrektere sagt rentemesterkassens forsyning med likvide midler. Den første januar 1551 havde Eskil Oxe som overførsel fra det foregaaende aar godt 4000 daler i gangbar mønt i sin kasse³. 8. og 9. januar forøgedes hans

¹ Dipl. Flensborg II, 1054.

² I efteraaret 1550 havde Mads Lampe faaet anvist afgiften af Varberg: 9 læster smør som delvis betaling (Danske Mag. 4. R. VI, 242) og aabenbart kun ved stadigt at rykke for betalingen lykkedes det ham i løbet af 1551 at faa restbeløbet af sine penge for det klæde, han havde leveret i aarene 1548, 1549 og 1550 (9. jan.: 500 dr.; under kongens ophold i Flensborg: 200 dr.; afregnet for oksentold i Assens og Middelfart: 895 dr. 1 mark 4 skil. dansk og ved fire senere indbetalinger: 418½ dr. 18 skil. dansk. Ialt: 2014 dr. 14 skil. dansk) (RA. Rentemesterregnsk. 1551, fol. 107).

³ Nojagtigt 4021 dr. 11 skil. 10½ pend. lybsk og 4 skil. dansk. Desuden

kassebeholdning med 1571 $\frac{1}{4}$ daler, der indbetaltes ham af kongens eget kammer¹, og i løbet af aarets første maaneder indtil afslutningen af Flensborgopholdet (23. april) indbetaltes i alt 2576 daler i gangbar mønt hidrørende fra forskellige indtægtskilder²; men heraf maatte Eskil Oxe allerede 11. januar udbetale rentemester Jørgen Pedersen 1105 daler til at lønne de i Jylland stationerede landsknægte med³ — denne maa saaledes paa dette tidspunkt have staaet med en ganske tom kasse⁴ — og det resterende beløb 7064 daler var ikke i stand til at dække de løbende ordentlige udgifter i dette tidsrum⁵. Naar der allige-

af umøntet sølv 225 lod 1 $\frac{1}{2}$ kvintin = 112 $\frac{1}{2}$ dr. 9 skil. dansk og 4258 mark. 2 skil. 5 pend. svensk mønt = 1084 dr. 2 mark 2 skil. 5 pend. svensk (4 mk. svensk lig en daler; Forssell: Sveriges inre Historia II (1875), 66) RA. Rentemesterregnsk. 1551, fol. 1.

¹ RA. Rentemesterregnskab 1551, fol. 33.

² Heri ikke medregnet indbetalinger i guldmønt, da rentemesteren efter sædvane indbetalte alle disse i kongens eget kammer. Heller ikke indbetalinger i rent sølv er medregnede, da dette ikke kunde anvendes til almindelige udbetalinger (RA. Rentemesterregnskab 1551, fol. 2, 3, 13, 21 og 22). Endvidere er en indbetaling paa 1120 daler 1 ort af overskuddet af Stenvikholm ikke medregnet, fordi pengene blev liggende paa København slot, indtil rentemester Eskil Oxe i sidste halvdel af april maaned kom hertil (Kanc. Brevb. 1551—55, 27; jfr. ovenfor S. 29 n. 5). Yderligere er en indbetaling paa 784 daler 6 skil. lybsk indbetalt 16. april i Flensborg af overskuddet af Segeberg holdt udenfor, fordi beløbet selvsamme dag atter udbetaltes til bygnings behov paa Flensborghus (se ndfr. S. 49).

³ RA. Rentemesterregnskab 1551, fol. 57.

⁴ Rentemester Jørgen Pedersens regnskab for dette aar kendes ikke.

⁵ En nøjagtig opgørelse er udelukket, fordi udbetalingsdatoer mangler ved forskellige konti; men alene de udgifter, som det med bestemthed kan konstateres er faldne indenfor tiden 1. jan.—23. april 1551, andrager ca. 7600 daler. Hvortil yderligere kommer et beløb paa op til 927 daler, der udgjorde den til Paaske forfaldne løn for bøsseskytter, svende i porten, skibshovedsmænd og trompetere. Da der ingen datoangivelse findes for udbetalingen af disse lønninger, er det dog ikke givet, at de alle er udbetalte indenfor denne tidsperiode. (RA. Rentemesterregnskab 1551, fol. 46—56). Ligeledes er det umuligt at angive, hvor stort et beløb, der har været stillet til raadighed for slotsskriveren paa København slot indenfor denne tidsperiode til lønning af baadsmænd, skippere, skibsbyggere, tømrere og andre haandværkere, samt til forskellige indkøb til slotsbehov. Udbetalingerne er ganske

vel ikke kan tales om likviditetsvanskeligheder i de første maaneder af 1551, men det tværtimod maa siges, at likviditeten var usædvanlig god, skyldtes det, at meget store beløb hidrørende fra overordentlige indtægter i løbet af disse maaneder indgik i rentemester Eskil Oxes kasse.

IV.

24. november 1550 var det blevet befalet alle rigsraadets medlemmer at give møde paa en til 21. december i Nyborg berammet herredag for blandt andet at drøfte betimeligheden af et kornudførselsforbud¹. Første december ombestemtes det dog til, at de fleste sjællandske og skaanske rigsraader, for at forskaane dem for »thenne reyße for wintterdagens skyld«, i stedet skulde give møde i København og her under rigshofmesterens ledelse drøfte betimeligheden af at udstede et saadant forbud². Men slap de skaanske og sjællandske raader end for en besværlig vinterrejse, slap de ikke for en dem sikkert adskiligt besværligere anmodning om at komme kongen og staten til hjælp med et laan. 12. december blev der sendt de paagældende ti rigsraader breve med anmodning om at yde laan til et samlet beløb af ialt 13000 daler. Anmodningen begrundedes med, at kongen til sin og rigens store behov med det allerførste vilde faa brug for »en merckelig sum daler«. Kun Mogens Gyldestjerne ydede det fulde beløb, han var ansat for. Antagelig fordi det tillodes ham at afdrage det i sin afgift af Malmøhus. De øvrige rigsraader betalte kun det halve af det ansatte beløb, saaledes at den indkomne sum — for saa vidt indbetalingen skete til rentemester Eskil Oxe — kun androg 5500 daler, idet der i hvert fald til denne overhovedet intet beløb indkom fra

uspecificeret for hele aaret opgivet til 12762 mark 10 pend. dansk og 3701 daler eller ialt i daler: 7955 daler hvilket giver en gennemsnitlig maanedlig udgift paa ca. 663 daler eller i tiden fra 1. januar til 23. april en samlet udgift paa ca. 2500 daler (RA. Rentemesterregnskab 1551, fol. 221).

¹ Danske Mag. 4. R. VI, 248.

² Ibidem, 250 f.

tre raader¹. Muligt har disse dog i stedet indbetalt deres laanepenge til den jyske rentemester. Uden tvivl er de øvrige rigsraadsmedlemmer, da de mødte til herredagen i Nyborg, ogsaa blevet stillet overfor laaneanmodninger. Af rentemester Eskil Oxes regnskab fremgaar det, at tre af disse har indbetalt laan til ham med et samlet beløb af 2000 daler og 2000 guldgylden².

Bevæggrunden til at optage laan hos rigsraadet med meget kort frist — der anmodedes om, at pengene maatte blive indbetalt inden 10. januar — kan i hvert fald for de beløbs vedkommende, der indgik til rentemester Eskil Oxe, ikke have været, hvad man ellers efter tidspunktet kunde formode, at de skulde anvendes under Kieleromslaget; thi det fremgaar af hans regnskab, at ingen udbetaling har fundet sted til dette formaal. Sandsynligvis skal bevæggrunden til hurtigst muligt at tilvejebringe et reservefond da søges i den i disse aar stedse tilbagevendende frygt for et angreb sydfra. Det paalægges saaledes Eske Bille i brevet om det partikulære rigsraadsmøde i København (dat. 1. december) at lade rigsraaderne vide, at kongen havde faaet underretning om, at »ett merckelige tall krigsfolck« var forsamlet ved Elben og havde indtaget stiftet Fehrden. Det tilføjedes, at der dog endnu ikke vidstes noget om, hvad samme »krigsfolcks anslag« var³.

Muligt har krigsfrygt ligeledes været medvirkende til, at kongen til yderligere styrkning af statsfinanserne udskrev en skat af Danmarks købstæder. Skønt rigsraadets samtykke ifølge haandfæstningen ikke udkrævedes til paalæggelsen af en saadan, maa det dog anses for givet, at kongen — som det i øvrigt ogsaa ofte ellers var tilfældet⁴ — har drøftet betimeligheden

¹ Peder Skram, Knud Gyldenstjerne og Erik Bøller, der hver var ansat for 1000 daler (Danske Mag. 4. R. VI, 327; RA. Rentemesterregnskab 1551, fol. 34).

² Ejler Ronnow: 1000 daler; Ejler Hardenberg: 1000 daler og Gabriel Gyldenstjerne: 2000 guldgylden (RA. Rentemesterregnskab 1551, fol. 34; Kanc. Brevb. 1551—55, 9).

³ Danske Mag. 4. R. VI, 251.

⁴ P. V. Jacobsen: Det danske Skattevæsen under Christian III. og Frederik II. (1833), 108 f.

heraf med dette, idet den udskreves imedens rigsraadet endnu var samlet til herredag i Nyborg i de sidste dage af december 1550¹. Det samlede beløb, hvormed den udskreves, androg 17750 daler². Paa grund af nedsættelser, bevilgede enkelte hyer for armods skyld, reduceredes dens provenu dog til 17060 daler³. Motiveringer er i brevene om købstadsskatten, ligesom i brevene om laan til rigsraaderne, holdt i største almindelighed⁴, saaledes at der deraf intet kan udledes om, hvorvidt der forelaa nødvendige grunde for paa ny at tage en overordentlig skat af de fattige danske købstæder, skønt der ikke var forløbet tre aar, siden en saadan sidst var blevet paalagt disse⁵.

Det er allerede nævnt, at frygten for et angreb sydfra kan have været medvirkende til, at der ad overordentlig vej søgtes fremskaffet et reservefond. Samtidig har der dog sikkert ogsaa været anden hensigt med tilvejebringelsen af et større pengesond, nemlig at fremskaffe midler til fortsættelse af byggearbejdet paa de kongelige slotte. I dette tilfælde gjaldt det særlig fortsættelsen af bygningen paa Nyborg slot, som netop i disse aar hyppigt og ogsaa denne vinter var kongens faste opholdssted. Og da krigstruslen hurtigt svandt, betænkte kongen sig ikke paa at benytte sin ret til frit at disponere over de overordentlige statsindtægter til før sin afrejse fra Nyborg til hertugdømmerne ved udgangen af februar at baandlægge et meget betydeligt beløb heraf til dette formaal. Antagelig en stor del af det indtil da indkomne beløb af købstadsskatten⁶, samt hele rigsraads-

¹ Skattebrevene udsendtes 27. december 1550 (Danske Mag. 4. R. VI, 333), og af herredagsdombogen fremgaar, at herredagen varede fra 21. til 30. december 1550 (RA. Herredags Dombog no. 6, fol. 18—29).

² Danske Mag. 4. R. VI, 333 f.

³ Der indkom 16990½ daler og 139 lod sølv, hvis værdi var 69½ daler. Disse er medindregnet i det i teksten anførte tal (RA. Rentemesterregnskab 1551, fol. 36—38). Det af P. V. Jacobsen: Det danske Skattevæsen, 120 anførte tal, er saaledes, som han ogsaa selv opgiver, taget fra listen i tegnelser (Danske Mag. 4. R. VI, 333 f.).

⁴ Danske Mag. 4. R. VI, 334; jfr. ovfr. S. 43.

⁵ P. V. Jacobsen: Det danske Skattevæsen, 115.

⁶ Indbetalingsterminen for denne var sat til 2. februar, men for mange købstæders vedkommende er den sikkert langt fra blevet overholdt (Danske

laanet og yderligere 5000 daler, der i løbet af februar indbetaltes af Peder Ebbesen Galts enke som afdrag paa de penge, hvorpaa hun havde »givet kongen brev« som erstatning for Peder Ebbesen Galts ulovlige opkøb af krongods etc.¹.

Dette betød dog ikke, at disse beløb ganske unddroges rentemesternes kasser. Ifølge rentemester Eskil Oxes regnskab indbetaltes baade de netop nævnte 5000 daler, rigsraadslaane og hele købstadsskatten til ham²; men at han i virkeligheden kun fungerede som inkassator fremgaar af, at han allerede i februar maaned maatte foretage tre store indbetalinger i kongens kammer af disse netop inkasserede penge. Allerede 7. februar et beløb paa 9600 daler, sikkert hovedsagelig penge hidrørende fra rigsraadslaane³, 23. februar et beløb paa 2454 daler 13 skil. lybsk hidrørende fra købstadsskatten og under samme dato de 5000 daler, som han umiddelbart forinden havde indkasseret fra Peder Ebbesen Galts enke⁴.

Skønt disse tre beløb, der tilsammen androg 17054 daler 13 skil. lybsk, ifølge ordlyden af de i kancelliets brevbøger registrerede kvitteringer betaltes ind i kongens kammer, er det dog under kontoen indbetalinger til kongen personlig i rentemester Eskil Oxes regnskab kun muligt at genfinde en ringe brøkdel af disse godt 17000 daler, nemlig et beløb paa 1265 guldgylden 6 skil. lybsk, som Peder Ebbesen Galts enke havde givet i stedet for 1306 daler ved indbetalingen af den ovenfor nævnte sum paa 5000 daler⁵. De resterende 15748 daler 13 skil.

Mag. 4. R. VI, 334). I rentemesterregnskabet er datoerne for indbetalingerne fra de enkelte købstæder ikke anført (RA. Rentemesterregnskab 1551, fol. 36—38).

¹ Dansk Biogr. Leks., VII (1935), 590; Kanc. Brevb. 1551—55, 13.

² RA. Rentemesterregnskab 1551, fol. 34—38.

³ Det specificeres ikke i kvitteringen, hvorfra disse penge hidrørte (Kanc. Brevb. 1551—55, 10).

⁴ Ibidem, 13.

⁵ »Anthwordet konge Mtt. Belff, som hans naade lagde wdj syt skrin poo Nyborg 1265 goltgyllene 6 B lub., Bom wore vpborne for daller vdj then swm, frue Ingeburre Peder Ebbeßens gaff kong^e Mtt. beløff 1306 daller« (RA. Rentemesterregnskab 1551 fol. 35 og 185).

lybsk maa saaledes søges under andre konti i rentemesterens regnskab. Langt den største del af dette beløb kan med lethed identificeres, nemlig som 13190¹/₂ daler 13 skil. lybsk og 4 skil. dansk, der efter kongens befaling overleveredes lensmanden paa Nyborg slot i fjerdingen. Det anføres, at pengene hidrørte dels fra købstadsskatten og de penge, Peder Ebbesen Galts enke havde indbetalt, og dels fra det beløb, forskellige rigsraader havde laant kongen¹.

Selv om det ikke udtrykkeligt anføres, kan der ikke raade tvivl om, at det var kongens hensigt at reservere dette store fra overordentlige indtægter hidrørende beløb til dækning af udgifter til befæstningen omkring Nyborg by og bygningen paa Nyborg slot. Allerede i november maaned det foregaaende aar var der truffet beslutning om at fortsætte arbejdet herpaa². Selv om man har været klar over, at den hidtil anvendte fremgangsmaade med nogle dages arbejdsydelse af kronens bønder paa Fyn og en særskat af den fynske adels fæstere var ganske utilstrækkelig³, tør det dog anses for givet, at der intet forsøg er gjort paa at beregne, hvor store beløb, der vilde udkræves, og at det reservede beløbs størrelse har været rent vilkaarligt, og som det skulde vise sig langt større end øjeblikkeligt nødvendigt. Kun 4938 daler af det indsatte beløb blev nemlig indtil udgangen af april 1552 anvendt til befæstningsarbej-

¹ Til yderligere identifikation kan anføres, at de 13 skil. lybsk, som er anført i kvitteringen til Eskil Oxe af 23. februar for indbetalingen af købstadsskatten, sikkert er identiske med de 13 skil. lybsk, som var med i de fire fjerdingen, der overrakte Frants Brockenhuus (Kanc. Brevb. 1551—55, 13 og RA. Rentemesterregnskab 1551, fol. 201).

² Danske Mag. 4. R. VI, 242 f. Breve dateret 1550, 14/11.

³ Arbejdspræstationernes værdi og omfang kan ikke angives, men i rede penge var indkommet 6269 mark 6 skil. dansk. Heraf hidrørte dog 400 daler eller 1200 mark dansk fra en indbetaling af kancellisekretæren Korfits Ulfeldt. Restbeløbet 5069 mark 6 skil. dansk eller 1689 daler 2 mark 6 skil. dansk hidrørte fra en 1547 og 1552 udskreven skat af 1 mark paa adelens tjenere i Fyn og Langeland og desuden arbejdsaflosningspenge fra kronens bønder, kirke- og klostertjenere fra aarene 1548—1552. Hvorledes indtægt og udgift fordeler sig paa disse aar er dog ikke angivet (Nye danske Mag. II (1806), 177).

det¹. Derimod havde Frants Brockenhuus paa dette tidspunkt af de resterende 8253 daler efter kongelig befaling maattet udbetale 4000 daler til Helsingørkøbmandene Henrik og Jens Mogensen Rosenvinge at anvende til indkøbet af hofklæde for aaret 1552² og 4167½ daler 7½ skil. lybsk til tilbagebetaling af nogle af de januar 1551 optagne rigsraadsiaan, som netop udgjorde en del af det hos Frants Brockenhuus deponerede beløb³. Man maa saaledes sige at kongens dispositioner — thi her var uden tvivl tale om et personligt initiativ fra dennes side — paa dette punkt var noget forhastede.

Det er næppe muligt at konstatere, under hvilke konti i Eskil Oxes regnskab de resterende 2557 daler af det samlede beløb paa 17054 daler, som ifølge kvitteringerne indbetaltes i kongens kammer i begyndelsen af 1551⁴, skjuler sig (maa-ske udgør de 1703 daler, der udbetaltes til kongens broder

¹ Ifølge en senere udstedt kvittering havde Frants Brockenhuus ud-givet 3186 daler til graverløn under befæstningsarbejderne omkring Nyborg by og 1752 daler til Nyborg slots og bygnings behov. Tilsammen: 4938 daler (Nye danske Mag. II, 178). Dette beløb tillige med den øvrige del af de 13191 daler, der var indsat hos ham, maa være forbrugt inden 25. april 1552 (se den efterfølgende tekst ovenfor); thi af en svarskrivelse af denne dato til Frants Brockenhuus fremgaar det, at denne havde meddelt kongen, at han manglede penge til bygningen paa Nyborg slot. Der blev derefter skaffet ham 1000 daler ved et laan fra Iver Lunge. Dette beløb var indbetalt inden 20. maj (Kanc. Brevb. 1551—55, 148 f. og 157).

² Et restbeløb paa 861 daler 4 skil. 8 pendinge lybsk og 6 skil. 2 alb. dansk betaltes dem senere af rentemester Eskil Oxe (Kanc. Brevb. 1551—55, 86, 152, 172 f.; Nye danske Mag. II, 178).

³ 2167½ daler 7½ skil. lybsk for 2000 guldgylden til Gabriel Gyldenstjerne (Kanc. Brevb. 1551—55, 130; Nye danske Mag. II, 178); videre ialt 2000 daler til Anders Bille, Tage Thott og Ejler Rønnow med henholdsvis 500, 500 og 1000 daler (Kanc. Brevb. 1551—55, 9; Nye danske Mag. II, 178; jfr. ovfr. S. 44).

Af beløbet paa 13105½ daler 7½ skil. lybsk, der var indbetalt til Frants Brockenhuus, resterede derefter endnu 85 daler 1 ort, som han først ved en endelig regnskabsaflæggelse i 1554 indbetalte til rentemester Eskil Oxe (Nye danske Mag. II, 178).

⁴ Se ovfr. S. 46.

hertug Frederik, en del af dette beløb)¹. Derimod kan man af Eskill Oxes regnskab udlæse, at kongen ogsaa under opholdet i Flensborg fra 1. marts til hen i april fortsat unddrog rentemesterens kasse store summer. Saaledes indbetaltes ganske vist et overskud paa 784 daler 6 skil. lybsk af det holstenske len Segeberg i rentemester Eskill Oxes kasse, samtidig med at lensmanden her aflagde regnskab til denne. Men indbetalingen var af ren formel natur, idet et nøjagtigt tilsvarende beløb er indført paa udgiftssiden af rentemesterens regnskab som værende udbetalt til lensmanden paa Flensborghus Jesper Rantzau til Flensborghus' bygnings behov². I dette tilfælde var det saaledes endda ordentlige indtægter, der unddroges rentemesterens kasse. Under Flensborgopholdet maatte Eskill Oxe endvidere af sin kasse udrede et beløb paa 516 daler 4 skil. lybsk til den holstenske adelsmand Sivert Rantzau, som dronningen ganske privat havde laant af denne til »bygnings behov« paa Koldinghus, der var hendes livgeding³. Yderligere maatte Eskill Oxe under Flensborgopholdet indbetale 2000 guldgylden, der var indkommet ved rigsråadslaanet, men endnu var i hans varetægt, i kongens kammer. For de 1000 guldgyldens vedkommende var indbetalingen

¹ Indførslen herom, der er udateret, har følgende ordlyd: »1703 daller 1 orth beregnet for 3300 marck lub. bleff forßent tiill hertug Frederick kong^e mtt.s broder, ßom war then swm, hannom er forschreffuen at skulde haffue tiill Poske nw førstkomendis« (RA. Rentemesterregnskab 1551, fol. 198; jfr. L. Laursen: Danmark—Norges Traktater I (1907), 534).

² Ganske vist er der uoverensstemmelse mellem datoerne for indbetalingen og udbetalingen af dette beløb, idet udbetalingen efter rentemesterregnskabet er foretaget 13. april (mandag efter søndag misericordia), medens indbetalingen efter dette først har fundet sted 16. april (torsdag efter søndag misericordia); men beløbene er dog saa ganske nøje overensstemmende (de er begge steder angivet som 1519 mark 6 skil. lybsk gør 774 daler 6 skil. lybsk), at det er rimeligst at antage, at der det ene af stederne foreligger en mindre nøjagtig datering. Saaledes kan den dato, der angives for indbetalingen, maaske være datoen paa den endelige kvittering, som Breide Rantzau fik for sin bestyrelse af Segeberg, som han netop da fratraadte (RA. Rentemesterregnskab 1551, fol. 3, 202).

³ RA. Rentemesterregnskab 1551, fol. 198.

dog en ren formalitet, idet de i virkeligheden medgaves Jorgen Lykke paa en diplomatisk mission til Frankrig. Om det andet tusind guldgylden hedder det derimod, at kongen lagde dem i sit skrin¹). En restindbetaling paa 2000 daler fra Peder Ebbesen Galts enke under Flensborgopholdet maatte rentemester Eskil Oxe, inden han forlod kongen for at tage til København, overlade til kancellisekretær Hans Skovgaard til at bestride forefaldende udgifter med (give ud paa kongens vegne) i de efterfølgende uger, indtil Eskil Oxe atter kunde fungere som kongens kasseimester². Resultatet af disse dispositioner fra kongens side blev som nævnt, at rentemesteren ikke var i stand til at foretage et indkøb af klæde i Flensborg, men maatte tage det paa kredit hos en københavnsk købmand ved sin ankomst hertil³. Det er muligt, at han heller ikke havde haft et tilstrækkeligt beløb disponibelt til aflønning af den landsknægtdeling der skulde med paa dette aars vigtige Islandsekspedition — det drejede sig om 1774 daler⁴ — hvis ikke overskuddet af det norske len Stenvikholm, der androg 1120 daler foruden guld- og anden mønt under Flensborgopholdet var blevet indsat paa København slot⁵.

For den øvrige del af aaret kan ingen saadan vilkaarlig disponering over statsindtægterne fra kongens side spores. Men han havde ogsaa tappet rentemesterens kasse for, hvad den paa nogen maade kunde undvære. Af det resterende beløb hidrørende fra rigsraadslaan og købstadsskat — 12435 daler⁶ — kan rentemester Eskil Oxe vel allerede have forbrugt 4—5000 daler i tiden til afslutningen af Flensborgopholdet, hovedsagelig til

¹ RA. Rentemesterregnskab 1551, fol. 185.

² Ingen dato er anført for indbetalingen, kun at den skete i Flensborg (RA. Rentemesterregnskab 1551, fol. 35); derimod anføres det, at udbetalingen til sekretær Hans Skovgaard fandt sted 16. april (RA. Rentemesterregnskab 1551, fol. 203).

³ Se foran S. 41.

⁴ RA. Rentemesterregnskab 1551, fol. 57.

⁵ Se foran S. 42, note 2.

⁶ Heri ikke medregnet 139 lod sølv = $69\frac{1}{2}$ daler af købstadsskatten (jfr. ovfr. S. 45 n. 3).

dækning af ordentlige udgifter¹. I de følgende maaneder kunde der dog anvendes 3480 $\frac{1}{2}$ daler 6 $\frac{1}{2}$ skil. lybsk til afdrag paa gæld², og ved aarets udgang havde rentemester Eskil Oxe ca. 700 daler mere i sin kasse, end han havde haft i overførsel fra 1550; men likviditeten var daarligere, idet beløbet i gangbar mønt kun androg 2685 $\frac{1}{2}$ daler mod 4021 daler ved aarets begyndelse³. Hvorledes balancen var mellem rentemester Jørgen Pedersens indtægt og udgift i dette aar vides ikke; men som allerede nævnt var det nu kun en mindre del af de ordentlige statsindtægter, der indgik i hans kasse, og overordentlige indtægter af betydning synes ikke at være blevet indbetalt til ham i 1551.

Hverken for 1552 eller 1553 kendes de to rentemestres regnskaber; men saa vidt man kan slutte af indførsler i kancelliets brevbøger, blev de ordentlige indtægter kun i ringe grad supplerede af nye overordentlige indtægter i disse to aar. Hos adelen synes der kun at være optaget laan paa ialt 5000 daler, 3000 daler hos Erik Podebusk, for hvilke han fik pant i sit len Aahus⁴,

¹ For de beløb, der kan være medgaaede til dækning af de ordentlige udgifter se ovfr. S. 42 n. 5. Endvidere var der de 516 daler 4 skil. lybsk udbetalt til Sivert Rantzau under Flensborgopholdet (se ovfr. S. 49).

² 600 mark dansk til Aksel Brahes enke, som denne havde haft Othens herred i Skaane i pant for (jfr. Erslev: Konge og Lensmand, 2); 400 dr. til Aksel Ugerups enke; 100 dr. til Erik Daaes enke; 1780 $\frac{1}{2}$ dr. 6 $\frac{1}{2}$ skil. lybsk til lensmanden paa Kalundborg Knud Gyldenstjerne. Videre tilbagebetaltes endnu i 1551 de 1000 dr., som rigsraad Ejler Hardenberg havde forstrakt kongen med ved aarets begyndelse (RA. Rentemesterregnskab 1551, fol. 198).

³ Den samlede kassebeholdning udgjordes af: 516 daler 1 skil. 5 $\frac{1}{2}$ pend. lybsk; 6509 $\frac{1}{2}$ mark 4 $\frac{1}{2}$ skil. 1 pend. dansk; 3502 mark 5 skil. 5 pend. svensk = 875 $\frac{1}{2}$ daler 5 skil. 5 pend. svensk og 4472 $\frac{1}{2}$ lod 1 kvintin sølv = 2236 daler $\frac{1}{2}$ lod 1 kvintin sølv. Endelig af guldmønt: 107 guldgylde, 7 deventer gylden og 1 Henricusnobel. Disse kunde rentemesteren jo heller ikke frit udgive (RA. Rentemesterregnskab 1551, fol. 245; jfr. i øvrigt ovfr. S. 41 note 3).

⁴ Gælds brevet udstedtes ifølge en indførsel i kancelliets brevbøger allerede 1551, ⁹/₁₀; men pengene er næppe blevne erlagte før ved nytårstid. Brevet er da ogsaa placeret mellem indførsler for 1552 (Kanc. Brevb. 1551—55, 78; Erslev: Len og Lensmænd, 64).

og 2000 daler hos Iver Lunge, for hvilke han fik pant i sit len Selsø. 1000 daler heraf indbetaltes til Frants Brockenhuus at anvende til bygningen paa befæstningsanlæggene ved Nyborg. Det andet tusind indbetaltes i kongens kammer¹. Endelig fik rentemester Jørgen Pedersen i efteraaret 1552 i opdrag at forhandle med de jyske domkapitler og et par klostre om at yde laan til et samlet beløb af 2900 daler. Det hedder i brevet til rentemester Jørgen Pedersen herom, at pengene skulde være indbetalte ved aarets udgang med 6. januar som yderste frist, da kongen nødvendigvis skulde bruge en sum penge til sit og rigets behov paa dette tidspunkt. Antagelig sigtes herved til fordringer, der forfaldt under Kieleromslag (6. januar)². Selve kansleren stillede ligeledes til denne termin 1000 daler til disposition til rigets behov³. Dette maa tolkes som et tegn paa øjeblikkelige likviditetsvanskeligheder for statskassen.

Selv om de ordentlige indtægter, takket være lensreformen, aar for aar bedredes, kan der dog ingen tvivl herske om, at statsbudgettet laa meget stramt, naar næsten ingen overordentlige indtægter var til raadighed. Skønt rigsraadet i 1551 var gaaet med til at stille laan fra enkelte rigsraader til kongens raadighed og ikke havde modsat sig, at der udskreves købstadsskat, hvilket haandfæstningen jo i øvrigt heller ikke hjemlede det nogen ret til, maa det dog utvivlsomt tilskrives rigsraadets holdning, naar ingen ny landeskat udskreves i disse aar.

Endnu i aaret 1549, aaret efter at den tidligere omtalte brudeskat blev udskrevet, havde rigsraadet bevilget kongen en lande-

¹ Kanc. Brevb. 1551—55, 148 f., 157; Erslev: Len og Lensmænd, 89. Nogle pantebreve, der i 1552 udstedtes paa Bygholm, Grinderslev og Gudum klostre, var kun en fornyelse af gamle pant. Dog kan dette kun dokumenteres for 1000 daler af en sum paa 3000 daler, som Malti Jensen fik pantebrev paa Gudum kloster for; men det er dog naturligst, analogt med de to nyudstedte pantebreve paa Bygholm og Grinderslev kloster, at opfatte ogsaa brevet paa Gudum kloster som blot en fornyelse (Kanc. Brevb. 1551—55, 153, 155 og 156; Erslev: Len og Lensmænd 38, 156, 162; RA. Lensfortegnelsen 1556.

² Kanc. Brevb. 1551—55, 197.

³ Ibidem, 209.

skat eller bondeskat, som det vilde have været naturligere at kalde den med henblik paa, at det alene var bønderne der skulde udrede den. I motiveringen begrundes skattens udskrivning med, at kongen efter at have sammenkaldt rigsraadet og med det overvejet »riigenns ald omstenndiig leygllighedtt« havde erfaret, at et af »riigens merckeliige ledemoedt, kallis Orkenør« var sat i pant til Skotland, og at han nu agtede igen at lade det indfri til riget. Hele formuleringen her kunde tyde paa, at planen om at indfri Orkneyøerne, snarere stammede fra nogle rigsraaders side — hvem de saa var — end fra kongens. Dennes egentlige formaal med at bede rigsraadet om at bevilge en ny landeskat findes langt snarere udtrykt i den efterfølgende passus om gælden: »sameledes erre wij oc enn stoer sum guld oc daller bortt skiilduge, ßom oss paa wore breffue oc ßegel lonnth oc mett forstrecket erre, oc agthe att wiille kome oss oc riiget aff ßame gielddt, hvilckit wij icke kunde affstedtt [*komme*] wdenn wore wnnderßottes hielp«¹.

Vel blandt andet under hensyn til at der ogsaa aaret forud var opkrævet skat, udskreves skatten i 1549 med en meget lav sats, saaledes at hele dens provenu kun androg 40624 daler². Heraf blev intet tilbage til indløsning af Orkneyøerne; men hele beløbet medgik til afbetaling paa gælden paa breve og segl³. Muligvis har dette ikke været ganske efter de mere konservativt

¹ Danske Mag. 4. R. IV, 363.

² Satsen havde i 1548 været 40 daler af hver 20 selvejerbønder, 20 daler af hver 20 fæstebønder (undtagen ugedagsmænd etc.). I 1545 havde satsen baade for selvejer- og fæstebønder været 20 daler af hver 20 bønder, for ugedagsmænd for kronens gaarde, husmænd, pebersvende og tjenestedrenge $\frac{1}{2}$ daler af hver. Kun ugedagsmænd, som boede for adelens arvesædegaarde, var fritagne for skat. 1549 var vel satsen for selvejerbønder ogsaa 1 daler af hver selvejerbonde; men for fæstebønder derimod kun en halv daler, idet satsen var 10 daler af hver 20 bønder. For inderster, pebersvende og tjenestedrenge var satsen kun 1 mark dansk. Provenuet af 1548 skatten havde da ogsaa været over en halv gang større end provenuet af 1549 skatten: 64010 daler mod som ovenfor nævnt 40624 daler af 1549 skatten (Danske Mag. 4. Rk. I, 129; II, 72; IV, 364; Meddelelser fra Rentekammerarchivet (1871), 99 f.; Kanc. Brevb. 1551—55, 80 f.).

³ Se ndfr. S. 54, note 3.

indstillede rigsraaders ønske, der vel kan have foretrukket, at noget af den løse gæld konverteredes til fast pantegæld i len.

Ligesom i brevene om skattens indkrævning og indbetaling i 1548¹, befalede det ogsaa i brevene til lensmændene om 1549 skatten at indbetale denne i kongens eget kammer, hvor kongen selv personligt opholdt sig². Alligevel kom ingen del af denne skats provenu under kongens personlige forvaltning, idet kancellisekretær Hans Skovgaard blev skattens inkassator og forvalter³. Selv om brugen af udtrykket kongens eget kammer saaledes i dette tilfælde kun kan tillægges formel betydning, saa ligger der dog i anvendelsen af dette udtryk en tilkendegivelse af, at kongen havde fri raadighed over den en gang af rigsraadet bevilgede skat, og at ingen indgriben var mulig fra rigsraadets side i tilfælde af, at provenuet af skatten anvendtes til ganske andre formaal end dem, hvortil dette efter skattebrevens ordlyd havde bevilget den.

Tidligere skattebreve havde ikke indeholdt nogen tilsvarende bestemmelse om, at pengene skulde indbetales i kongens eget kammer. Helt i kontrast til denne bestemmelse i skattebrevene fra 1548 og 1549 staar endda den utvivlsomt paa rigsraadets foranledning indsatte bestemmelse i skattebrevet fra 1545 om, at de jyske lensmænd skulde indbetale, hvad de oppebar af skatten, til rigsraad Erik Krabbe⁴. Nogen tilsvarende bestemmelse blev

¹ Se ovfr. 31.

² Danske Mag. 4. R. IV, 363.

³ I følge en i register over alle lande indført kvittering til kancellisekretær Hans Skovgaard var hele provenuet af skatten 34877 daler 3 ort + 17239 mark 13 skilling 1 albus dansk (omregnet til daler ialt 40624 daler 1 mark 1 skil. 1 albus dansk) blevet indbetalt til denne. Af dette beløb havde kancellisekretæren atter til »Danmarks Riges Raad og Adel, som havde forstrakt kongen med en sum penge« udbetalt 35373 daler + 15748 mark 3 skilling 3½ albus dansk (omregnet til daler 40622 daler 1 mark 3 skil. 3½ albus dansk). Der resterede derefter kun 1 daler 2 mark 13 skil. ½ albus dansk. I register over alle lande angives restbeløbet 1 skilling højere, samt som ½ pending i stedet for ½ albus. Her maa da antages at foreligge en lille skrive- eller regnefejl (RA. D. Kanc. Reg. o. a. lande nr. 5. 1546—52. fol. 250 a; Kanc. Brevb. 1551—55, 80 f.).

⁴ Det hedder i brevene om skatten til de jyske lensmænd, at de, naar de havde oppebaaret skatten, med klare registre og mandtal skulde over-

dog ikke truffet for de øvrige landsdele, og da skattens provenu i realiteten paa forhaand var baandlagt til den efter hertugdømmernes deling uopsættelige afvikling af kongens gæld til den holstenske adel, kan der ogsaa i dette tilfælde kun tillægges denne bestemmelse, hvorved en vis kontrol fra rigsraadets side maa have været tilsigtet, formel betydning. Det kan dog i denne forbindelse bemærkes, at det i dette aar var rettertingskansleren og medlem af rigsraadet Anthonius Bryske, der besørgede omslagsforretningerne, hvilket antagelig dog først og fremmest skyldtes, at ogsaa adelen havde udredet store laan til bestridelse af omslagsudgifterne (til et samlet beløb af 41765 daler 10 skil. lybsk. Skatten indbragte 64010 daler). Et restbeløb paa 8155 daler og 700 mark dansk gik dog ind i rentemester Joachim Becks kasse, medens $403\frac{3}{4}$ daler i »brudet« sølv indbetaltes til møntmesteren i Flensborg¹.

V.

Selv om bestemmelsen om indbetalingen af en del af 1545-skatten til en repræsentant for rigsraadet og bestemmelserne om indbetalingen af 1548- og 1549-skatterne i kongens eget kammer forblev uden praktisk betydning i de foreliggende tilfælde, kunde tilsvarende bestemmelser naturligvis faa virkelig betydning i det tilfælde, at rigsraadet bevilgede en landeskat, hvis provenu ikke paa forhaand var beslaglagt til nødvendig gældsbetaling eller anden uomgængelig udgift. Et saadant kom til at foreligge

antvorde den »oss elsk^e Errich Crabbe, wor mand, raadtt och embitzmandtt paa wortt slotth Aastrup, som w(ii) thet nu wdtj wore elsk^e rigens raadtz, neruerelße beffallett haffue, ßamme hielp till ßeg att anamme oc framdiellis giøre oss ther gode rede oc clartt regenscop for« (Danske Mag. 4. Rk. I, 133).

¹ Danske Mag. 4. R. I, 142—46; Medd. fra Rentekammerarch. (1871), 92—100; RA. Omslagsregnskaber og Omslagsregistre fra Christian III.s tid. Et hæfte med følgende paaskrift: »Register vnd vorzeichnus etzlicher schultbriue als Anthonius Brusßke des reichs Dennemarckn cantzler von konig: Mait: wegen zum Kyl anno 1545 eingeloset von dem gellde als der adel in Dennemark ko^r mat: geliehen vormuge des registers als hirbey zubefinden anno 1547 vorrechent vnd in die cantzley geantwort im januarii« Fol. 2 har følgende paaskrift: »Register paa the breffue ßom Anthonius Bryske indlössde thiill Kiiell tiill thet wmbßlaub y thett aar 1546.«

i sommeren 1553. I juli 1553 indtraf en begivenhed, der vel kunde gøre det ønskeligt, at den danske konge og stat havde en større sum disponibel, uden at det paa forhaand kunde siges i hvilken udstrækning, der vilde være brug herfor.

Kongens svigersøn hertug August og hans datter prinsesse Anna havde fra slutningen af maj været paa besøg i Danmark. Det drejede sig i dette tilfælde ikke blot om et privat besøg indenfor kongefamilien; hertug August kom i mission for sin broder, kurfyrst Moritz, for om muligt at sikre hjælp fra Danmark i den vanskelige stilling, han var kommet i, efter at han havde brudt med kejseren og taget kampen op til værn for protestantismen¹.

Moritz af Sachsen havde gennem en aarrække været en af Tysklands mest indflydelsesrige fyrster. Han havde, skønt protestant, i de sidste aar af 1540'erne allieret sig med kejser Karl V og derved opnaaet kurfyrsteværdigheden, der saaledes blev overflyttet fra den ernestinske gren af det wettinske hus til den albertinske. Han havde samtidigt faaet størstedelen af den tidligere kurfyrste Johan Frederiks lande i sin besiddelse². Netop Moritz af Sachsens gode forhold til kejseren havde gjort en ægteskabsforbindelse mellem broderen hertug August og den danske prinsesse Anna særlig ønskværdig i danske øjne (ægteskabet blev indgaaet oktober 1548)³. Imidlertid sprængtes efter faa aars forløb samarbejdet mellem kurfyrst Moritz og kejseren, fordi denne fraveg den ligevægtspolitik, som alene kunde betinge et saadant. Endnu medens kurfyrst Moritz som kejserens forbundsfælle i efteraaret 1551 belejrede Magdeburg, havde han bag kejserens ryg søgt forbindelse med andre tyske fyrster og blev hurtigt den ledende kraft i det tyske fyrsteforbund, der nu dannedes, og som hentede styrke gennem en alliance med Frankrig (januar 1553). Moritz' med stor stødkraft gennemførte felttog mod de habsburgske arvelande gav ikke helt de resulta-

¹ Cambridge Modern History II (1934), 275; jfr. følgende side; Kanc. Brevb. 1551—55, 237.

² Cambridge Modern History II, 257—61.

³ Dansk Biogr. Leks. I (1933), 449.

ter, som kejserens hastige flugt over Brennerpasset synes at skulle indebære. Hertil bidrog indre opløsning indenfor fyrsteforbundet. Markgreve Albrecht Alkibiades af Brandenburg skilte sig ud og gik, som Moritz selv en gang havde gjort, i forbund med kejseren¹.

Det var under disse vanskelige og forviklede forhold, at kurfyrst Moritz i forsommeren 1553 gennem sin broder appellerede til den danske konge om hjælp. Hertug August opnaaede dog kun løfte om sin svigerfaders støtte, i tilfælde af at kejser Karl V skulde dø, og forholdene derefter blive forværrede. Man vilde saaledes ikke fra dansk side fravige den siden Speyerfreden førte politik, der gik ud paa at undgaa enhver konflikt med kejseren. Men efter kejserens død vilde Christian III, om forholdene fortsat udviklede sig ugunstigt, være villig til at yde en pengehjælp paa 50000 daler². Under den i begyndelsen af juni aabnede herredag i København — hvor hertugparret da opholdt sig som kongens gæster³ — synes kongen og rigsraaderne i øvrigt ogsaa at have truffet beslutning om at forsøge en mæglingsaktion fra dansk side⁴.

¹ Cambridge Modern History II, 269—74.

² Neues Archiv für Sächsische Geschichte XVII (1896), 307 f.; XIX (1898), 288 f.

³ Ifølge et i kancelliets brevbøger indført brev til lensmanden paa Nyborg slot Frants Brockenhuus dat. 27. maj 1553 (lordag) skulde kongen og hertugparret først i den paafølgende uge komme til Fyn, hvor de paa Nyborg slot vilde afvente en gunstig vind til overfarten over Store Bælt (Kanc. Brevb. 1551—55, 237).

Efter en overskrift i herredagsdombogen skulde herredagen være begyndt i tiden omkring 28. maj (hellig trefoldigheds søndag), men kan dog næppe have taget sin begyndelse før nogle dage senere. Saaledes fældedes de første domme 5. juni (RA. Herredags dombog no. 6 fol. 199).

⁴ RA. T. K. Ausl. Reg. 1551 ²²/₁₂—1553 ⁹/₁₂, fol. 301. Kopi af brev til hertug Heinrich af Braunschweig dat. 1553, ¹⁰/₈ Odense. »Wir habenn auch ehe dan zu der schlacht jungst gelangt schickung zu thun geschlossenn gehaptt, die sachen souil muglich zur guethe zu richtenn. Aber wie die abfertigung geschehenn sollenn, ist die beschwerlich zeittung ankommen, das der schadt in solcher eil geschehenn, do haben wir solchs dem allmechtigen mit beschwerttem gemuett beuelnn mussen.«

Imidlertid kom der endnu medens kongen var samlet med rigsrådet til herredag — forhandlinger med Hanseaterne bevirkede, at denne vedvarede til ind i anden halvdel af juli maaned¹ — og medens det sachsiske hertugpar endnu opholdt sig i Danmark² — til at foreligge en helt ny situation. Kurfyrst Moritz var selv draget mod markgreven, der var i færd med at foretage et hærgningstogt i Nordtyskland, og vandt i et langvarigt slag ved Sievershausen paa den lüneburgske hede en afgørende sejr over denne (9. juli); men sejren blev dyrekøbt. Kurfyrsten, der selv kæmpede i forreste række, saaredes og døde to dage efter af sine saar³. Det var ikke alene et smerteligt tab for den protestantiske sag i Tyskland, hvis følger i øjeblikket var uoverskuelige, men Moritz' død maatte tillige blive af indgribende betydning for hertug Augusts fremtidige stilling; thi da broderen ingen livsarvinger havde, var han udset til hans efterfølger. Under de foreliggende omstændigheder kunde det forudses, at det vilde være forbundet med vanskeligheder at sikre hertug August sin broders lande ubeskaarne, ogsaa kurfyrsteværdigheden kunde være i fare; idet Ernestinerne naturligvis vilde stille mere eller mindre vidtgaaende krav. Ligeledes var det nødvendigt at naa til en ordning med markgreven.

Efterretningen om slaget ved Sievershausen og Moritz' paafølgende død maa meget hurtigt — og som nævnt medens rigsrådet endnu var samlet hos kongen — være naaet til København og maa letforstaaeligt, da det sachsiske hertugpar endnu opholdt sig her⁴, have gjort et meget stærkt indtryk, og efter uformel aftale med hertug August, der naturligvis straks efter

¹ RA. T. K. U. A. Hansestæderne A II. Forhandl. m. Hansest. i Kbh. i juli 1553 og i Odense sept. 1554. 1553, 18/7, Abscheid; jfr. Laursen: Danmark-Norges Traktater I 629; RA. Herredags Dombog no. 6, fol. 199—239.

² RA. T. K. U. A. Ausl. Reg. 1552—53, fol. 296.

³ Allgem. Deutsche Biogr. XXII (1885), 303; Cambridge Modern History II, 275; Hohenzoll. Forschung. V (1897), 360—63.

⁴ RA. T. K. U. A. Sachsen A II 23. Relationer fra de danske mæglere. 1553, 22/7, Torgau. Indlagt: »Abschrift der instruction an die Rom: kon: Mat: Ferdinand. 1553, 20/7.

meddelelsen om broderens død hastede tilbage til sit hjemland, besluttedes det at forsøge en øjeblikkelig intervention til fordel for denne. Allerede 19. juli udstedtes en pro memoria, som den danske delegation skulde overrække hertug August, da denne først, efter at han ved sin hjemkomst var kommet i kontakt med sine raader, var i stand til formelt at tage standpunkt til det danske tilbud om mægling. En instruktion for forhandlingerne med markgreven er udstedt følgende dag (20. juli)¹, og allerede inden 25. juli var de danske forhandlere rejst ud af Danmark².

Delegationens sammensætning er bemærkelsesværdig. Dens leder blev rigsraadets yngste medlem, den 33-aarige Peder Oxe, hvis rigsraadsværdighed kun var et aar gammel³. Delegationen talte kun tre andre medlemmer. Den fornemste af disse var den gamle tyske raad Wladislaw Wobitzer, hvem sygdom dog snart hindrede i at deltage i forhandlingerne, og som derfor vendte hjem⁴. Yderligere deltog den i disse aar paa grund af sin kynighed i diplomatisk form af den danske regering jævnligt benyttede lüneburgske kansler dr. Balthasar Klammer. Som sekretær medfulgte endelig dr. Bernhard Wigbolt Friis fra tyske kancelli⁵.

¹ Baade pro memorien af 19. juli og instruktionen om forhandlingerne med markgreven af 20. juli omtales af M. A. N. Ryge: Peder Oxes Liv og Levnets Beskrivelse (1765), 77. Ryge maa saaledes have kendt dem. Det er ikke lykkedes mig at genfinde dem eller kopier eller koncepter dertil i rigsarkivet. Jfr. Neues Archiv f. Sächs. Gesch. XVII, 316, hvor et »Kredenz« for Peder Oxe og Wladislaw Wobitzer dateret 1553, 20. juli København omtales.

² RA. T. K. U. A. Ausl. Reg. 1552—53, fol. 296. Allerede 28. august havde de danske forhandlere indhentet hertug August paa hans rejse ned gennem Tyskland (i »Bergerdorp«) (RA. T. K. U. A. Sachsen A II 23. Relationer fra de danske mæglere. 1553, ²/₉ Celle).

³ Dansk Biogr. Leks. XVII, 549.

⁴ Wobitzer kom ikke en gang til at deltage i de endelige forhandlinger med markgrev Albrechts delegerede (RA. T. K. U. A. Sachsen A II 23, Relationer fra de danske mæglere 1553, ¹⁴/₈, Braunschweig, jfr. D. Kanc. Breve t. kongen fra kansler og rentem. I, 1553, ²⁴/₈. Kansler Johan Friis til Christian III.

⁵ Ryge: Opus cit., 77, RA. T. K. U. A. Sachsen A. II 23. Relat. fra de danske mæglere 1553, ⁴/₉ Wittenberg.

Delegationens sammensætning kan vel tages som et indicium for, at indenfor rigsraadskresen har Peder Oxe i særdeleshed gjort sig til talsmand for, at en intervention skulde forsøges. Peder Oxes interesse for sachsiske forhold og tilknytning til det sachsiske hertugpar kan føres tilbage til 1548, da han som marskal havde ledsaget den danske dronning og prinsesse Anna paa brudetoget til Sachsen¹. Under det netop stedfundne besøg af hertugparret i Danmark, kan han vel have haft lejlighed til paa ny at træffe dem. Men naturligvis maa Peder Oxes formodede initiativ i denne sag ikke blot opfattes som et udslag af hans sympatiske indstilling overfor det sachsiske hertugpar eller af bekymring for protestantismens sag i Tyskland. Det betød ogsaa for ham en ny og fristende opgave at prøve sine kræfter paa. Et nyt omraade, hvor han kunde faa afløb for sin uafladelige virketrang.

Endnu vigtigere end beslutningen om denne delegations afsendelse var dog, at rigsraadet enedes med kongen om eventuelt ogsaa at komme hertug August til hjælp med penge. 22. juli bevilgede rigsraadet kongen en dansk landeskat at udskrive med en meget høj sats² og ligeledes en skat af Norge³. Bevillingerne motiveredes med »thenn store farliig thiidt, som begiiffue segh vdi Tydschelannndt mett kriige oc kriigis folckes forsamblingh«, idet det videre hedder, at kongen ikke kunde vide, hvad hans »riigere och lannde hasteliigenn mett offueruoldt paakomme kunde«⁴. Det præciseredes saaledes i motiveringen, at skatten bevilgedes, fordi den vedvarende krigstilstand i Tyskland var en direkte trusel mod det danske rige.

Medens de to foregaaende skatter efter skattebrevens ord-

¹ Dansk Biogr. Leks. XVII, 549.

² Nemlig for hovedsatserne den samme, som anvendtes ved udskrivningen af brudeskatten 1548, det vil sige den højeste sats, som nogensinde var bragt i anvendelse ved udskrivning af bondeskatt i Danmark, haardest tyngende for selvejerbønder, der skulde udrede dobbelt sats eller 2 daler hver (Kanc. Brevb. 1551—55, 242; jfr. ovfr. S. 53 n. 2.). Skattebrevet er aftrykt i P. V. Jacobsen: Det danske Skattevæsen, 182 ff.

³ Norske Rigsregistrarer I (1861), 165.

⁴ RA. D. Kanc. Tegn. o. a. lande nr. IV 1552—56, fol. 293.

lyd skulde betales ind i kongens eget kammer, skulde denne skat derimod indbetales til særligt udpegede rigsraader. De jyske lensmænd skulde indbetale den oppebaarne skat til rigsraaderne Erik Banner og Otte Krumpen, medens skatten for det øvrige Danmark skulde indbetales til Børge Trolle og Peder Oxe. Til disse sidste skulde tillige hele provenuet af den norske landeskat indbetales¹.

Det virker meget paafaldende, at Peder Oxe, skønt netop ved at forlade landet paa ubestemt tid i sin vigtige mission, alligevel udpegedes som en af de rigsraader, der skulde oppebære landeskatten. Det indicerer, at han ikke alene har været tilhænger af en diplomatisk intervention, men at han ogsaa indenfor rigsraadet har gjort sig til talsmand for, at der stilledes midler til raadighed, der gjorde en mere direkte indgriben mulig, hvis forholdene skulde gøre det ønskeligt. Ja, at han antagelig netop har overvundet betænkeligheder hos nogle af sine rigsraadskolleger ved at stille forslag om, at rigsraadet skulde vælge et kontroludvalg ud af sin egen midte. At Peder Oxe paa en gang var forhandlingsdelegationens leder og medlem af rigsraadets skatteudvalg kan kun betyde, at han derved paatog sig at være garant overfor sine kolleger i rigsraadet for, at de penge, som rigsraadet gennem skattebevillingen havde stillet til raadighed, kun udgaves efter sit formaal og kun, hvis der forelaa virkelig nødvendighed derfor.

Bestemmelsen om, at hele denne landeskat skulde oppebæres af medlemmer af rigsraadet, er det første virkelige forsøg fra dets side paa at etablere kontrol med skatternes anvendelse. Et tilløb hertil findes dog i den allerede nævnte bestemmelse om, at rigsraad Erik Krabbe skulde oppebære provenuet for Jylland af den 1545 udskrevne skat². Men ellers skal man helt tilbage til 1530—31 for at finde et — og langt fra analogt — fortilfælde, idet det da ikke drejede sig om en landeskat, men om et laan

¹ Det fremgaar af brevet herom til de norske lensmænd, at den norske skat skulde indlægges i Næstved (Kanc. Brevb. 1551—55, 242; Norske Rigsregist. I, 167.

² Se foran S. 54 f.

ydet af kronens lensmænd. Laanet blev den gang ydet med den reservation, at det kun skulde komme til udbetaling i det tilfælde, at Christian II virkelig rettede et angreb paa det danske rige. Indtil dette skete, skulde pengene indlægges paa Skanderborg slot hos Mogens Gjoe, der tilligemed to andre rigsraader skulde være ansvarlig for beløbet¹.

I andre lande derimod var det saare almindeligt, at stænderne — med hvilke rigsraadet, som allerede nævnt, med hensyn til skattebevillingsretten maa sidestilles² — krævede og opnaaede kontrol med de af dem bevilgede skatters anvendelse. Dette var saaledes tilfældet i adskillige tyske territorialstater allerede længe før midten af det 16. aarhundrede³. Ogsaa stænderne i Slesvig-Holsten havde rejst krav om kontrol med de af dem bevilgede skatters anvendelse allerede inden aarhundredets midte. Det kan saaledes anføres, at Christian III paa landdagen i Rendsborg i 1540 maatte love stænderne at lade provenuet af den skat, som han bad dem bevilge til afbetaling af gælden, administrere af nogle raader og befuldmægtigede fra byerne⁴. Det kan videre anføres, at landekisten i Kiel, som fik en ikke ringe betydning i slutningen af det 16. og ind i det 17. aarhundrede, allerede eksisterede i 1535⁵.

Det manglede saaledes ikke paa forbilleder, naar det danske rigsraad ikke længere betingelsesløst ønskede at bevilge kongen skatter. Forholdene i Slesvig-Holsten har de danske rigsraader jo givetvis kendt; men sandsynligvis har man ogsaa haft kendskab til forholdene i flere andre lande f. eks i Sachsen. At man

¹ Nemlig Erik Banner og Predbjørn Podebusk (Erslev: Konge og Lensmand, XXVIII—XXX; Danske Mag. 4. R. VI, 26 f.).

² Se foran S. 4 f.

³ Zeitschr. f. d. gesamt. Staatsw. LXXVII, 246—49.

⁴ Archiv f. Staats- u. Kirchengesch. d. Herzogth. IV, 499; Andresen u. Stephan: Beiträge zur Geschichte d. Gottorfer Hof- und Staatsverwaltung I, 385.

⁵ Det maa antages, at der er kontinuitet til stede mellem den under Grevefejden eksisterende kiste i Kiel — der tales i denne forbindelse om de forenede kisteherrer (Danske Mag. 4. R. III, 144, 355 og 358) — og de senere »Landkasten« i Kiel (Andresen u. Stephan: Opus cit., 385 ff.).

har fulgt noget fremmed forbillede skal dog ikke dermed være sagt. Baggrunden for, at rigsraadet nu førte et sikkert latent ønske om at øve kontrol med skatternes anvendelse ud i virkeligheden, var naturligvis den vilkaarlighed, hvormed kongen i de foregaaende aar havde disponeret over de overordentlige indtægter ved at lade dem indbetale i sit eget kammer. I den nu foreliggende situation maatte kongen se bort fra alle eventuelle ønsker om gennem kammeret at skaffe sig ukontrolleret magt over de overordentlige indtægter, fordi det frem for alt maatte være ham magtpaaliggende at sikre sin svigersøn og datter den størst mulige hjælp.

Det kunde synes dristigt af Peder Oxe, der var uden diplomatisk erfaring, at paatage sig et saa vanskeligt hverv, som denne mæglingsaktion, der ikke kunde være uden betydning for den almindelige situation i Tyskland, maatte siges at være. Men det maatte give ham tillid, at hidtil var enhver sag, som han havde taget i sin haand, lykkedes for ham. Det viste sig ogsaa nu, at hans ævner voksede med de opgaver, han tog sig paa.

Allerede midt i september var den mindst vanskelige del af de danske forhandlers mæglingsarbejde løst. Der var sluttet en overenskomst mellem hertug August og markgreve Albrecht, hvorved de stridige punkter, der var dem imellem udlignedes¹. Tilbage var de langt vanskeligere forhandlinger med Ernestinerne, under hvilke Peder Oxe og de andre danske forhandlere efter kong Christians instruktion skulde staa til raadighed for hertug August². Anerkendelsen af at hertug August skulde følge sin broder i kurfyrsteværdigheden kom ikke til at volde vanskeligheder³; men derimod blev forhandlingerne om erstatning til Ernestinerne meget omstændelige og langvarige.

¹ Overenskomsten afsluttedes 11. sept. 1553 i Braunschweig (RA. T. K. U. A. Sachsen A II 23. Relationer fra de danske mæglere. 1553, 12/9, Braunschweig; 1553, 29/9, Torgau; jfr. Ryge: *Opus cit.*, 77. Foruden den danske konges repræsentanter deltog repræsentanter for kurfyrsten af Brandenburg i mæglingen (Neu. Arch. f. Sächs. Gesch. XVII, 316—19, 324.

² RA. T. K. U. A. Ausl. Reg. 1552—1553, fol. 350.

³ Aug. Druffel u. Karl Brandi: *Beiträge zur Reichsgeschichte 1553—55* (1896) 310 n. 4.

Ved Wittenbergerkapitulationen 1547 var det blevet bestemt, at Ernestinerne skulde beholde en saa stor del af deres gamle lande, at deres aarlige indtægt deraf androg 50000 gylden. Imidlertid var den tidligere kurfyrste Johan Frederiks sønner — han holdtes selv i fangenskab af Karl V — hurtigt fremkommet med klager over, at den aarlige indtægt af de anviste besiddelser laa under dette beløb. Det var ikke lykkedes i de forløbne aar at naa til en overenskomst om dette stridsspørgsmaal. Den tidligere kurfyrste Johan Frederiks løsladelse i efteraaret 1552 — et modtræk fra kejser Karl V.s side mod den troløse kurfyrst Moritz — havde allerede voldt denne megen ængstelse og endnu mere maatte kurfyrst August naturligvis befrygte, at Johan Frederik efter Moritz' død vilde rejse krav paa sine tidligere lande¹.

Det lykkedes dog at afværge dette; men naturligvis stillede Ernestinerne krav om, at de i hvert fald fuldt ud fik deres fordring paa en aarlig indtægt af 50000 gylden honoreret. Herom førtes i oktober 1553 forhandlinger mellem de to fyrsters raader og repræsentanter for deres landstænder. Men de blev resultatløse², og det skyldtes de danske raaders formidling — de søgte og fik i november 1553 foretræde for kurfyrst Johan Frederik³ — naar kontakten mellem de stridende parter opretholdtes, og nye forhandlinger mellem de to fyrsters raader i begyndelsen af 1554 atter kunde paabegyndes. Herunder udfoldede Peder Oxe og de andre danske forhandlere ihærdige bestræbelser for at faa kurfyrst August og hans raader til at strække sig noget videre end i det oprindelige tilbud om visse landafstaaelser og en pengeerstatning. Afgørende blev i sidste instans, at de formaaede kurfyrst August til at tilbyde at afstaa slottet, byen og lenet Altenburg m. m. i stedet for Sangerhausen og nogle andre loka-

¹ A. Druffel u. Karl Brandi: Beitr. z. Reichsgesch. 1553—55, 20 f.; Allgem. Deutsche Biogr. XIV (1881), 329 f.; Neu. Arch. f. Sächs. Gesch. XVII, 314, 316, 318, 321—23.

² RA. T. K. U. A. Sachsen A. II, 23; Relationer fra de danske mæglere, 1553, ²⁶/₁₀ Naumburg.

³ Ibidem og 1553, ⁵/₁₂ Dresden.

liteter, som det oprindelige tilbud lød paa¹, og ved paakaldelse af Christian III.s direkte støtte yderligere, at faa ham til at indrømme den tidligere kurfyrste ret til for sin livstid at benytte kurfyrstetitlen². Efter at kurfyrst August havde indvilget i at gøre disse og enkelte andre indrømmelser kunde da omsider et endeligt forlig sluttes mellem Ernestinerne og Albertinerne (24. februar 1554 i Naumburg). Foruden de to parter raader medunderskrev Peder Oxe, dr. Balthasar Klammer og dr. Bernhard Wigbolt Friis overenskomsten³.

Det var næppe lykkedes for den danske konge og hans befuldmægtigede at formaa kurfyrst August til at indvilge i at ombytte Sangerhausen etc. med Altenburg m. m., hvis ikke man fra dansk side havde stillet 50000 daler til hans raadighed som et rentefrit laan⁴, hvorved han blev i stand til at indfri de i

¹ Det hedder saaledes derom i overenskomsten »dieweyll aber vnnser hertzog Augusti churfursten lieber vedter hertzog Johannis Friderich der elter geborner churfurst vnnnd s. l. söne, diessenn vorschlagk allenthalbenn anzunemenn bedenncken gehapt, sondernn die erstattung obbemeltter zusprüche mit denen landenn, die zuuorn s. l. gewesen gesucht, habenn wir aus rechtter vetterlicher freuntschafft zu beförderung vnnnd pflantzung liebe vnd ainigkaith zwischenn vnnserm liebenn vedternn vnd vns, sonderlich aber der koniglichen wurden zu Dennemarck zu freuntlichem gefallenn gewilliget, das wir an stadt des ampts Sangerhausenn . . . seiner l. wöllen vollgen lassen vnd erblich einreumenn schloß, stadt vnnnd ampt Aldenbergk« etc. (RA. T. K. U. A. Sachsen A. II 23. Genpart af overenskomsten med originale underskrifter og segl. Dat. 1554, ²⁴/₂ Naumburg).

² RA. T. K. U. A. Sachsen A. II. 23. Relationer fra de danske mæglere. 1554, ²⁹/₁ Naumburg.

³ RA. T. K. U. A. Sachsen A. II, 23. Relationer fra de danske mæglere. 1554, ²⁴/₂ Naumburg. Genpart af overenskomsten sammesteds; jfr. Gustav Wolf i Neu. Arch. f. Sächs. Gesch. XVII, 352; Ryge: Opus cit., 77.

⁴ Udbetalingen af det danske laan fandt sted 6. marts paa Segeberg gennem den danske kancellisekretær Hans Skovgaard til kurfyrst Augusts befuldmægtigede Georg Winckler, amtmand paa Altenburg. (RA. T. K. U. A. Ausl. Regist. 1553, ²⁸/₁₂—1555, ³⁰/₁₂ fol. 33; Kanc. Brevb. 1551—55, 309).

Af disse 50000 daler hidrørte 32300 daler fra den i juli 1553 udskrevne landeskat, idet de to rigsraader, der oppebar den jyske skat, Erik Banner og Otto Krumpen, indbetalte henholdsvis 12000 daler og 20300 daler heraf til kancellisekretær Hans Skovgaard, som yderligere oppebar 14200 daler

Altenburg staaende pantesummer; thi dette skulde ved overdragelsen være uden behæftelser¹. De sachsiske statsfinanser befandt sig paa grund af Moritz' kostbare krige i en yderst slet tilstand, og kurfyrst August var ganske afhængig af sine landstænder². Selv om kurfyrst August under forhandlingerne kun nølende var gaaet med til de indrømmelser, som den danske konge og hans befuldmægtigede tilraadede, viste kurfyrsten dog efter at overenskomsten endelig var kommet i stand de danske forhandlere stor opmærksomhed. Peder Oxe blev saaledes indbudt til paa kong Christians vegne at staa fadder til kurfyrsteparrets nyfødte søn³.

Christian III.s taknemmelighed over det af Peder Oxe og de andre danske forhandlere opnaaede resultat var paa ingen maade mindre end kurfyrsteparrets. Af et brev til kurfyrst August skrevet 19. marts 1554 fremgaar det, hvor magtpaaliggende ikke alene hans slægtnings velfærd havde været ham, men ogsaa den af reformationens sag saa højt fortjente tidligere kurfyrst Johan Frederiks. Christian III skriver heri: »ob es wol e. l., wie wir wol erachten khönnen, etwas beschwerlich gewesen, was ansehenlichs nachzugebenn, so wirtt doch der allmechtig e. l. vnnd die irenn sonst in anderen wege segnenn, das dises alles vhor gewinst zu achtenn, dann dem zerbrochenn haus Sachsenn hirdurch mit gottlicher verleiunge nicht wenig widder

af den netop afdøde rentemester Jørgen Pedersens skriver, samt 4000 daler af Christoffer Molner. Et restbeløb paa 500 daler, medgik dels til rejseomkostninger og blev for den øvrige dels vedk. indbetalt til rentemester Eskil Oxe (Kanc. Brevb. 1551—55, 291 og 309).

¹ Det hedder i overenskomsten: »Was auch vonn vnns vnnd vnnsern vorfarn vff solchenn gütern vorschriebenn, das wollen wir ablegenn oder vorzinssenn bis zu der ablegung vnnd derhalbenn gnugsame vorsicherung vnd vorschreibung von vnns geben. Hett aber vnnßer lieber vedter hertzog Johans Friderich geborner churfurst, oder s: l: vorfharn fur der kaißerlichen capitulation oder sonst etwas auff gemelttem ampt Aldenburg vorschriebenn, das sollenn wir zu bezcalenn nicht schüllidig sein« (RA. T. K. U. A. Sachsen A. II 23. Genpart af overenskomsten 1554, ²⁴/₂ Naumburg).

² Arch. f. Sächs. Gesch. XVII, 312 f.

³ RA. T. K. U. A. Sachsen A. II, 23. Relationer fra de danske mæglere. 1554, ²⁴/₂ Naumburg; Ausl. Reg. 1553 ²⁸/₁₂—1555, ³⁰/₁₂, fol. 30 f.; jfr. Ryge: Opus cit., 78 f.

auffgehoffenn, vnnd weil e. l. vff vnser wolmeinlich vatterlich
erinnerunge denn handel zum vertrage khommen lassenn, wol-
lenn wir hinwider e. l. mit der vatterlichenn vnd freundlichenn
trew zugethann sein¹.«

Peder Oxe, der saa ganske i overensstemmelse med Christian III.s intentioner havde gennemført det vanskelige mæglingsarbejde og derved givet den danske konges navn øget anseelse i udlandet, kom naturligvis herefter til at staa i et særligt tillidsforhold til den danske kongefamilie. Næppe nogen anden rigsraad eller dansk adelsmand var i de næstfølgende aar saa velanskrevet hos kongeparret. Uden høj kongegunst havde det vel heller ikke været Peder Oxe muligt umiddelbart efter sin hjemkomst fra Sachsen at afkøbe tyske kancellis leder, kongens raad Anders Barby, dennes sjællandske gods Faurholm², som kun faa aar tidligere var skænket denne af kongen³.

Men det mest talende vidnesbyrd om den ganske uforbeholdne tillid, kongen herefter havde til Peder Oxe, er dog, at det ikke gjorde noget skaar i dennes nære tilknytning til kongefamilien, at han de næstfølgende aar var med til at haandhæve rigsraadets nyetablerede ret til kontrol med skatterne paa en meget rigoristisk maade. Det er foran nævnt, at det samtidig med landeskattens bevilling i 1553 bestemtes, at skatten skulde indsættes hos særligt udpegede rigsraader, og at netop Peder Oxe blev en af disse. I og for sig havde det været i overensstemmelse med det formaal, hvortil skatten var bevilget, om hele det 50000 daler store laan til kurfyrst August var blevet taget heraf. Men medens Erik Banner og Otte Krumpen, der havde den jyske skat i forvaring, udbetalte saa at sige det fulde beløb, de

¹ RA. T. K. U. A. Ausl. Reg. 1553, ²⁸/₁₂—1555, ³⁰/₁₂, fol. 34 f.

² En foreløbig overenskomst om denne ejendomsoverdragelse blev sluttet allerede 31. marts 1554 paa Koldinghus, hvor kongen da holdt hof (Ryge: Opus cit., 82 f.; Kanc. Brevb. 1551—55, 306). De danske forhandlere var 21. marts ankomne til Kolding (RA. T. K. U. A. Ausl. Reg. 1553, ²⁸/₁₂—1555, ³⁰/₁₂, fol. 37 f.

³ Dansk Biogr. Leks. II (1933), 139.

havde under hænder, ialt 32300 daler¹, forblev den langt større sum, som de to andre rigsraadskontrollanter, Børge Trolle og Peder Oxe, havde i forvaring, urørt.

Dette kan dog forklares ved, at laanet til kurfyrst August var kommet til udbetaling, inden Peder Oxe var vendt tilbage fra Sachsen. Men da det manglende beløb i laanet til kurfyrst August kun kunde skaffes til veje ved blandt andet at ty til de nyligt optagne laan hos forskellige rigsraader og lensmænd, vilde det have været det eneste naturlige, om dette beløb, der androg 14200 daler², hurtigt efter Peder Oxes hjemkomst var

¹ Ud over de 12000 dr., som Erik Banner 26. febr. 1554 indbetalte til kancellisekretær Hans Skovgaard, havde han kun oppebaaret 37 dr. Dette fremgaar af en generalkvittering for den af ham oppebaarne skat udstedt 23. sept. 1558 til hans søn Frants Banner, der samtidig indbetalte det nævnte restbeløb i rentekammeret (Kanc. Brevb. 1556—60, 209; jfr. RA. Rentemesterregnsk. 1557—58, fol. 24).

Otte Krumpen havde ud over de 20300 dr., som han ligeledes havde indbetalt til kancellisekretær Hans Skovgaard 26. febr. 1554, oppebaaret et beløb paa 290 dr. 28 skil. lybsk og 7 skil. 1 albus dansk, der efter en indførsel i rentemester Joachim Becks regnskab for 1557—58 indbetaltes til denne 23. febr. 1558 (RA. Rentemesterregnsk. 1557—58, fol. 22).

² Det samlede laanebeløb var dog noget større nemlig: 19300 dr. Rigsraaderne Erik Banner, Otte Krumpen, Erik Krabbe, Jørgen Lykke, Hans Barnekow, Gabriel Gyldenstjerne, Holger Rosenkrantz, Oluf Munk, Ejler Rønnow, Knud Gyldenstjerne og Niels Lange ydede hver et beløb paa 1000 dr., Herluf Trolle og Jesper Krause ligeledes hver 1000 dr.; Albrecht Gjoe 700 dr.; Anthonius Bryske, Eskil Gjoe og Christoffer Rosenkrantz hver 500 dr.; Steen Rosensparre 400 dr.; Hans Stygge, Christoffer Gjoe, Erik Rud, Niels Kjeldsen Juel, Albrecht Skeel, Jakob Brockenhuus, Hans Johansen Lindenov hver 300 dr. og Peder Bille, Frants Bille, Gregers Ulfstand, Christian Friis, Erik Skram, Aksel Juul, Erik Lange og Hartvig Thomesen Juel hver 200 dr.

Sandsynligheden taler for, at dette laan optoges netop med hjælpen til kurfyrst August for øje. Aftale om laanene maa være truffet ved udgangen af 1553. I breve af 3. jan. 1554 paalægges det nemlig de forskellige laangivere at foretage indbetalingen af laanebeløbet 2. febr. 1554 paa Koldinghus (Kanc. Brevb. 1551—55, 281). Gældsbrevene synes efter en anden indførsel i kancelliets brevbøger at dømme at være udfærdigede allerede 9. jan. 1554; men dette betyder antagelig kun, at der paa denne dag er givet ordre i kancelliet til at udfærdige brevene saaledes, at de kunde ligge rede (Kanc.

blevet udbetalt af den hos denne og Børge Trolle beroende skat, saa meget mere som alle disse laan var optagne paa kort sigt; kun, hvis det skulde vise sig umuligt at tilbagebetale dem indenfor et aars frist, skulde de konverteres til fast forrentede laan¹.

Det er klart, at hvis den nyetablerede rigsraadskontrol med skatterne ikke kom til at tjene andet formaal end at blive et instrument for de dermed betroede rigsraaders magtsyge, savnede den berettigelse. En simpel akkumulation af statsmidler hos nogle rigsraader tjente ikke i højere grad statens tarv end kongens opsamling af penge i sit eget kammer, som rigsraadskontrollen netop maatte anses at være et modtræk imod. Rigsraadskontrollens berettigelse maatte naturligvis ligge deri, at det derved sikredes, at den skat, som rigsraadet havde bevilget — men som ganske vist ingen rigsraad eller nogen af hans adelige standsfæller, men kun den danske bonde skulde udrede — fik en rimelig anvendelse i offentlige formaals tjeneste.

Brevb. 1551—55, 282). Det fremgaar videre af en indførsel i rentemester Eskil Oxes regnskab, at hele dette beløb med undtagelse af Steen Rosensparres laan paa 400 dr., som først indbetaltes til Eskil Oxe 27. marts, blev oppebaaret af rentemester Jørgen Pedersen (RA. Rentemesterregnsk. 1554, fol. 18).

Det til rentemester Jørgen Pedersen indbetalte beløb androg saaledes 18900 daler, og heraf maa de 14200 daler, som ved februar maanedes udgang eller lidt senere, umiddelbart efter den jyske rentemesters død, udbetaltes af hans skriver til kancellisekretær Hans Skovgaard, være taget (se i øvrigt ovfr. S. 65 n. 4).

Et laan paa 1000 dr., som kansler Johan Friis stillede til raadighed allerede 2. jan. 1554, maa derimod have været bestemt til at dække en akut pengemangel i rentemester Eskil Oxes kasse. Beløbet skulde ifølge gælds-brevets ordlyd være tilbagebetalt inden Paaske 1554 (Kanc. Brevb. 1551—55, 281; RA. Rentemesterregnsk. 1554, fol. 18). Selv om denne termin ikke overholdtes, skete tilbagebetalingen dog, saaledes som det fremgaar af rentemesterregnskabet for 1554 fol. 133, endnu i dette aar, idet kansleren fik tilbagebetalt to laan paa hver 1000 dr. henholdsvis pinseften og paa et senere ikke nøjere angivet tidspunkt. Det skulde vise sig vanskeligere for de menige rigsraader og lensmænd at faa deres penge tilbage.

¹ I gældsbrevene lovede kongen at tilbagebetale pengene inden hellig tre kongers dag (6. jan.) 1555 eller i modsat fald at holde laangiverne skadesløse (Kanc. Brevb. 1551—55, 282).

Naar dette til en vis grad glippede ved den først bevilgede skat, maa skylden antagelig lægges paa netop den samme rigsraads skuldre, som indicier udpeger som ophavsmanden til tanken om rigsraadskontrol¹. Peder Oxes helt primitive kærlighed til penge har sikkert her været en afgørende faktor. Han har ikke kunnet faa sig selv til at slippe de penge af hænde, som en gang var kommet i hans varetægt.

Hele det meget store restbeløb af 1553-skatten, som beroede hos Peder Oxe og Børge Trolle, synes at være forblevet urørt i 1554. Skønt der saaledes endnu var over 100000 dr. til raadighed af denne skat², og skønt der ikke længere var nogen nærliggende udsigt til, at der vilde blive anvendelse for disse penge til krigen i Tyskland, da alle fjendtligheder var standsede hen i sommeren 1554, og en rigsdag med religiøs tolerance paa programmet var bleven indkaldt til Augsburg ved begyndelsen af 1555³, foretrak det danske rigsraad dog, da der skulde fremskaffes midler til at fortsætte bygningen paa de kongelige slotte, at lade de danske bønder afkræve en ny skat til dette formaal frem for at tage penge af det resterende beløb af 1553-skatten.

Heller ikke denne gang stilledes skattens provenu til kongens fri raadighed; men skatten til bygnings behov, som rigsraadet bevilgede ved midten af februar 1555, og som udskreves med samme høje sats som 1553-skatten, skulde ligesom denne indbetales til særligt udpegede rigsraader. Disse var for Jylland: hr. Otte Krumpen, der ogsaa havde oppebaaret 1553-skatten her, og Holger Rosenkrantz; for Fyn: Ejler Rønnow og rigens kansler Anthonius Bryske og for Sjælland, Skaane og det øvrige Østdanmark: Peder Oxes svoger Hans Barnekow og Erik Bøller⁴. Indtil pengene af denne skat var indkomne, skulde Peder

¹ Se ovfr. S. 61.

² Se ndfr. S. 111.

³ Den tyske rigsdag aabnedes 5. febr. 1555 (Cambr. Modern History II, 275 f.).

⁴ Brevene om skatten udgik 18. febr. 1555 (Kanc. Brevb. 1551—55, 364 f.).

Oxe og Børge Trolle stille penge af 1553-skatten, som de opbevarede »til troer hænde« for riget, til raadighed for byggearbejderne paa slottene i Landskrona, Nyborg og Aalborg, foreløbig med 2000 daler at udbetale til lensmanden paa Nyborg slot, Frants Brockenhuus, og 1000 daler til lensmanden paa Aalborghus og til lensmanden paa Landskrona det samme beløb. Videre skulde de, hvis disse tre lensmænd fik brug for flere penge, udbetale dem saadanne mod deres kvittering. Men naar den netop udskrevne skat til bygnings behov var indkommet, skulde de have disse beløb refunderede af denne¹.

Bag hele denne ordning aner man Peder Oxes snilde haand. Han opnaaede derved paa en gang at beholde 1553-landeskatten omtrent intakt til »troer hænde« sammen med Børge Trolle, at videreføre rigsraadskontrollen med skatternes anvendelse og endelig ogsaa at stille kongen tilfreds ved, at der fremskaffedes rigelige midler til at fortsætte bygningen paa de kongelige slotte. Thi netop heri maa forklaringen søges paa, at kongen villigt bøjede sig for den fortsatte rigsraadskontrol af skatterne, idet det naturligvis er blevet gjort ham klart, at dette var rigsraadets pris for at bevilge en skat til dette formaal. At han samtidig maatte akviescere ved at den tilbagestaaende del af 1553-skatten fortsat forblev i de dertil beskikkede rigsraaders værg, synes heller ikke at have vakt nogen fortrydelse hos ham mod rigsraadet og i særdeleshed mod de to rigsraader, som opbevarede den. Børge Trolle og Peder Oxe vedblev at være blandt kongens mest betroede raader. Ja om Peder Oxe kan det siges, at hans magt og indflydelse i den følgende tid var stadigt stigende. Skønt han ikke var indehaver af noget højt statseembede, deltog han i hvert fald, fra begyndelsen af 1556, i lige saa høj grad i ledelsen af statens anliggender, som hvis dette havde været tilfældet. En følge heraf var, at han ligesom kansleren næsten til stadighed opholdt sig i kongens umiddelbare nærhed².

¹ Brev under samme dato til Børge Trolle og Peder Oxe (Kanc. Brevb. 1551—55, 364).

² At Peder Oxe i 1556 og 1557 næsten konstant opholdt sig i kongens nærhed er allerede bemærket af Poul Colding i hans »Studier i Danmarks po-

Karakteristisk for den særstilling, han hurtigt kom til at indtage blandt de menige rigsraader, er de eksempler, der fra slut-

litiske Historie i Slutningen af Christian III.s og Begyndelsen af Frederik II.s Tid» (1939), 4. Til de af Colding citerede kilder: kancelliets brevbøger og herredags dombog nr. 6 (som han ukorrekt kalder herredagsdombogen 1556—57, skont den omfatter hele tidsperioden fra 8. novbr. 1549 til 2. juni 1557) kan dog føjes rentemesterregnskabet for 1556, som afgiver et langt fyldigere materiale til konstatering af Peder Oxes opholdssted i 1556 end de to andre anførte kilder.

Derimod er det urigtigt, naar Colding skriver »at Peder Oxe af gavn om end næppe af navn har været statholder fra 1556 til sit fald 1558 (se Colding: Opus cit., 4 og 198 f.) og blandt andet synes at ville begrunde dette med sin efterfølgende bemærkning om, at Peder Oxe i aarene 1556—57 »næsten altid er at finde i kongens omgivelser og mest i København»; thi naar dette var tilfældet, kan Peder Oxe netop ikke have fungeret som statholder, det vil sige som kongens stedfortræder, da statholderposten paa denne tid kun besattes, naar kongen var fraværende fra København. Den sædvane at udnævne en saadan hver gang kongen for længere tid forlod København, var man endda fraveget efter rigshofmester Eske Billes død i 1552 (se ovfr. S. 8 ff). Kun blev Peder Oxe i maj 1554, medens grænseforhandlingerne med Svenskerne fandt sted i Elfsborg, for en kort tid indsat som statholder paa København slot (Kanc. Brevb. 1551—55, 307 og 310; Ryge: Opus cit., 81 f.), og Mogens Gyldenstjerne en kort tid i 1555, da der var kommet »foruroligende tidender» fra Tyskland (Kanc. Brevb. 1551—55, 380; jfr. Colding: Opus cit., 5). Dette forhold medførte, at der, fraset de korte tidsrum hvor de to rigsraader var indsatte som statholdere, kom til at paahvile den mangeaarige lensmand paa København slot Peder Godske et langt større arbejde og ansvar end tidligere, saa meget mere som rentemester Eskil Oxe kun sjældent opholdt sig i København i disse aar. Naar det samme ikke blev tilfældet med hans efterfølger Povl Huitfeldt, der blev lensmand marts 1556 (Kanc. Brevb. 1551—55, 16), skyldtes det først og fremmest, at kongen og med ham hele centraladministrationen fra efteraaret 1555 indtil juni 1558 næsten uafbrudt opholdt sig i København (Kanc. Brevb. 1551—55; ibidem 1556—60) og ikke »at Peder Oxe er blevet statholder efter Peder Godskes død 1556», som Colding mener, at der er »en ikke ringe mulighed for» (Colding: Opus cit., 198).

At Peder Oxes almindelige deltagelse i regeringsarbejdet i disse aar ogsaa omfattede felter, som statholderen eller lensmanden paa København slot befattede sig med, naar kongen og den overste administration havde opholdssted andetsteds i landet, berettiger ikke til at mene, at han var statholder af gavn om end ikke af navn. Det maa ogsaa erindres, at statholderposten endnu paa denne tid ikke var noget egentligt embede, og at

ningen af 1555 og i 1556 kan nævnes paa, at embedsmænd henvendte sig til Peder Oxe for at faa sager ekspederede¹.

VI.

Naar Peder Oxe ikke i løbet af disse aar indtil sit fald i 1558 opnaaede officiel anerkendelse af den rent faktiske magt, han udøvede — og noget saadant kunde vel kun være sket ved at udnævne ham til rigshofmester — skyldtes det næppe betænkeligheder fra Christian III.s eller kansler Johan Friis' side; men langt snarere den stærke modvilje en saadan udnævnelse kunde forudses at ville fremkalde hos hans standsfæller baade i og udenfor rigsraadet. Allerede som det var, kunde der vel være mange, der mente, at Peder Oxes indflydelse var for stor. Den medgang og velvilje, som Peder Oxe i aarene omkring 1550 havde mødt fra alle sider baade i sin offentlige færd og i sit private liv afløstes efterhaanden af stærk modvilje fra flere af hans standsfællers side. Efter hans morfader Mogens Gjøs død i 1544 synes man en tid at have glemt hans hensynsløshed overfor denne i striden om besiddelsesretten til Gisselfeld og Tordsø og kun at huske hans dygtighed. Dette gjaldt ogsaa hans mødrene slægtninge Gjørerne. Forhandlingerne om delingen af boet efter Mogens Gjøe foregik under harmoniske former, og Peder Oxes onkler selv de egentlige embedsmænds virksomhedsomraade endnu i det sekstende aarhundrede i nogen grad var flydende, saaledes at man kan se snart den ene, snart den anden embedsmand beskæftige sig med samme administrationsomraade (se ovfr. S. 9, 32 ff.).

¹ Saaledes gives der i et missive dateret 20. december 1555 lensmanden paa Kalundborg slot og Christian II.s fangevogter Steen Rosensparre tilfaldelse til at tage en anden kok i sin tjeneste, »da han gennem Peder Oxe melder, at han ikke kan komme overens med den kok, han har paa slottet« (Kanc. Brevb. 1551—55, 411). Af et missive dateret 12. juli 1556 fremgaar det, at Christoffer Throndsen, som paa dette tidspunkt havde kommandoen over en skibspatrouille ved den norske kyst, gennem Peder Oxe havde ladet forespørge om, hvad han skulde gøre ved et erobret skib (Kanc. Brevb. 1556—60, 34), og af et andet missive under samme dato fremgaar det, at den norske kansler Peder Huitfeldt »med Peder Oxe« havde anmodet om folk og skyts til blokhuset paa Flekkeroen (Norske Rigsreg. I, 203; jfr. Colding: Opus cit., 198).

og tanter benyttede sig endda af hans sjældne talent til at vinde en sag til at lade ham repræsentere samtlige arvinger efter Mogens Gjoe i en sag om besiddelsesretten til det jyske gods Keldkær og ligeledes ved forhandlingerne om »det store pant i Skaane«¹.

Selv med sin senere hovedfjende, Herluf Trolle, der i 1544 var blevet gift med hans moster Birgitte Gjoe, synes Peder Oxe i disse aar at have staaet paa taalelig fod. I hvert fald repræsenterede de i fællesskab arvingerne efter Mogens Gjoe under en sag i 1547². Men med Peder Oxes erhvervelse af Faurholm forvandlede hans forhold til Herluf Trolle til bittert fjendskab. Den direkte aarsag til, at Barby havde ønsket at afhænde Faurholm, var den ufordragelighed, Herluf Trolle, der ejede nabo-godset Hillerødsholm, havde udvist i en markeskelssag. En i de første aar efter Barbys erhvervelse af Faurholm opstaaet strid om markeskellet mellem de to ejendomme var søgt bilagt under udfoldelse af det sædvanlige store ceremoniel i slige sager³. Tillidsmænd udpegede af de to parter havde i overværelse af opmænd tilskikket af kongen udvist skellet, som var blevet markeret ved at hugge mærker i træerne og tage tørv op i moserne.

Der blev dog ikke senere sat sten paa skellet, og ingen af parterne havde taget afgørelsen beskrevet. Medens dette utvivlsomt skyldtes en uforsigtighed fra Barbys side — det synes forøvrigt ikke at have været ualmindeligt, at man forsømte at give en markeskelsafgørelse skriftlig form⁴ — tør det siges, at det for

¹ Hist. Tidsskr. 5. R. V, 341 f.; Dansk Biogr. Leks. XVII, 550.

² Møllerup: Billeætten, 692.

³ Det nøjagtige tidspunkt herfor kendes ikke; men da Eske Bille var tilstede ved skellets udvisning som kongens repræsentant (Ryge: Opus cit., 84), maa markeskelsforretningen være foretaget inden 1552 (Eske Bille døde 9. eller 11. febr. 1552 (Dansk Biogr. Leks. III (1934), 27)). Faurholm, der tidligere havde været krongods, var kommet i Barbys besiddelse 1547—48 (Dansk Biogr. Leks. II, 139).

⁴ Dette synes bl. a. at fremgaa af, at der i flere cancelliskrivelser angaaende markeskelssager i denne tidsperiode er indfojet en udtrykkelig bestemmelse om, at afgørelsen skulde tages beskrevet (Kanc. Brevb. 1551—55, 92; ibidem 1556—60, 47, 308 og 341).

Herluf Trolles vedkommende skyldtes, at han var utilfreds med det gjorte skel. Thi skønt ingen ringere end kansler Johan Friis, Mogens Gyldenstjerne, Børge Trolle og Peder Oxe i overværelse af rigshofmester Eske Bille og Ejler Rønnow som kongens repræsentanter havde sat skellet¹, vedblev Herluf Trolle dog i de næstfølgende aar med standhaftighed at arbejde paa at faa sagen genoptaget. Det lykkedes ham omsider i eftersommeren 1553, da kongen opholdt sig i Nordsjælland (Æbelholt kloster)² og saaledes i nærheden af stridens aasted, at faa »sagen ind for kongen«, og under den forhandling, der førtes mellem ham og Barby i »gode mænds« nærværelse, at faa denne til at gaa med til et forlig, ifølge hvilket sagen skulde genoptages. Men om den trufne aftale kun gik ud paa, at de tidligere skønsmænd atter skulde indfinde sig paa skellet og sætte sten, hvor de oprindeligt havde gjort det, eller om Barby var gaaet med til, at skellet skulde sættes paa ny af de tidligere skønsmænd tilligemed en opmand, eller at disse eventuelt skulde overdrage til »andre gode mænd« at sætte det endelige skel, kunde de stridende parter ikke bagefter enes.

Hvor stor eller lille indrømmelse Herluf Trolle havde opnaaet af Anders Barby angaaende sagens genoptagelse er saaledes noget uvist; men en ting er i hvert fald sikkert, nemlig at han nu havde opnaaet at gøre Barby led og ked af sin besiddelse. Da Peder Oxe, der var en af de oprindelige skønsmænd, i foråret 1554 omsider var vendt tilbage fra sin mission i Sachsen, og der saaledes endelig var lejlighed til at faa en afgørelse paa sagen, foretrak han fremfor yderligere tovtrækkeri med Herluf Trolle at afhænde sin smukke ejendom til Peder Oxe.

¹ Ryge: Opus cit., 84.

² Vor viden om dette forligsforsøg, som i øvrigt om hele denne sags forhistorie, hidrører alene fra et referat i den endelige dom om markeskellet dateret 17. dec. 1554 (RA. Rigens dombog 1554—58, fol. 8—11; gengivet i uddrag hos Ryge: Opus cit. 83—86). Der angives ikke heri nogen nøjagtig dato for forligsforhandlingerne for kongen i Æbelholt kloster, men da det af kancelliets brevbøger fremgaar, at kongen i dagene 31. aug.—7. sept. 1553 opholdt sig her, tør det antages, at forhandlingerne har fundet sted indenfor dette tidsrum (Kanc. Brevb. 1551—55, 251).

Med megen bitterhed ytrede han senere, »at Herluff Trolle torde inthedtt spotte hannom, for hann hagde sold Bitt giods«; thi deri var Herluf Trolle aarsag¹. Peder Oxe derimod, der havde været i udlandet, da intermezzoet i Æbelholt kloster fandt sted, var ikke betænkelig ved at skulle tage det op med Herluf Trolle i markeskelsstriden, naar han derved kunde komme i besiddelse af saa smuk en ejendom. Ud fra sit kendskab til sagen paa dens tidligere stadier har han vel følt sig sikker paa, at han nok skulde være i stand til at føre den til en for ham gunstig afslutning. Hans første skridt, at følge sin ny erhvervede ejendom til laas, foraarsagede som et venteligt modtræk fra Herluf Trolles side, at denne tog genbrev i Peder Oxes laas paa de omstridte jordstykker beliggende ved skellet (Stueholmene, Illesø og Thrane-mosen) under paaberaabelse af, at han havde del i dem. Dette medførte, at sagen omsider kom frem paa det kongelige retterting, der holdtes i Nyborg i december 1554².

Dommen kom til at lyde paa »att eptherthj Anders van Barby och Herloff Trolle haffue woldgiffuitt theris saagh ind paa gode mendt mett theris fuldmagt, huad the ther wdj gjorde tiill minde eller rette skulle wedtt magtt bliffue och wy haffue och thertiill skickett aff wor elsk^e raadtt att skulle weritt opmendtt, om the icke ellers kunde fordragis. Och the haffue giortt ther rett

¹ RA. Rigens Dombog 1554—58, fol. 9.

² Dommen, der afsagdes 17. december 1554, er ikke som flere andre samtidigt afsagte domme indført i Herredags dombogen, men i Rigens dombog (1554—58, fol. 8—11. Seks andre domme er indførte i Herredags dombog no. 6 fol. 319—25, og endnu en dom findes indført i Kancelliets Brevbøger 1551—55, 354 f. Foruden rigens kansler Anthonius Bryske, der var til stede i embedsmedfør, synes kun fem andre rigsraader at have været til stede i Nyborg, og da Peder Oxe og kansler Johan Friis selv var parter i sagen, kunde saaledes kun tre rigsraader (Otte Krumpen, Jørgen Lykke og Holger Rosenkrantz) deltage i domsafsigelsen. Heller ikke kongen var personligt til stede under domsforhandlingen, skønt dette var tilfældet ved næsten alle de andre samtidigt fældede domme. Derimod fungerede den fynske landsdommer Verner Svale, lensmanden paa Nyborg slot Frants Brockenhuus og fire andre adelsmænd som meddommere. Der kan videre være grund til at bemærke, at ved tre af de andre domme, som samtidigt fældedes, fungerede Herluf Trolle som meddommer.

skeell, thaa b  r thed marckeskiell, som for^{ne} gode mendtt wdj saa maade giortt haffuer emellom Fauerholm och Hiller  dzholm wedtt Bin fulde magtt at bliffue« etc.¹. Afgørende for at sagen fik dette udfald, var sikkert det vidnesbyrd, som kansler Johan Friis, som den eneste tilstedeværende af de gode mænd, der havde sat skellet, havde afgivet om, at Herluf Trolle og Anders Barby straks paa marken, efter at skelsforretningen var afsluttet, var blevne forligte om skellet, og at de havde givet hinanden hænder derpaa, og tillige at Herluf Trolle var fulgt med Anders Barby hjem og var blevet der til »mod aftenen«. Derved afsv  kkedes et andet og noget modstridende vidnesbyrd, som kansleren forinden havde afgivet om, at Herluf Trolle straks paa marken og siden efter ofte havde beklaget sig over, at der var sket ham uret, og at han vilde tale paa sin ret². Dette vidnesbyrd var kansleren fremkommet med paa foranledning af Herluf Trolle. Da de andre »gode mænd« (Børge Trolle og Mogens Gyldenstjerne), der havde været med til at sætte skellet, ikke var til stede under domsforhandlingen i Nyborg, forelaa ingen mulighed for at faa kanslerens forskellige vidnesbyrd bekræftede eller afkræftede af disse³.

Vi er ude af stand til at bedømme, hvilken af parterne der havde retten paa sin side; maaske har skellet mellem de to ejendomme her, hvor det drejede sig om mose- og skovstr  kninger, aldrig for været nøjagtig sat. Men en gennemgang af sagen kan ikke andet end efterlade et indtryk af, at dens udfald ikke var ganske uafhængigt af, at Anders Barby og Peder Oxe havde bedre forbindelser end Herluf Trolle. Og dette forudsat,

¹ RA. Rigens dombog 1554—58, fol. 11; Ryge: Opus cit., 86.

² RA. Rigens dombog 1554—58, fol. 8; Ryge: Opus cit., 84.

³ Naar hverken Børge Trolle eller Mogens Gyldenstjerne var til stede i Nyborg, kan det vel forklares ved at begge som lensmænd paa henholdsvis et skaansk og hallandsk len havde v  rtplichter at varetage overfor den dansk-svenske kommission, der var ifærd med at fastlægge landegrænsen mellem Danmark og Sverige (se skrivelse af 17. novbr. 1554; Kanc. Brevb. 1551—55, 352; jfr. Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne udg. v. E. Marquard I (1929), 288, 290 f.); men uk  rt har det næppe været dem at undgaa at tage standpunkt i denne langsommelige strids slutfase.

er det naturligt, at dommen maatte efterlade bitterhed hos denne sidste. Han var sandsynligvis noget af en kværlant og har sikkert allerede forinden dette tidspunkt følt sig som en forurettet mand.

Under den stærkt stigende intensitet, hvormed lensreformen fra 1549 med Peder Oxes broder Eskil Oxe som ledende rentemester gennemførtes, var heller ikke Herluf Trolle forblevet uberørt. Han hørte, som det foran er nævnt, til de lensmænd, der i aarene 1549—50 havde maattet indvilge i at tage deres len paa regnskab mod genant¹. Og det synes kun at have været nølende og uvilligt, at han var gaaet med til at fortsætte som lensmand paa Krogen paa de skærpede vilkaar; thi skønt der var vist ham den høflighed, at man havde ladet ingen ringere end rigshofmester Eske Bille og kansler Johan Friis overrække ham registeret paa de nye forleningsvilkaar, betænkte han sig dog saa længe paa sit svar, at det fandtes fornødent at give ham en paamindelse om uden længere tøven at give kongen klar besked om, hvorvidt han var villig til at tage lenet paa de tilbudte vilkaar med pointering af, at han ikke kunde forvente læmpelser i det overrakte registers bestemmelser. Herluf Trolle besluttede sig derefter til alligevel at beholde Krogen paa de nye vilkaar (lensbrev dateret 15. marts 1550)². Han var naturligvis ikke dermed forvandlet til en villig medarbejder paa lensreformen. Aarsagen til at han fire aar senere — 1. maj 1554 — fratraadte Krogen³, kendes ikke. Men det skete saa kort efter Peder Oxes erhvervelse af Faurholm⁴, at det synes rimeligt at sætte de to ting i forbindelse med hinanden. Herluf Trolle kan meget vel i sin fortørnelse over, at kongen og kansleren ikke havde lagt hindringer i vejen for Peder Oxes erhvervelse af nabogodset til Hillerødsholm, ogsaa i uoverlagte ytringer have givet luft for sin bitterhed over de vilkaar, som man bød ham som lens-

¹ Jfr. ovfr. S. 36.

² Danske Kancellireg. 1535—50, 439 f.

³ Erslev: Len og Lensmænd, 19; Kanc. Brevb. 1551—55, 311.

⁴ Se foran S. 67.

mand paa Krogen og derved selv givet anledning til, at han — frivilligt eller tvunget — kom til at fratræde dette len.

Men uanset om det var af egen fri vilje eller tvunget dertil, at Herluf Trolle havde afgivet Krogen, og uanset at han dog endnu sad som pantelensmand paa Ring kloster — som han havde arvet efter sin svigerfader Mogens Gjoe — var han naturligvis fra nu af at finde blandt den voksende skare af misfornøjede, der følte sig ramte paa urimelig maade af disse aars ikke alene haardhændede, men unægtelig ogsaa hensynsløse lenspolitik. Deres misfornøjelse kunde ikke andet end næres af den aabenbare partiskhed, hvormed lensreformen ramte den enkelte. Det var nemlig iøjnefaldende, at lensmænd med særlig nær tilknytning til kongen og kansleren fik en blidere medfart end mange andre, skønt det dog maa forudsættes, at netop disse har stillet sig forstaaende overfor lensreformens nødvendighed. Der var for eksempel de to Brockenhuuser, velansete og betroede af kongen og tillige kansler Johan Friis' næstsøskendebørn¹. Begge havde ganske vist deres len paa regnskab. Men de undgik den langt haardere forleningsform: regnskab mod genant. Der kan vel anføres gode grunde for, at Nyborg len, hvor Frants Brockenhuus sad som lensmand fra 1545 til 1562 forblev et rent regnskabslen²: nemlig Christian III.s hyppige og langvarige ophold her netop i disse aar. Men det virker paafaldende, at genanten ikke indførtes paa Aalborghus ved broderen Jakob Brockenhuus' tiltræden i 1552, skønt hans efterfølger maatte indvilge i at tage dette store len paa regnskab mod genant allerede tre aar senere³, da Jakob Brockenhuus blev forflyttet til Helsingborg len for som lensmand her at lede byggearbejderne paa Landskrona slot⁴, hvis administration i disse aar var inddraget under Helsingborg.⁵

¹ Danmarks Adels Aarbog III (1886), 123; XIV (1897), 84, 86—89.

² Erslev: Len og Lensmænd, 31.

³ Ibidem, 50.

⁴ Kanc. Brevb. 1551—55, 364 (jfr. ovfr. S. 71); ibidem 1556—60, 9, 45, 112.

⁵ Erslev: Len og Lensmænd, 1.

Hans forgænger her, Peder Skram, der ikke hørte til inderkresen af reformvenlige lensmænd, og som maaske ogsaa har været en daarlig administrator¹, fik ikke noget andet len i erstatning, hvad enten dette skyldes, at noget andet ikke er blevet ham tilbudt, eller at han krænket har afslaaet at lade sig forflytte. Han tør dermed anses for at være gaaet til Herluf Trolles brigade af misfornøjede.

I særdeleshed maa Oxerne dog nævnes blandt de begunstigede, der slap let gennem lensreformens skærsild. De udgjorde med svogre en hel klan. Det kan ikke nægtes, at de paa behagelig vis undgik at stifte bekendtskab med disse aars lensreform i dens mest ekstreme form, skønt det dog maa antages, at de frem for nogen var lensreformvenner, da en af deres egen midte, rentemester Eskil Oxe, alene i kraft af sit embede maatte være en aktiv medarbejder ved dennes gennemførelse, medens en anden broder Johan Oxe tilhørte kansler Johan Friis' dygtige stab af kancellisekretærer. Og det er ganske utænkeligt, at familiens overhoved, Peder Oxe selv, kunde være naaet frem til sin i disse aar helt enestaaende position, hvis han ikke havde været en erklæret tilhænger af lensreformen. Ja, der er maaske snarere grund til at formode, at han med sin store hensynsløshed har faaet kongen og den af naturel forsigtigere kansler til at gaa voldsommere frem, end det ellers vilde have været tilfældet.

Samtidig sad Peder Oxe selv uforstyrret paa sine len. Paa pantelenet Ravnsborg, som han som attenaarig var tiltraadt paa ganske samme vilkaar, som faderen havde haft det: nemlig mod en aarlig afgift af 200 daler (600 mark dansk) og halvdelen af de uvisse indtægter, samt mod at gøre tjeneste deraf med 10 væragtige karle. Den eneste forandring, der i aarenes løb var gjort heri, var at Peder Oxe fra 1540 i stedet for at betale sin aarlige pligtige ydelse til den kongelige rentemester indbetalte den til enkedronning Sophie, der havde faaet denne indtægt anvist som en del af sin livgeding². Det betød, at Peder

¹ Se ovfr. S. 14 f. og 36; Kanc. Brevb. 1556—60, 35.

² Erslev: Len og Lensmænd, 29; Danske Mag. 4. R. IV, 237 f.; RA. Lensfortegnelsen 1556; Ryge: Opus cit., 142; G. L. Wad: Breve til og fra Herluf Trolle og Birgitte Gjøe I (1893), 41.

Oxe fra dette tidspunkt heller ikke havde regnskabspligt overfor rentemesteren. De forhøjelser af pantessummen, der fandt sted i 1540 og 1542 (med henholdsvis 1500 mark lybsk og 450 daler og 550 rinske gylden), synes heller ikke at have stillet ham daarligere, da der lovedes ham dækning af renten fra statskassen¹. Derimod synes han ikke at have faaet godtgørelse, da hans pant i Vignæs birk, som han havde overtaget efter sin morfader Mogens Gjõe, i 1547 forhøjedes med 500 daler².

Ogsaa de len, Peder Oxe senere fik, blev givet ham paa behagelige vilkaar. De betingelser, paa hvilke han 1547 forlenedes med Sørupgaard og Majbølle birk for dermed at overtage funktionerne som stiftslensmand paa Lolland-Falster — det paahvilede ham som saadan at indkræve tienden, have præster, degne, kirker, præstetjenere og kirketjenere i befaling og forsvar etc. — adskilte sig vel ikke synderligt fra hans forgængers i embedet, idet begge var pligtige at yde en mindre afgift³; men heri skete allerede efter to aars forløb en ændring til Peder Oxes fordel. Det var antagelig som et udtryk for kongelig paa-skønnelse af den maade, paa hvilken han som marskalk havde ledet brudetoget til Sachsen 1548, naar han det følgende aar fik ombyttet Sørupgaard med Halsted kloster, som han fik i fri forlening, og hvorindunder samtidig fire birker lagdes⁴. Dermed var han paa ny fri for regnskabspligt for alle sine len. Ganske vist overtog Peder Oxe nogle aar senere atter administrationen af Sørupgaard og tillige af Gedser og blev dermed pligtig at syare regnskab af begge disse gaarde⁵. Men hvad han dermed paatog sig var dog kun efter eget udsagn at føre tilsyn med, ganske vist af ham selv indsatte, fogeder. Han skulde ikke selv have nogen

¹ Danske Mag. 4. R. IV, 238.

² Der stod 500 rinske gylden i pant i Vignæs birk, da Peder Oxe efter Mogens Gjøes død i 1544 fik forleningsbrev paa det (Erslev: Len og Lensmænd, 106 f.; RA. Lensfortegnelsen 1556).

³ Erslev: Len og Lensmænd, 101 og 103; Kancellireg. 1535—50, 350 f.

⁴ Erslev: Len og Lensmænd, 151.

⁵ Kanc. Brevb. 1551—55, 150, 238; Ryge: Opus cit., 93—98.

fordel af disse len¹. Denne særlige ordning, der her blev truffet, skyldtes at der forelaa en vis nødvendighed for, at kongen havde begge disse gaarde til raadighed — dels vel som jagtgaarde og dels som gæstegaarde for kongens gæster og folk, der rejste i kongens ærinde og tog vejen over Gedser². — Meget muligt har Peder Oxe, hvis arbejdsstrang synes umættelig, selv tilbudt at føre tilsynet med disse len. Han opnaaede i hvert fald dermed en yderligere udvidelse af sine administrative beføjelser paa Lolland-Falster.

At broderen rentemester Eskil Oxe som løn for sit slidsomme arbejde som rentemester, der i hans første embedsaar kun honoreredes med en pengeløn paa 100 daler aarlig, fra 1552 tillige fik det ved rigshofmester Eske Billes død ledigtblevne St. Peders kloster i Lund i fri forlening og derud over Salling herred i Fyn paa regnskab i et par aar (dec. 1552—sept. 1554)³ kunde næppe give anledning til misundelig kommentar. Hans forgænger i embedet havde i sine sidste embedsaar ikke været daarligere aflagt med len⁴. Derimod kunde rentemesterens erhvervelse af Holme kloster nok sætte ondt blod.

Denne skøntbeliggende klosterejendom — det senere Brahetrolleborg — var i 1541, med rigsraadets samtykke, af kongen blevet solgt til rigsraad Jakob Hardenberg for det efter tidens forhold anselige beløb af 42000 mark lybsk. Et samtidigt af Jakob Hardenberg udstedt genbrev aabnede dog kongen adgang til at »igenkøbe« ejendommen mod tilbagebetaling af købesum-

¹ Se Peder Oxes brev til Christian III af 12. juni 1558, hvori han beder kongen have ham undskyldt, fordi han ikke gav møde i retten under sin sags behandling (RA. Kopi i Eskil Oxes arkiv. Trykt hos Ryge: *Opus cit.*, 117 f.).

² Det hedder i et brev af 26. april 1552 til landsdommeren paa Lolland-Falster Mogens Falster, som da i nogen tid havde haft Gedsergaard i forlening, at kongen ikke kunde lade ham beholde denne gaard, da han ikke »har anden underholdning der i landet end Giedzoer og Sorup« (Kanc. Brevb. 1551—55, 150).

³ Dansk Biogr. Leks. XVII, 543; Erslev: Len og Lensmænd, 36 og 147.

⁴ Dansk Biogr. Leks. II, 297.

men¹. Jakob Hardenberg døde allerede det følgende aar², og det blev da hans enke Sophie Lykke, der foreløbigt blev herskerinde paa Holme kloster, som hun sikkert — og med nogen føje — har betragtet som slægtens frie ejendom. Hendes haardhændede behandling af de tidligere klosterbønder, der gav anledning til gentagne klager fra disses side til kongen, førte dog til, at hun i 1551 maatte fratræde besiddelsen³. Hvor berettiget dette end kunde være, saa kunde selve formen for kongens og kronens genkøb af Holme kloster nok give anledning til gisninger om at ogsaa andre hensyn end omsorgen for ejendommens bønder havde spillet ind. Det var nemlig rentemester Eskil Oxe, der af sine egne midler udbetalte fru Sophie Lykke de 42000 mark lybsk — statskassen har naturligvis ikke været i stand til at præstere det store beløb — men hans beredvillighed til at indløse Holme kloster kan næppe antages at have været ganske uegennyttig, dertil laa det i al for bekvem nærhed af hans gaard Løgismose.

De vilkaar, paa hvilke Eskil Oxe overtog Holme kloster, var helt forskellige fra de paa hvilke Jakob Hardenberg og Sophie Lykke havde haft det. I det aabne brev om indløsningen hedder det, at Eskil Oxe skulde lade det bestyre ved en foged, der skulde oppebære alle indtægter og føre regnskab. Hvis indløsningssummen ikke kunde forrentes af den aarlige indtægt, skulde det resterende beløb refunderes af statskassen⁴. En bestemmelse, der synes at forudsætte, at det nærmest var en tjeneste, rentemesteren gjorde kongen og kronen ved at indløse klosteret. Det har dog nok vist sig, at den værdifulde ejendom fuldt ud kunde forrente pantesummen; ja maaske yderligere har givet Eskil Oxe et pænt overskud⁵. Det var sikkert en god handel

¹ Kancellireg. 1535—50, 171—77; RA. Herredagsdombog no. 6, fol. 37 f.; jfr. Dansk Biogr. Leks. XV (1938), 18.

² Dansk Biogr. Leks. IX (1936), 363.

³ Kanc. Brevb. 1551—55, 21.

⁴ Ibidem, 19.

⁵ Da Holme kloster endelig i 1568 uigenkaldeligt overgik fra stats- til privateje var salgssummen steget til 55000 daler (Erslev: Len og lens-

Eskil Oxe gjorde, og selv om det fra formens side var paa kongens og kronens vegne, at han derefter krævede Holme kloster afleveret i ganske samme stand, som det var modtaget, saa maatte der dog falde et personligt ansvar paa rentemesteren for den nøjeregnende maade, paa hvilken dette krav stilledes, idet han herunder ikke tog ringeste hensyn til, at fru Sophie Lykke i de mellemliggende aar med nogen føje havde handlet med Holme kloster, som var det slægtens frie ejendom. Rentemester Eskil Oxe gik saa skaanselsløst til værks, at fru Sophie Lykke til sidst maatte paakalde sin broders, den ansete rigsraad Jørgen Lykkes hjælp for gennem ham at faa udvirket en udsættelse af den forfølgelse med rigens dele, som rentemesteren havde paabegyndt mod hende, for at faa alt inventarium, der havde været paa klosteret, da Jakob Hardenberg tog det i besiddelse, udleveret¹. Skønt Lykkerne og Hardenbergerne naturligvis ikke har været uvidende om, at deres kvindelige slægtning langt fra var fejlfri, kan rentemester Eskil Oxes unægtelig hensynsløse og udæskende optræden i denne sag, næppe andet end have vakt bitre følelser hos dem.

Der kan næppe heller være tvivl om, at Peder og Eskil Oxe benyttede deres voksende magt og indflydelse til i nogle tilfælde at skaffe deres svogre embeder og fordele. Antagelig kan Hans Barnekow — der i øvrigt var vel anset og skønt naturaliseret Pomeraner medlem af rigsraadet — først og fremmest takke sit svogerskab med Oxerne for, at han 1552 blev stiftslensmand paa Roskildegaaard². Det er ogsaa tænkeligt, at Otte Ruds familieforbindelse med Oxerne har haft nogen betydning for, at han 1551 blev betroet den ansvarsfulde post som lensmand paa Visborg paa Gotland. Han havde tidligere haft det gamle bispelen Drags-

mænd, 153) eller godt det dobbelte af den i 1541 ansatte pris (42000 mark lybsk = 22400 daler). Selv om de mellemliggende aars almindelige prisstigning tages i betragtning, kan salgsværdien i løbet af disse aar næppe være mere end fordoblet.

¹ RA. Herredagsdombog no. 6, fol. 37 og 38; Kanc. Brevb. 1551—55, 79 f. og 158 f.; jfr. Dansk Biogr. Leks. XV, 18; Ibidem XVII, 543.

² Ibidem II, 176; Erslev: Len og Lensmænd, 20.

holm paa regnskab mod genant¹. Derimod havde deres tredje svoger Jørgen Brahe, allerede inden Oxerne naaede frem til større indflydelse, gjort karriere som lensmand. Fra det mindre vigtige Tranekær len var han i 1549 rykket op til at blive stiftslensmand paa Odensegaard. Dog naturligvis mod at tage det paa samme vilkaar som sin forgænger: paa regnskab mod genant. Herfra forflyttedes han i 1552 til Vordingborg, der ogsaa allerede var omdannet til genantlen. Men naar han i 1555 tillige forlenedes med nabolenet paa Falster: Nykøbing len og slot — der i øvrigt hørte til dronning Sophies livgeding — kan der nok være grund til at tilskrive det hans nu saa mægtige svogres indflydelse². Lolland-Falster kom dermed omtrent udelukkende under Peder Oxes og hans svogers bestyrelse. Hvad endelig Oxernes fjerde svoger Frants Banner — der dog maaske først i løbet af 1550erne blev gift med deres søster Anna³ — angik, kan det dog med bestemt-hed siges, at svogerskabet ingen fordele bragte ham. Han var i 1550 blevet forlenet med Holbækgaard som afgiftslen; men denne forlening kan han sikkert takke sin fader, rigsmarsken, den højt ansete Erik Banner for. Og da han i 1554 efter faderens død overtog dennes len Kalø strammedes samtidig vilkaarene her fra afgift til regnskab mod genant⁴.

Den store søskendeflok fra Nielstrup talte endnu to mandlige medlemmer, Johan og Albert Oxe. Disse to yngre brødre vendte i begyndelsen af 1550erne tilbage til Danmark efter endt studieophold i udlandet, hvortil Peder Oxe havde sendt dem under ledsagelse af den senere universitetsprofessor Claus Skavbo. Navnlig synes Johan Oxe at have faaet en lærd uddannelse. Vi kan følge ham paa hans ophold ved to af tidens bedste universiteter, Wittenberg og Paris, gennem aarene 1543 til 1552⁵. Det lykkedes

¹ Erslev: Len og Lensmænd, 14 og 86; Dansk Biogr. Leks. XX (1941) 289.

² Erslev: Len og Lensmænd, 25, 27 og 32; Dansk Biogr. Leks. III, 566.

³ Vi ved derom kun, at bryllupet havde fundet sted inden 1558 (Ryge: Opus cit., 134; jfr. Danmarks Adels Aarbog XXIV (1907), 343).

⁴ Dansk Biogr. Leks. II, 135; Erslev: Len og Lensmænd, 44.

⁵ Danmarks Adels Aarbog XXIV, 343; Dansk Biogr. Leks. XVI 7 f.; Rørdam: Københavns Universitets Historie II (1869—72), 486 f.; Danske Magazin I (1745), 118.

da ogsaa efter hans hjemkomst de ældre brødre at faa ham ansat i kancelliet. I hvert fald fra 1555 var han kancellisekretær¹.

Der forelaa ogsaa andre grunde til at søge at skabe Johan Oxe en embedskarriere frem for broderen. Thi medens denne ved sin hjemkomst fra udenlandsstudierne kunde slaa sig ned paa fædrenegaarden Nielstrup, der var tilfaldet ham ved søskendskiftet², havde Johan Oxe foreløbigt intet gods at tiltræde. Ved skiftet mellem søskendene var ganske vist Tordsø i Skaane tilfaldet ham. Men dette gods var ikke i Oxernes fri besiddelse. Vel var der i 1542 blevet sluttet et forlig mellem Peder Oxe og hans morfader Mogens Gjoe om Tordsø, hvorefter denne straks skulde udlevere den del af Tordsø, han havde i sin besiddelse, mod til gengæld at faa pantesummen udbetalt (ca. 2670 daler)³. For udbetalingen af beløbet gaves der dog et halvt aars frist. Ligesom Mogens Gjoe med samme frist skulde indløse alt gods, som under Gjœernes forvaltning var kommet fra Tordsø, eller for saa vidt han ikke var i stand hertil udlægge Oxerne andet lige saa godt gods. Ingen af delene var imidlertid sket, og mellemværendet var endnu uafgjort ved Mogens Gjoes død i 1544⁴. Ogsaa Mogens Gjoes arvinger — hvortil Oxerne i øvrigt selv hørte — har antagelig vægret sig ved at opfylde forligets bestemmelser. Og i denne sag viste Peder Oxe for en gangs skuld taalmodighed.

Først da Johan Oxe var vendt tilbage til landet og naturligvis med rimelighed kunde gøre krav paa at komme i fuld besiddelse af den ham udlagte arv — som kancellisekretær var han jo heller ikke særlig vel aflagt — besluttede Peder Oxe sig til at fremtvinge en afgørelse i sagen. Han opnaaede februar 1556 paa det kongelige retterting dom for, at de gamle forligsbestemmelser endnu skulde staa ved magt. Han havde under doms-

¹ Kanc. Brevb. 1551—55, 406.

² Dansk Biogr. Leks. XVII, 541 f.

³ Af forligsmændene ansat til 82 mark dansk, 2390 rinske gylden og 100 daler efter fradrag af tidligere betalte beløb etc. (Ryge: Opus cit., 60). Da beløbet først kom til udbetaling i 1550erne, er 1 rinsk gylden sat lig 2 mark 1 Skil. lybsk (se RA. Rentemesterregnskab 1554, fol. 133).

⁴ Hist. Tidsskr. 5. R. V, 338—341; Ryge: Opus cit., 51—61; Wad: Breve til og fra Herluf Trolle og Birgitte Gøye I, 7 f.

forhandlingen begrundet sit krav herom med, at han for sin del havde »fuldtgiordtt samme contract«, da han havde givet Mogens Gjøs brev og segl paa pantesummen og altid havde været og stadig var villig til at betale beløbet¹. Dommens udfald kan næppe i betragtning af selve sagforholdet og den magtstilling, Oxerne nu indtog, have været overraskende for Mogens Gjøs øvrige arvinger, hvoriblandt Herluf Trolle. Men hvad der maatte opirre dem, var den arrogance, hvormed Peder Oxe og hans søskende optraadte under de paafølgende forhandlinger om tilbagegivelsen af det fra Tordsø bortkomne gods. De vilde saaledes paa ingen maade gaa ind paa at faa andet gods udlagt for en gaard, der i mellemtiden var kommet i Mogens Gyldenstjernes eje². At de derved maatte opnaa ogsaa at irritere Mogens Gyldenstjerne, har aabenbart ikke anfægtet Oxerne.

Gjøs og deres svogre havde ogsaa anden god aarsag til at føle sig forbitret paa Peder Oxe. Netop samtidig med at Tordsø-sagen blev tvunget frem til endelig afgørelse, tog denne i fuld offentlighed skridt til forud for de øvrige arvinger at sikre sig sin barnløse morbroder Eskil Gjøs ejendom Gunderslevholm. Denne, med hvem Peder Oxe maa have staaet paa virkelig god fod, havde allerede i 1554 tilskødet ham Gunderslevholm, dog paa det vilkaar at han selv til sin død skulde blive siddende kvit og frit paa ejendommen. Et samtidigt udstedt genbrev sikrede yderligere hans eventuelle livsarvinger ejendomsretten³. Dette var sket i stilhed; men nu i 1556 betænkte Peder Oxe sig ikke paa at lade det komme offentligt frem. Paa den samme herredag, hvor Tordsø-sagen blev optaget til dom, fik han paa det kongelige retterting i overværelse af kansler Johan Friis og førstesekretæren Korfits Ulfeldt skødet bekræftet under rigens indsegl⁴.

¹ I domsafsigelsen deltog kongen, kansler Johan Friis, Mogens Gyldenstjerne, Børge Trolle, Jørgen Lykke, Claus Urne, Verner Parsberg, Niels Lange og Christoffer Huitfeldt (RA. Herredagsdombog no. 6, fol. 372; jfr. Wad: Breve til og fra Herluf Trolle etc. I, 28).

² Se et brev fra Herluf Trolle til Mogens Gyldenstjerne dateret 16. marts 1556 (Wad: Breve til og fra Herluf Trolle etc. I, 26—32).

³ Hist. Tidsskr. 5. R. V, 343—346).

⁴ Krag og Stephanus: Christian III.s Historie, II, 521 f.

VII.

Troels-Lund har med stor sikkerhed udpeget Peder Oxes handel om Gunderslevholm som den mest udæskende af de af ham foretagne godserhvervelser og som den, der fik bægeret til at flyde over. Den havesyge og godsgridskhed, som han herunder lagde for dagen, anstod sig — selv maalt med tidens alen — ilde for en mand, der var naaet saa højt op i samfundet, som Peder Oxe var netop paa dette tidspunkt. Formelt var han vel ikke, saaledes som Troels-Lund skriver »en af landets højeste embedsmænd«¹, men dog havde hans medarbejde i den daglige administration efterhaanden antaget et saadant omfang, at man med føje kan sige, at han, skønt kun menig rigsraad, deltog i regeringen paa lige fod med de højeste embedsmænd². Hans optræden i Gunderslevholmsagen maa derfor med rette siges at være »dobbelt usømmelig« for en mand i hans position³. Men hvorledes skulde Peder Oxe, der ikke havde faaet takt og moderation i vuggegave, kunne forstaa dette, naar kansler Johan Friis og førstesekretæren Korfits Ulfeldt var villige til at deltage i rettertingshandlingen, hvorved skødebrevet paa Gunderslevholm bekræftedes. Dette har vel i hans øjne fuldt opvejet, om andre har stillet sig mindre velvillige overfor ham i denne sag. Kansler Johan Friis viligned til at yde Peder Oxe en naandsrækning havde ogsaa strakt sig til Tordsøsagen. Af et brev fra Herluf Trolle til Mogens Gyldenstjerne fremgaar det, at kansleren paa et møde, hvor Gjærne og Oxerne havde forhandlet om formerne for restitutionen af det bortkomne Tordsøgods, havde været »paa Per Oxes vegne offuer handelen«, medens Gjærne til deres støtte havde haft en langt mindre indflydelsesrig mand: Herluf Trolles svoger Christoffer Huitfeldt⁴.

Men selv om den støtte, Christoffer Huitfeldt ved denne lejlighed kunde yde sin svoger og hans samfrænder, næppe har

¹ Troels-Lund: Peder Oxe (1906), 66.

² Jfr. ovfr., S. 71.

³ Troels-Lund: Opus cit., 66.

⁴ Wad: Breve til og fra Herluf Trolle, etc. I, 31.

betydet meget, fik dog Herluf Trolle netop i sin svoger den bedste hjælper i det arbejde, som han nu tog sig paa for at faa Peder Oxes magt brudt. Christoffer Huitfeldts villighed hertil forklares ved, at han netop var blevet et offer for den hensynsløse administrationspolitik, der præger disse aar i 1550erne.

Naar Christoffer Huitfeldt, efter at have deltaget i herredagen i København i februar 1556, ikke vendte tilbage til Bergenhus, hvor han havde siddet som lensmand fra 1542, skyldtes det næppe, at der var direkte grund til at klage over hans administration heraf. Han havde i de forløbne aar ikke uden dygtighed styret Bergenhus og havde inden han tiltraadte dette store len i nogle aar været lensmand paa Stenvikholm og haft forskellige tillidshverv i Norge og Island¹. Men inderkresen af rigsraader og embedsmænd, der var ansvarlige for disse aars administrationspolitik, har dog næppe ment, at han var den rette mand til at overføre den i Danmark paabegyndte reformpolitik til Norge. Det er bemærkelsesværdigt, at til hans efterfølger valgtes en kancelliembedsmand, den kun 31aarige kancellisekretær Christoffer Valkendorf².

Den 55aarige rigsraad maatte føle et saadant valg af hans efterfølger som en provokation. Og det kunde ikke gøre hans stemning bedre, at der umiddelbart efter hans afskedigelse fra lensmandsposten paa Bergenhus nedsattes et udvalg af rigsraader — bestaaende af kansler Johan Friis, Mogens Gyldenstjerne, Børge Trolle, Anthonius Bryske og Peder Oxe — der skulde føre forhandlinger med nedkaldte norske lensmænd om klager fra den norske befolknings side over »nogle besværinger«³. Resultaterne af det reformarbejde, der hermed indlededes i Norge, finder vi udtrykt i: Artikler til lensmændene i Norge, der havde til formaal at værne baade kongens og statens, og borgernes og bønders rettigheder (1556)⁴, en forordning om gaardfæstning,

¹ Dansk Biogr. Leks. X (1936), 651—53.

² Christoffer Valkendorfs forleningsbrev paa Bergenhus er dateret 4. marts 1556 (Norske Rigsreg. I, 195; jfr. Dansk Biogr. Leks. XVIII (1904), 209 f.

³ Kanc. Brevb. 1556—60, 17.

⁴ Norske Rigsreg. I, 197.

hvorved det forbødes at lade bønder fæste deres gaarde paa ny hvert tredie aar (8. januar 1557) og forordningen om den norske lovs forbedring (1557)¹. Og paa et lidt senere tidspunkt fulgte endelig den skarpe indskriden mod Hanseaterne i Bergen til fordel for den indfødte befolkning². Men hvorledes skulde Christoffer Huitfeldt kunne indse, at arbejdet paa Norges forbedring kunde faa større fremgang under en ung og uerfaren kancellisekretærs ledelse end under hans erfarne hænder.

Ganske som Christoffer Huitfeldt maatte ogsaa andre vel-tjente rigsraader og lensmænd føle sig personlig gaaet for nær under disse aars — i hvert fald i deres øjne — helt vilkaarlige lensmandsskifter. Vel var der næppe nogen af dem, der af den grund vilde træde i aaben opposition mod kongen og kansler Johan Friis, men derimod adskillige, der var mere end villige til at hjælpe med til at »ringe« den ogsaa i sine private forhold saa udæskende Peder Oxe og hans for lenspolitiken i høj grad medansvarlige rentemesterbroder. Dertil krævedes først og fremmest, at der var nogen, der havde mod til at optræde som selvbestaltet leder i et saadant opgør med Oxerne.

Tilslutning fra selv en vid kres af rigsraader, lensmænd og andre adelige vilde ikke være tilstrækkelig til at faa ram paa Peder Oxe, saa længe han i fuldt maal nød kongens tillid og bevaagenhed og ligesom sin broder stod i intimt samarbejde med kansler Johan Friis. Til at fremkalde en forandring heri var imidlertid Christoffer Huitfeldt netop den rette mand. Han besad forbindelser, der gjorde det muligt at slutte ringen om Peder Oxe. Hele den Huitfeldtske brødræflok havde indtil da været i virksomhed i Norge og Island. Nu forblev kun Peder Huitfeldt, der siden 1547 havde været norsk kansler, heroppe. Medens denne, der alene af brødrene var blevet udset til at deltage i det norske reformarbejde, fik lagt en hel række sydnorske len under

¹ Norske Rigsreg. I, 207 f.; Krag og Stephanius: Christian III.s Historie II, 526—34.

² Norges Historie IV, 1 (1909), 113 ff.; Arthur Hassø: Kristoffer Valkendorf (1933), 14—30; Colding: Opus cit., 316 f.; Johan Schreiner: Hanseaterne og Norge i det 16. Århundrede (1941), 257—60.

sig¹, mistede Claus Huitfeldt, ligesom sin ældre broder, sit norske len, Skien syssel. At det forblev i familien — det var et af de len, der blev underlagt Peder Huitfeldt — har næppe syndeligt dulmet hans misfornøjelse over, at der overhovedet ikke blev budt ham noget andet len i erstatning². Christoffer Huitfeldt, der ganske vist ogsaa fra 1552 havde været medlem af rigsrådet, blev dog pensioneret med Korsør len, som han fik i fri forlening³. Men ulige bedre gik det den fjerde broder Poul Huitfeldt. Efter i nogle aar at have været underfoged hos sin broder Christoffer Huitfeldt paa Bergenhus, var han fra 1552 blevet anvendt i islandske anliggender⁴. Naar han i 1553 blev forlenet med det lille Snedstrup len i Halland, skyldtes det næppe alene egen fortjeneste, men i lige saa høj grad den yndest, hans trolovede Margrethe Breide nød hos dronning Dorothea, hvis hofdame hun var, idet lenet, der var et pantelen, ikke alene sikredes ham for livstid, men ogsaa Margrethe Breide, hvis hun overlevede ham, »for hendes tro tjeneste hos dronning Dorothea«⁵. I 1554 holdt kongen deres bryllup paa Koldinghus⁶. Naar endelig Poul Huitfeldt efter lensmanden paa København slot Peder Godskes død i begyndelsen af 1556 udnævntes til hans efterfølger, skal man nok ogsaa — selv om Poul Huitfeldt ikke stod uden forudsætninger for at bestride denne post⁷ — først og fremmest søge forklaringen paa denne udnævnelse i dronning Dorotheas trang til at beholde Margrethe Breide i sin nærhed; thi netop i 1555 havde kongefamilien taget ophold paa København slot med al udsigt til, at dette ophold paa grund af kongens svækkede helbred vilde blive af fastere og varigere karakter end noget tidligere.

¹ Dansk Biogr. Leks. X, 658 f.

² Norske Rigsreg. I, 194; Dansk Biogr. Leks. X, 653.

³ Forleningsbrevet er dateret 3. marts 1556 (Kanc. Brevb. 1556—60, 12; Dansk Biogr. Leks. X, 652).

⁴ Dansk Biogr. Leks. X, 659 f.

⁵ Kanc. Brevb. 1551—55, 225 og 227.

⁶ Ibidem, 278.

⁷ Med hensyn til skibsudrustning besad han i hvert fald stor sagkundskab (Kanc. Brevb. 1551—55, 372).

Det skyldtes naturligvis et tilfælde, naar denne udnævnelse fandt sted umiddelbart efter afslutningen af den i begyndelsen af 1556 afholdte herredag¹, og saaledes i tid faldt sammen med de to andre brødres forflyttelse fra Norge til Danmark. Men det var et for Peder Oxes fjender gunstigt sammentræf. Gennem Margrethe Breide var der let adgang til at paavirke Dronning Dorothea og derigennem kongen og rokke ved den ubegrænsede tillid, som Peder Oxe efter sin hjemkomst fra sin veludførte mission i Sachsen havde nydt hos kongeparret. Men ogsaa Christoffer Huitfeldt, der nu, efter at han var vendt tilbage til Danmark, som rigsraad med flid deltog i de 1556 afholdte retterting og i det hele synes at have opholdt sig mest muligt i kongens nærhed², har naturligvis gjort sit til at saa mistillid i kong Christians sind mod Peder Oxe, heri bistaaet af Herluf Trolles broder Børge Trolle, der allerede i mange aar havde været medlem af rigsraadet og for øvrigt staaet i samarbejde med Peder Oxe, men som i hvert fald fra nu — om ikke saa hadefuldt i sin indstilling overfor Peder Oxe som broderen — maa antages at have givet denne sin fulde støtte.

Herluf Trolle selv har næppe haft samme lejlighed som disse til at komme i personlig kontakt med kongen; men desto ivrigere har han naturligvis virket blandt sine standsfæller. Og i løbet af det aar, der forløb, inden en almindelig herredag atter sammenkaldtes, lykkedes det at vende stemningen mod Peder Oxe. En magelægssag viser, at selv kongens tillid til Peder Oxe i løbet af dette aar var blevet rokket. I efteraaret 1556 havde Peder Oxe faaet tilladelse til fra kronen at tilmageskifte sig 12 gaarde i Braaby sogn — det sogn, hvori Gisselfeldt laa — mod blot at udlægge syv spredt beliggende gaarde som vederlag. Men 10. april 1557, fjorten dage før herredagens sammentræden, bemyndigede kongen rigsraaderne Børge Trolle, Christoffer

¹ Herredagen afsluttedes omkring ved 1. marts (RA. Herredags dombog no. 6 fol. 372—83), og udnævnelsen forelaa 11. marts 1556 (Kanc. Brevb. 1556—60, 16).

² RA. Herredags dombog no. 6, fol. 384—93; Kanc. Brevb. 1556—60, 13, 19, 37, 40, 64, 65, 87.

Huitfeldt og Peder Bille samt Herluf Trolle til at undersøge, om det gods, som Peder Oxe vilde tilmageskifte kronen, laa lige saa godt for kronens len Skjoldenæs, som gaardene i Braaby. Det viste sig naturligvis, at det gjorde de ikke, og ved et 27. april foretaget nyt mageskifte maatte Peder Oxe i stedet udlægge kronen ni gaarde — hvorimellem kun to af de oprindelig tilbødte — der var af en mindre spredt og tilfældig beliggenhed end dem, han oprindelig havde villet udlægge¹.

Selv om det nederlag, Peder Oxe her led, ikke var stort, saa var det dog et fingerpeg om, at kongens tillid til ham var svækket, og at Herluf Trolle ikke længere var den eneste, der ikke betænkte sig paa aabenlyst at vise ham sin uvilje. Men han har dog næppe anet, at flertallet indenfor rigsraadet nu vendte sig imod ham. Bedre orienteret har kansler Johan Friis øjensynlig været. Han var ikke til stede, da herredagen aabnedes 27. april 1557², og han blev under hele denne — der varede til ind i juni — siddende hjemme paa Hesselager. Han opnaaede derved foreløbig at holde sig udenfor den strid, der var under udvikling, skønt han naturligvis i høj grad var medansvarlig for den førte administrationspolitik.

Kun for den i de sidste foregaaende maaneder førte politik kunde kansleren i hvert fald formelt sige sig fri for ansvar, idet han inden udgangen af 1556 og maaske allerede ved efteraarets begyndelse havde absenteret sig fra det intrigefyldte hof³.

¹ Missivet af 10. april 1557 foreligger kun i løs koncept (D. Kanc. Koncept. t. Miss. 1523—58). Denne er først fremdraget af Poul Colding i *Studier i Danmarks politiske Historie etc.*, 16 f. Jeg kan ikke se, at der er nogen berettigelse i den distinktion, som Colding gør mellem brevet i dets oprindelige form og den deri foretagne rettelse.

De to mageskiftobreve af 26. novbr. 1556 og 27. april 1557 er trykte i Kanc. Brevb. 1556—60, 55 og 95. Det sidste ogsaa i *Kronens Skøder I* (1892), 53.

² Indkaldelsesordren til herredagen lød paa 25. april; men den er dog antagelig først aabnet med propositionens oplæsning 27. april (Kanc. Brevb. 1556—60, 68 og 91; *Danske Mag.* 4. R. V, 98 og 102).

³ Det kan konstateres, at han opholdt sig hos kongen under dennes jagtophold paa Lolland-Falster i august maaned (Rentemesterregnskab 1556, fol. 181; Rettertingsdom fældet 23. august; Kanc. Brevb. 1556—60,

Troppesamlinger i Nordtyskland havde givet ham et gyldigt paaskud for et forlænget ophold vest for Store Bælt, da kongens svækkede helbred ikke tillod ham længere rejser. I begyndelsen af december, da disse troppesamlinger første gang omtales, udstyredes han saaledes med omfattende fuldmagt til at træffe alle foranstaltninger, han maatte finde fornødne, og til at kalde hovedsmanden for Jylland, Holger Rosenkrantz til sig. Hvis han havde brug for penge, skulde han lade dem tage af dem, som var indlagte til »Rigets behov«¹. Hermed sigtes antagelig til de hos rigskansleren oplagte penge af 1553- og 1555-skatterne. Nye troppesamlinger i marts og begyndelsen af april gjorde kansler Johan Friis' fortsatte ophold paa Hesselager mindre paafaldende, end det ellers vilde have været, og medførte, at han paa ny udstyredes med omfattende fuldmagt — et signet og en kancellisekretær stilledes til hans raadighed². Heller ikke denne gang synes forholdene dog at have udviklet sig saaledes, at et vidtgaaende forsvarsberedskab blev nødvendigt. Holger Rosenkrantz fik ganske vist 13. april grundet paa troppesamlinger i Lüneburg mod Hamburg befaling til for alle eventualiteters skyld at blive siddende hjemme paa Bygholm i stedet for at møde paa herredagen. Men allerede den følgende dag sendtes

40). Derimod synes han ikke at have ledsaget kongen til Malmø i oktober maaned (Ibidem, 47), og hans navn paatræffes heller ikke i rentemesterregnskabet for hele denne tidsperiode (Rentemesterregnskabet 1556). Det vides derimod, at han i slutningen af september opholdt sig paa sin sjællandske gaard Borreby (RA. D. Kanc. Breve til Kge. fra Kansler og Rentem. I Johan Friis t. Christian III, dat. Borreby 24. sept. 1556).

¹ Missive til Johan Friis dat. 8. dec. 1556 (Kanc. Brevb. 1556—60, 57 f.).

² Koncept til missive til kansler Johan Friis dat. 6. april 1556, trykt af A. Heise i Danske Mag. 4. R. V, 99—101, og af denne med rette henført til 1557. Ogsaa en sammesteds trykt koncept til »erende oc verfve, som schal beraadslaes met Johan Fris, cantsler, oc flere af raadet, som er forsamlet udi Fyen«, som Heise, ligeledes med rette, har givet samme dato. Det kan tilføjes, at der foreligger ingen breve fra kansler John Friis til kongen om dette spørgsmaal. Fra dette ophold paa Fyn foreligger kun et brev fra Johan Friis til kongen omhandlende den lille sachsiske prinsesse Elisabeths hjemrejse (RA. D. Kanc. Breve til Kge. fra Kansler og Rentem. Johan Friis til Christian III, dat. Dalum 13. marts 1557).

der ham en kontraordre til alligevel at give møde. Blot skulde han, hvis noget »paakom«, straks begive sig tilbage til Jylland¹.

Naar selve kansleren alligevel udeblev fra herredagen, kan det næppe forklares paa anden maade end, at det passede ham bedst saaledes. Det viste sig da ogsaa, at herredagen fik et højst disharmonisk forløb. Den fjendtlige stemning mod Oxerne manifesterede sig straks efter forhandlingernes aabning.

Allerede 28. april fik Peder Oxes svoger Otte Rud, der fra 1551 havde siddet som lensmand paa Gotland², befaling til uopholdelig at begive sig til kongen og ordne det saaledes, at han straks ved sin ankomst kunde antvorde den tro haand, han havde paa Visborg, fra sig³. Vel havde der i Otte Ruds lensmandstid været mange klager over hans eller hans fogeds administration. Sidst i efteraaret 1556, da en fornyet klage fra borgerne i Visby over, at den »skik«, som kongen havde gjort mellem købstadsmænd, slotstjenere og bønder paa Gotland, ikke overholdtes, havde foranlediget et paalæg til ham om at paase, at bestemmelserne overholdtes. Yderligere var det tilføjet, at kongen i modsat tilfælde maatte lade ham straffe for ulydighed⁴. Samtidig fik en sag fra Gotland, der kom til behandling paa det kongelige retterting, et for ham lidet flatterende udfald⁵. Aarsagen til Otte Ruds afskedigelse under en saa paafaldende form skal dog næppe først og fremmest søges i noget af disse forhold⁶. Langt snarere skyldes den nye klager og frem for alt skandalerygter om, at der var huset mordere indenfor Visborg slots mure. Paa dette punkt maa Otte Rud dog straks efter sin hjemkomst fra Gotland i anden halvdel af juni⁷ have vidst at klare for sig

¹ Kanc. Brevb. 1556—60, 91 f.; jfr. Danske Mag. 4. R. V, 102.

² Erslev: Len og Lensmænd, 14.

³ Kanc. Brevb. 1556—60, 96.

⁴ Ibidem, 47 f.

⁵ Ibidem, 47.

⁶ Langt mindre i den af fru Kirstine Lykke i foraaet 1557 indsendte klage over husransagelse (Colding: Opus cit., 234).

⁷ I et brev dateret Stjernholm 26. juni 1557 skriver Mogens Gyldenstjerne til sekretæren i tyske kancelli Antonius Hanisch bl. a. »Otte Rud er kommet fra Gullen« (Mog. Gyldenstjernes Pap. I, 412 f.).

personligt. Dette synes at fremgaa af en efter Otte Ruds hjemkomst udstedt instruks til hans efterfølger om at stille slotsfogeden for retten og alvorligt spørge ham, hvorfor han havde hjulpet en vis morder bort. Byfogeden og -skriveren skulde ligeledes adspørges, hvordan det hang sammen med de mordere, der havde faaet underhold paa slottet¹.

Da de tre mod Otte Rud personlig rejste sager paa den i oktober 1557 holdte herredag kom til behandling, viste klagerne imod ham sig i de to tilfælde ubegrundede. Han havde i disse tilfælde blot nidkært varetaget kronens interesser. Dette gjaldt ogsaa det sidste tilfælde, hvor han dog havde begaaet en juridisk formfejl².

Denne udgang af de mod Otte Rud rejste sager tillader en formodning om, at hans fjernelse fra lensmandsposten paa Gotland mere skyldtes politiske end saglige aarsager. I samme retning peger, at hans efterfølger som lensmand her blev Christoffer Huitfeldt³. Denne fik dermed oprejsning for den tort, der var overgaaet ham ved, at han det foregaaende aar var blevet sat fra lensmandsposten paa Bergenhus. Endnu to af Peder Oxes svogre mistede under denne herredag hver et af deres len, Jørgen Brahe Vordingborg og Hans Barnekow stiftslenet Roskildegaard⁴. Det vides ikke, at der har været klager over deres administration, saa aarsagen hertil maa sikkert alene søges i den øjeblikkelige politiske situation. Dette turde ogsaa fremgaa af, at Herluf Trolle blev Hans Barnekows efterfølger som lensmand paa Roskildegaard⁵.

¹ Instruksen, som er fremdraget af Colding, er dateret 23. juni 1557 (RA. D. Kanc. Indl. t. Reg. og Tegn. m. m. »Copia des denckzettels dem stadthalter vf Gotlanndt Christof Wittfelden mitgeben«; Colding Opus cit., 234).

² RA. Herredags dombog no. 7, fol. 4—6; Kanc. Brevb. 1556—60, 135 og 180. Se i øvrigt Coldings fremstilling af Otte Rud-sagen (Colding: Opus cit., 233—35). Der er dog nogen forskel i Coldings og min opfattelse af sagsammenhængen; jfr. Coldings artikel i Dansk Biogr. Leks. XX (1941), 289 f.

³ Forleningsbrevet er dateret 16. juni 1557 (Erslev: Len og Lensmænd, 14).

⁴ Begge var dog stadig godt forsynede med len (Dansk Biogr. Leks. II, 176; III, 566; Erslev: Len og Lensmænd, 20 og 25).

⁵ Forleningsbrevet er ikke indført i kancelliets brevbøger; men af indforsler i rentemesterregnskabet fremgaaer, at skiftet har fundet sted 1. maj

Men langt mere betydningsfuldt og opsigtsvækkende end disse lensskifter var dog naturligvis, at Herluf Trolle umiddelbart efter herredagens aabning optoges i rigsraadet¹.

Vi kender intet til kongens personlige holdning i disse sager. Vi kan blot konstatere, at han har bøjet sig for Peder Oxes modstandere². Men om noget brud mellem kongen og Peder og Eskil Oxe var der paa dette tidspunkt ikke tale. Og disse kan have haft god grund til at mene, at kongen, hvor det gjaldt dem personlig, vilde holde sin haand over dem; thi naar oppositionen mod dem havde kunnet vokse sig saa stærk, skyldtes det naturligvis ikke alene personligt uvenskab, men endnu mere at de for nidkært hævdede statens og kongens interesser paa bekostning af snævre standsinteresser.

Netop paa denne herredag forsøgte et nyt fremstød i lenspolitiken. Det dristigste hidtil gjort. Det var blevet forberedt gennem et aar. I maj 1556 fik en række skaanske og sjællandske lensmænd ordre til at udarbejde jordebøger over deres lens indtægter med nøjagtigt register over alle bønderne og hver enkelts afgift, samt over alt andet tilliggende gods og rettigheder og indlevere dem til rentemester Eskil Oxe³. Allerede i 1552 havde lensmændene i Jylland maattet udarbejde saadanne jordebøger, og med tidligere indkaldte jordebøger tør det antages, at man i rentemesteriet havde fuld oversigt over alle visse

1557 (Rentemesterregnskab 1557—58, fol. 26). Forleningsbrevet er maa-ske dog ligesom en del andre først udstedt 22. maj. Ogsaa i disse tilfælde regnedes skiftet fra 1. maj, den aarlige regnskabstermin (Kanc. Brevb. 1556—60, 102—4).

¹ Han nævnes første gang som rigsraad i en den 4. maj afsagt dom (ikke som Colding skriver opus cit., 17 n. 3 3. maj; Herredagsdombog no. 6, fol. 404).

² Muligt har rigsraadet benyttet sig af en vis traditionel ret til at udpege nye medlemmer. En passus i det danske rigsraads forpligtelsesbrev om statsgældens deling mellem kongeriget og hertugdømmerne 1539 kunde tyde derpaa. Det hedder nemlig heri, at ingen fremtidig skulde optages i rigsraadet »von syner kon durcht edder ock von vnns« etc. Der foreligger dog den mulighed, at herved sigtes til det tilfælde, at landet stod uden konge (RA. Rigens Raads Breve no. 12 ¹⁹/₆ 1539 jfr. Scandia VI, 322).

³ Kanc. Brevb. 1556—60, 23.

indtægter i kronens len¹. Rentemesteren var saaledes i stand til fuldt ud at kontrolere, om kongen fik, hvad der tilkom ham. Og i en betænkning, der sandsynligvis er udarbejdet af rentemester Eskil Oxe, stilledes der derefter forslag om fremtidig at kræve en skærpet og højst nøjeregnende regnskabsføring i lenene². Det fremgaar tydeligt, at tanken hermed først og fremmest var at varetage statens fiskale interesser, men dog ogsaa at værne bønderne mod vilkaarlighed fra lensmændene og deres fogeders side. Det kan saaledes vel være, at det fiskale hensyn var det overvejende, naar der stilledes forslag om, at det herefter skulde forbydes herreds-, ride- og delefogeder at aftinge nogen sag i lenet før den kom for lensmanden og skriveren og blev indført i slotsregistret; men gennemførelsen heraf maatte dog samtidig betyde et værn for bønderne mod disse fogeders vilkaarlighed. Det samme gælder bestemmelser om, at lensmændene ikke maatte besvære befolkningen med gæsteri ud over det nødvendige³.

I den kongelige proposition, der forelagdes rigsraadet ved herredagens aabning 27. april 1557, var imidlertid kun tre af dette forslags punkter sat paa dagsordenen. 1. Det erklæres om staldøksne, at kongen har erfaret, at mange lensmænd og andre holdt saadanne ude omkring, og da dette maatte være bønderne til stor besværing, henstilledes det, at artiklen herom i recessen maatte blive »forklaret«. 2. Det henstilledes ligeledes til rigsraadet at overveje, med hvilke midler der kunde skrides ind imod lensmænds, fogeders og skrivers forkøb, som købstadsborgerne klagede over var til stor hindring i deres næring. 3. Endelig rejstes ogsaa spørgsmaalet om reformering af retsplejen i lenene. Kongen havde erfaret, hedder det, at fogeder og fogedskrivere for en ringe sags skyld forfølger »vore undersootte« paa det

¹ Kanc. Brevb. 1551—55, 10 og 178; Danske Mag. 4. R. I, 217; 4. R. VI, 160 f.

² RA. Danske Kanc. Diverse [1481—1571. D. III] nr. 160 b. Overskrift: »Kon: matt ath betencke om hanss naadis regenskaffs fogeder och lensmendtt«. Sikkert med rette i rigsarkivets registratur sat i forbindelse med herredagen april—juni 1557. Fremdraget af Colding: Opus cit., 239—41.

³ RA. D. Kanc. Diverse [1481—1671. D. III] nr. 160 b.

yderste og »komme them om alt hvis theres godts, som the af theres højeste formue kunde afsted kome«, hvorfor kravet om ændring heraf rejstes¹. Man ser, at omsorgen for menigmands ret heri betones langt stærkere end det fiskale hensyn.

Men selv disse moderate, velbegrundede reformforslag var rigsraadet for meget. I det 15. maj afgivne svar henvises blot til, at man angaaende staldøksne skulde henholde sig til recessen, og at lensmændene skulde rette sig efter kongens befaling. Angaaende landkøb svarede der ogsaa kort, at recessen skulde overholdes². I den 20. maj udstedte reces er der dog sket en tilføjelse om, at enhver, der handlede mod recessen, skulde bøde 40 mark dansk og have alt det ulovlige købmandsgods konfiskeret³. Mest afvisende var rigsraadets svar paa det rejste spørgsmaal om retsplejens forbedring, idet det herom hedder, at det først skulde undersøges rundt i alle len, om saadanne misbrug fandt sted, før man gav sig til at træffe forholdsregler herimod⁴. Denne vrangvilje, der her kom til orde i rigsraadets svar, er ret paafaldende, naar man betænker, at dette netop seks dage forinden havde været med til at dømme en fynsk herredsfoged og lensmanden paa Odensegaard Jørgen Skinkel skyldig i et særligt grovt overgreb, som bl. a. havde til følge, at Jørgen Skinkel mistede sit len⁵.

Skønt rigsraadets afvisende holdning i disse tre spørgsmaal maatte virke som et memento om, at tidspunktet ikke var gunstigt til at presse vidtgaaende lensreformer igennem, fik kongens raadgivere i denne sag — antagelig Peder og Eskil Oxe — alligevel denne til ved herredagens slutning at udsende en lensordning⁶. Den udsendtes ganske vist først 2. juni, men maa dog have ligget færdigt udarbejdet allerede 22. maj; thi dens

¹ Danske Mag. 4. R. V, 108 f.

² Ibidem, 115.

³ Krag og Stephanius: Christian III.s Hist. II, 271.

⁴ Danske Mag. 4. R. V, 115.

⁵ Kanc. Brevb. 1556—60, 72; Kolderup-Rosenvinge: Gamle danske Domme I (1842), 248—52; jfr. Colding: Opus cit., 236 f.

⁶ Krag og Stephanius: Christian III.s Historie. II, 261—65; jfr. Kanc. Brevb. 1556—60, 107.

bestemmelser er optagne i en række lensbreve, der udstedtes under denne dato. Det drejer sig om ialt 10 lensbreve, deriblandt forleningsbreve paa stiftslenene Riberhus og Aarhusgaard med Kalø¹. Antagelig har bestemmelserne været indføjede i yderligere fire lensbreve, deriblandt et paa stiftslenet Odensegaard, hvis indhold ikke længere kendes². Derimod er det mindre sandsynligt, at bestemmelserne har været indføjet i Herluf Trolles brev paa Roskildeggaard, som heller ikke kendes.

Den kendsgerning, at i hvert fald en halv snes adelsmænd — den eneste mere fremtrædende af disse var dog rigsraad Peder Skram — var villige til at tage len eller lade sig forflytte paa disse skærpede vilkaar, har næppe andet end kunnet styrke lensreformvennerne i den antagelse, at lensordningen var gennemførlig trods rigsraadets modstand. Lensordningen maatte ogsaa betegnes som moderat i forhold til den foran omtalte betænkning. Kravene om skærpet regnskabsføring var heri stærkt læmpet og fogederne mere end lensmændene selv gjordes ansvarlige for stedfindende misbrug³. Lensordningen tager i langt højere grad end betænkningen sigte paa retslig og økonomisk beskyttelse af menigmand. Selv om disse bestemmelser vel har sin baggrund i en øjeblikkelig nødstilstand — 1556 havde været et misvækst-aar i Danmark som i andre dele af Nordeuropa⁴ — saa er det

¹ Jens Juel paa Aarhusgaard og Kalø slot; Erik Rud paa Riberhus; Jakob Skeel paa Korsør slot; Niels Ulfstand paa Stegehus; Lauge Ulfstand paa Vordingborg slot; Frants Bille paa Vrejlov kloster; Erik Akselsen Rosenkrantz paa Silkeborg slot; Hartvig Bille paa Elleholm; Peder Skram paa Halmstad herred og Holger Thønnesen Viffert paa Næsgaard (Kanc. Brevb. 1556—60, 102—5).

² Peder Bild paa Odensegaard; Frants Banner paa Borglum kloster; Erik Ottesen Rosenkrantz paa Varberg og Knud Gyldenstjerne paa Vester-vig kloster (Kanc. Brevb. 1556—60, 99—101).

³ Dette er allerede bemærket af Colding: *Opus cit.*, 239—41.

⁴ Allerede ²⁴/₁₀ 1556 var der efter købstædernes begæring blevet udstedt udførselsforbud for korn fra Skaane, Halland og Blekinge, da kornet skulde være »møgit lidet opkommet«, og man kunde befrygte dyrtid. ²⁰/₁₀ samme aar fik alle lensmænd befaling til at samle almuen paa herredstingene for at forhøre hos dem, om de ønskede, at der skulde udstedes forbud mod at udføre korn. Dette førte til, at kongen 30. oktober med samtykke af

dog ikke forkert, naar Erik Arup betegner lensordningen som en fortsættelse af Mogens Gjøs bondepolitik¹. Lensordningens humane og bondebeskyttende bestemmelser fik betydning langt ud over øjeblikket. En fæstebonde paa kronens gods fik herefter sikkerhed for, at han, hvis han ikke rettidig kunde udgive sin landgilde, ikke vilde blive overilet med den skarpeste ret og sat fra sin gaard, men skulde tilstaas rimelig henstand. Han skærmedes mod urimelige fordringer ved indfæstning. Han beskyttedes retsligt ved bestemmelser om, at kun ærlige lovfarne mænd, der ved ed forpligtedes til at dømme upartisk og hjælpe hver mand til lov og ret, maatte indsættes som herredsfogeder og -skrivere og ved bestemmelser om, at lensmanden skulde have god opsigts med, at disse og hans øvrige tjenere ikke bedrog eller afskattede eller tog skænk og gave af menigmand. Disse bestemmelser tilsigtede ogsaa at varetage statens tarv, da, som det videre hedder, megen rettighed og sagefald derved blev »vnderslagitt«. Medens alle disse bestemmelser mindre var rettet mod lensmanden end hans underordnede, tog en bestemmelse om, at der fremtidig kun skulde tilfalde ham en tiendedel af sagefald og gaardfæstning direkte sigte paa denne. Den skærpedes yderligere

rigsraadet udstedte udførselsforbud for hele landet. Samtidig bestemtes, at staten skulde købe kirkernes tiendekorn, da statsbeholdningerne var utilstrækkelige. Paa herredagen i foråret 1557 besluttedes det at opretholde kornudførselsforbudet i hvert fald til 10. august, paa hvilket tidspunkt man kunde overse, hvordan høsten for 1557 vilde blive. Ophævelsen af udførselsforbudet skete dog lidt før, 29. juli, da der, som det hedder i det aabne brev herom, nu igen var »haab om god tid paa korn i riget« (Kanc. Brevb. 1556—60, 45, 49, 52, 58, 94—96, 98, 121; Danske Mag. 4. R. V, 109, 115 f.).

At det ikke alene var i Danmark, at der i 1556 havde været misvækst, fremgaar af følgende bemærkning, som Øresundstoldskriveren Jens Mogenssen Rosenvinge har indskrevet foran i sit regnskab over Øresundstolden for 1557: »Item y thette aar wor stoer hunger oc duyrtiidt y Nederlanden, att 1 lest rug, som er 24 tønder, galtt ther 200 goltgulden oc wor icke aldtmindeligh at bekomme therfor.

Gudt wende syn wreede fran osß

Jens Mogenß.«

¹ Erik Arup: Danmarks Historie II, 555.

ved en tilføjelse om, at ligegyldigt hvor højt sagefald og gaard-fæstning »sig reygse kand«, maatte lensmanden kun beholde fire daler som sin del¹.

Det er klart, saaledes som Erik Arup skriver i sin Danmarks-historie, at denne bestemmelse i hvert fald kunde lensmændene daarligt forsonse sig med. De havde hidtil oppebaaret halvdelen eller en trediedel af de uvisse indtægter. En gennemgang af de 22. maj udstedte forleningsbreve viser da ogsaa, at kun i brevene paa Riberhus og Aarhusgaard og Kalø er denne bestemmelse medoptaget². I alle de øvrige tilfælde har man maattet modificere de heri opstillede krav. Niels Ulfstand blev presset ned til kun at skulle have en fjerdedel af de uvisse indtægter af Stege len; men i alle andre tilfælde blev lensmandens andel i de uvisse indtægter den sædvanemæssige³.

Det var en yderligere udfordring til alle Danmarks lensmænd, naar de 10. juni fik befaling til samtidig med den nylig vedtagne reces at forkynde lensordningens bestemmelser paa alle herredsting og endda tage det beskrevet, at de var forkyndte⁴.

VIII.

Fjorten dage senere havde Oxernes modstandere faaet kongen overtalt til at lade Eskil Oxe erstatte af den tidligere rente-

¹ Lensordningen er trykt hos Krag og Stephanus: Christian III.s Hist. II, 261—65. Omtalt af Erslev: Konge og Lensmand, 153 f.; Udføreligere af Arup i Danmarkshistorien II, 555 og hos Colding: Opus cit., 237—40.

² Erslev: Konge og Lensmand, 149. I Danmarks Len og Lensmænd, 56, opgives det fejlagtigt, at Erik Rud skulde oppebære en femtedel af de uvisse indtægter af Riberhus; derimod rigtigt at Jens Juel skulde oppebære en tiendedel af de uvisse indtægter af Aarhusgaard og Kalø (Erslev: Len og Lensmænd, 41). Det kan yderligere bemærkes, at det ikke fremgaar af referatet i Kancelliets Brevbøger, hvor stor en kvotient lensmandens andel i de uvisse indtægter for disse to len skulde være. Dette kan kun konstateres ved at gaa tilbage til selve originalen (Kanc. Brevb. 1556—60, 103 f.; RA. D. Kanc. Reg. over alle lande nr. 6, fol. 393 og 395.

³ Kanc. Brevb. 1556—60, 102—5.

⁴ Ibidem, 109 f.

mester Joachim Beck, hvis datter var gift med en Huitfeldt¹. Det kan ikke være sket ved, at de har foreholdt kongen, at lensordningen indeholdt bestemmelser, der gik lensmændene utilbørlig nær. Der blev ikke gjort noget forsøg paa at faa lensordningen, som kongen havde givet sin underskrift, og hvis humane synspunkter baade han og kansler Johan Friis naturligvis har billiget, omstødt. Lensordningens bondebeskyttende bestemmelser, der bærer vidnesbyrd om virkeligt samfundssind hos dem, der formede dem og førte dem igennem, maatte selv de mest snævertsindede blandt de adelige lensmænd affinde sig med². Men oppositionen opnaaede ved rentemesterskiftet sikkerhed for, at den for dem mest odiøse bestemmelse i lensordningen, nemlig at de fremtidigt kun skulde oppebære en tiendedel af de uvisse indtægter, ikke forsøgtes tvunget igennem.

Oxernes modstandere havde i statsfinansernes tilstand et fortrinligt pressionsmiddel til at fremtvinge rentemester Eskil Oxes afskedigelse. Landeskatternes baandlæggelse til bestemte formaal havde nødvendigvis maattet medføre en betydelig stramhed paa det ordinære budget for saa vidt ikke andre overordentlige indtægter var til raadighed. Dette fremgaar saaledes tydeligt af rentemester Eskil Oxes for 1554 bevarede regnskab. Af de 6700 daler hidrørende fra laan, der dette aar indgik i hans kasse³, benyttedes 5142 daler til tilbagebetaling af gæld⁴, saaledes at der heraf kun var 1558 daler disponible til andre

¹ Dansk Biogr. Leks. X, 653.

² Erslev: Konge og Lensmand, 153 f.

³ Iver Lykke laante 1500 dr. mod pant i Vrejlov kloster, Axel Nielsen Arenfeldt 1000 dr. mod pant i noget af St. Hans klostres gods i Horsens, Erik Bille 2000 dr. mod pant i Salling herred og Hartvig Thomesen Huel 800 dr. mod pant i sit len Lunde paa Mors. Kansler Johan Friis ydede et laan paa 1000 dr., og 400 dr. indkom fra Steen Rosensparre (RA. Rentemesterregnskab 1554, fol. 18 og 20; jfr. ovfr. S. 68 n. 2).

⁴ Der medgik 2341½ dr. 13½ B l. til indløsningen af Viken fra Claus Bille og 500 dr. til indløsningen af Bækkeskov kloster fra Jørgen Bille. 2000 dr. tilbagebetaltes kansler Johan Friis og 300 dr. Sivert Rantzau. Disse sidste havde dronningen laant til Dronningborg slots bygnings behov (RA. Rentemesterregnskab 1554, fol. 133; jfr. ovfr. S. 68 n. 2).

formaal. Og for at skaffe balance til veje maatte kongen dette aar tilskyde et betydeligt beløb af sit eget kammer. Nemlig 2000 rosenobler, 200 guldgylden og 1032 daler 8 B l. Omregnet i dalere ialt 8958 dr.¹. Heraf fik kongens søster hertuginde af Mecklenburg 2046½ daler². Det kan næppe have været med glæde, at kongen har set de dyrebare guldmønter anvendte til almindelige udbetalinger; men det har antagelig været den eneste udvej til at skaffe dækning for de ordentlige udgifter.

Vanskelighederne ved at skabe balance mellem indtægt og udgift vilde i 1554 have været endnu større, hvis ikke militærudgifterne var blevet skaaret stærkt ned i aarets løb. Man havde ved aarets begyndelse, foruden et halvt hundrede landsknægte, der laa paa Kalundborg slot for at vogte paa Christian II, og Christian III.s personlige livvagt, der udgjordes af ca. 30 drabanter, en styrke paa ca. 400 landsknægte liggende fordelt rundt i landet. Hvor ringe dette antal i og for sig var, betød det dog en årlig udgift paa mindst 6—7000 daler for statskassen³ og ydermere en stor gêne for købstæderne, der ideligt klagede over landsknægtholdet. Baade hensynet til købstæderne og fiskale hensyn talte saaledes for en reduktion af landsknægtholdet, om de udenrigspolitiske forhold vilde tillade det.

Naar man i juni og juli 1554 skred til en fuldstændig aftakning af de i købstæderne indkvarterede landsknægte⁴, maa man da have følt sig fuldstændig tryk for, at forholdene fortsat vilde udvikle sig roligt i Tyskland, eller at Danmark i hvert fald ikke truedes af nogen fare herfra. Det er vel i denne forbindelse rimeligt at erindre om, at Peder Oxe, under sit nogle maanedes i forvejen afsluttede langvarige ophold i Tyskland, maa have

¹ 1 rosenobel = 10 fl. dansk og 1 guldgld. = 2 fl. 1 B lybsk (RA. Rentemesterregnskab 1554, fol. 120 ff. og 133).

² 313 rosenobler 5 fl. 6 B lybsk og 1000 dr. (RA. Rentemesterregnskab 1554, fol. 81).

³ En landsknægts aarsbesoldning kan næppe sættes lavere end 12 dr., samt klæde (RA. Rentemesterregnskabet 1554, fol. 68 f.; jfr. S. 105 n. 2).

⁴ Kanc. Brevb. 1551—55, 319; RA. Rentemesterregnskab 1554, fol. 68 f.

haft god lejlighed til at blive orienteret om forholdene hernede. For at landet dog ikke skulde ligge forsvarsløst hen, besluttedes det i stedet for at genoplive det nationale opbud ved at paabyde regelmæssige aarlige mønstringer af borgere og bønder og ved mere regelmæssig mønstring af adelen¹. Det fremgaar ogsaa af rentemester Eskil Oxes for 1556 bevarede regnskab, at man atter havde antaget en mindre landsknægtstyrke. Der laa i dette aar 67 landsknægte fordelt rundt paa kongelige slotte, og nogle faa stykker var i aastjeneste med kostpenge. Udgiften til besoldingen af disse landsknægte androg 876 daler, hvilket betød en nedskæring paa denne konto paa 3528 daler i forhold til 1554². Derudover var der en mindreudgift til klæde, der kan anslaaes til ca. 1500 daler³. Ogsaa paa kontoen ventepenge til fremmede hovedsmænd var der i 1556 en besparelse paa 465 daler i forhold til 1554⁴.

¹ En mønstring af bønderne i Jylland synes allerede at have fundet sted i 1553 (Kanc. Brevb. 1551—55, 210, 319, 338); jfr. Colding's fremstilling opus cit., 168—70, 173—75. Fremstillingen adskiller sig dog paa forskellige punkter fra, hvad der ovenfor er anført.

² Derimod var udgifterne til besoldingen af landsknægtene paa Kalundborg og af kongens drabanter den samme. I 1554 udbetaltes 695 daler 2½ mark dansk i løn til drabanterne (heri var indbefattet 25 dr. 2½ mk. d. til bonetter) og i 1556: 638 dr. Baa de i 1554 og 1556 udbetaltes ialt 598 daler i aarssold til landsknægtene, der laa paa Kalundborg (RA. Rentemesterregnskab 1554 fol. 68 f. og 1556 fol. 58).

³ Tager man sit udgangspunkt i den pengegodtgørelse paa 2½ mark dansk pr. alen, der udbetaltes, hvis man ikke kunde levere klæde, giver det en udgift paa 5 daler for klæde pr. landsknægt om aaret, idet de havde ret til 6 alen klæde. Regner man med at landsknægtenes antal var reducerede med 300 i forhold til 1554 giver det 1500 daler. (RA. Rentemesterregnskab 1554, fol. 134 f. og Rentemesterregnskab 1556, fol. 148 og 214.

⁴ I 1554 1487 daler (RA. Rentemesterregnskab 1554, fol. 76—80). I 1556 1221 daler (se bilag). Som allerede bemærket af Colding: Opus cit., 176, var det ikke alle fremmede hovedsmænd, der fik deres ventepenge udbetalte af rentemesteren. Jeg maa dog i denne forbindelse bemærke, at jeg ikke er enig med Colding i, at der med udtrykket »af vort kammer« i bestallinger sigtes til kongens eget kammer (se min redegørelse for dettes funktioner foran S. 22—28, 31 f.). Sandsynligvis har en del fremmede hovedsmænd faaet deres aarspension udbetalt under det aarlige Kieleromslag direkte af indtægter hidrørende fra hertugdømmerne.

Takket være disse nedskæringer af de militære udgifter og en stigning i de ordentlige indtægter, der dog i nogen grad skyldtes tilfældig aarsag, var rentemester Eskil Oxe i 1556 i stand til af de ordentlige indtægter, der androg 38 013 daler¹, omtrent at dække de ordentlige udgifter, der androg 38 298 daler. I dette beløb er endda indbefattet et beløb paa 1000 daler, som blev overladt enkedronning Sophie². At de ordentlige indtægter og udgifter er saa nær overensstemmende skyldes næppe nogen tilfældighed. Det var sikkert resultatet af en bevidst bestræbelse fra rentemester Eskil Oxes side for at tilvejebringe balance.

Af overordentlige indtægter indgik der i 1556 8950 daler i Eskil Oxes kasse. Heraf hidrørte 5950 daler fra en »hjælp«, der var blevet afkrævet domkapitlerne til betaling af forfalden gæld³. 2000 daler hidrørte fra salg af krongods til kansler Johan Friis⁴, og endelig forstrakte Peder Oxe i foråret kongen med 1000 daler, som dog tilbagebetaltes ham inden aarets udgang⁵. Af den øvrige indkomne sum medgik 2000 daler til indløsning af Selsø, som kongen ønskede at tilskøde Barby⁶ og 5120 daler til indløsning af gældsbreve (det drejede sig hovedsagelig om de i begyndelsen af 1554 optagne laan)⁷. Det overskydende beløb indgik i kassebeholdningen.

¹ Heri ikke medregnet overførslen fra 1555, samt guldmont, (se ndfr. S. 127).

² Se ndfr. S. 134.

³ Se ndfr. S. 130 og 138.

⁴ Se ndfr. S. 130 og 138.

⁵ RA. Rentemesterregnskab 1556, fol. 15 og 137.

⁶ Ibidem, fol. 137; Erslev: Len og Lensmænd, 89; Dansk biogr. Leks. II, 139.

⁷ Af de i 1554 optagne laan tilbagebetaltes 1000 daler til Otte Krumpen, Holger Rosenkrantz og fru Kirstine Gabriel Gyldenstjernes hver, 500 daler til Eskil Gjoe og 300 daler til Hans Johansen Lindenov (Kanc. Brevb. 1551—55, 282) jfr. ovfr. S. 68 n. 2). Paa ældre gæld afbetaltes 1000 dr. til Jens Brahe, som kongen havde laant af dennes fader Axel Brahe, 20 daler til Claus Glambeck, som kongen havde laant af dennes fader Niels Glambeck og 300 daler til Frants Sparre, for 300 guldgylde, som dennes fader hr. Claus Sparre havde laant Christian II (RA. Rentemesterregnskab 1556, fol. 136 f.).

Skønt overførslen til 1557 var 546 daler højere end det foregaaende aar¹, var likviditeten dog daarligere. I gængs og gangbar mønt overførtes kun 474 daler mod 573¹/₂ daler aaret forud².

Selv om det saaledes i 1556 var lykkedes at skaffe balance til veje, er det klart, at enhver større udgift udover de sædvanlige maatte sprænge et budget baseret paa de ordentlige pengeindtægter alene. Denne stramhed paa budgettet maatte i 1557 blive en personlig vanskelighed for kongen, idet det i foraaret 1557 næsten frem for noget andet synes at have været ham magtpaaliggende — hans helbredstilstand var jo saare langt fra god — at faa besøg af sin svigersøn og datter, det sachsiske kurfyrstepar. De udgifter, et saadant besøg medførte, kunde naturligvis ikke bestrides af de ordentlige indtægter alene. Og rentemester Eskil Oxe synes i foraaret 1557 at have været ganske ude af stand til at skaffe overordentlige indtægter til veje³, hvilket kan forklares ved den almindelige uvilje, som han og hans broder nu mødte. Blandt andet har rigsraadets flertal naturligvis ikke været villigt til at bevilge kongen en skat saa længe Eskil Oxe var finansminister. I øvrigt vilde ingen vel heller, under hensyn til det foregaaende aars misvækst, have taget ansvaret for at udskrive en skat paa dette tidspunkt. Et haab om, at de 50000 daler, som kurfyrsten havde laant i 1554, vilde blive tilbagebetalt i paasken 1557, var ogsaa glippet⁴. Tanken om et personligt møde med kurfyrsteparret opgav kongen dog ikke. Han fortsatte med ihærdighed sine bestræbelser for at faa dette bragt i stand⁵. Men heraf fulgte for kongen nødvendigheden af at faa rigeligere pengemidler stillet til raadighed.

Da Eskil Oxe var ude af stand til at tilvejebringe saadanne,

¹ Se Bilag.

² Beløbene i mark dansk og daler (se bilag S. 127 og 137).

³ I hvert fald saa vidt det fremgaar af kancelliets brevbøger. Eskil Oxes regnskab for første halvdel af 1557 er ikke bevaret.

⁴ RA. T. Kanc. U. A. Ausl. Reg. 1556—57, fol. 254 f.

⁵ Antagelig i begyndelsen af juni afsendte han saaledes en af sine hingst-ridere Reinhart von Beimelberg (RA. Rentemesterregnskab 1556, fol. 65) til kurfyrsteparret med et mundtligt budskab herom (RA. T. Kanc. U. A. Sachsen A. I 5. Kurfyrst August til Christian III 21. juni 1557).

er kongens villighed til at lade ham erstatte af den tidligere rentemester Joachim Beck forstaaelig. Denne traadte i funktion 17. juni 1557. Ved en indbetaling under denne dato paa 1650 daler fra lensmanden paa Aalborghus¹ fik han straks et større beløb i rede penge til raadighed end Eskil Oxe. Denne havde nemlig, da han tre dage senere kom »af tienistenn«² kun 543 daler i sin kasse i gangbar mønt og i øvrigt kun nogle guldmonter og det samme kvantum umøntet sølv som ved aarsskiftet³. Ifølge en 24. juni fra Hørsholm udstedt befaling maatte han 6. juli i overværelse af rigsraaderne Herluf og Børge Trolle overlevere sin efterfølger pengebeholdningen og tillige alle sine registre, — der i øvrigt opbevaredes paa toldboden ved København slot⁴. Det er uvist om brødrene Trolle opholdt sig hos

¹ I regnskabet staar ganske vist 17. jan., men det maa ganske utvivlsomt være en fejlskrift for 17. juni. Ingen anden indførsel i regnskabet bærer en tidligere dato end 18. juni. Under denne dato har Joachim Beck ifølge regnskabet udbetalt 40 daler, som kongen sendte som gave til dr. Georg Major i Wittenberg og 3 mark dansk, som kongen skulde have at give i guds navn. Datoen for den nærmest følgende indbetaling er 19. juni, da Ejler Hardenbergs skriver paa Dragsholm indbetalte 900 mark dansk og 31 lod sølv af aarsoverskudet af dette len (til $\frac{1}{2}$) (RA. Rentemesterregnskab 1557—58, fol. 2—3, 72).

² RA. Rentemesterregnskab 1557—58, fol. 19.

³ 450 $\frac{1}{2}$ daler 6 $\frac{1}{2}$ skil. 1 pend. lybsk og 277 $\frac{1}{2}$ mark 5 $\frac{1}{2}$ skil. 1 albus dansk i almindelig gangbar mønt. Af guldmonter: 1 portugaløser, 9 engelotter og 2 dobbelt dukater. Endvidere 3312 lod sølv og endelig 909 stykker rydske peninge (RA. Rentemesterregnskab 1557—58, fol. 1). Ved den endelige opgørelse af rentemester Eskil Oxes regnskab for 1557, viste det sig dog, at han yderligere var kongen 57 $\frac{1}{2}$ mark dansk og 319 lod 1 $\frac{1}{2}$ kvintin sølv skyldig. Disse to beløb indbetalte han til rentemester Joachim Beck 14. april 1558 samtidig med, at han fik kongens endelige kvittering (RA. Rentemesterregnskab 1557—58, fol. 18).

⁴ Overleveringen skulde efter den kongelige befaling have fundet sted 29. juni (Kanc. Brevb. 1556—60, 112); men af indførslen herom i rentemesterregnskabet fremgaar, at den først fandt sted 6. juli (RA. Rentemesterregnskab 1557—58, fol. 1).

Allerede 1. juli havde rentemester Eskil Oxe dog overgivet, hvad der fandtes af sølv og »credentz« i hvælvingen paa København slot, i sin efterfølgers varetægt. Ogsaa ved denne lejlighed havde Børge og Herluf Trolle været til stede (Danske Mag. V (1751), 360—64, hvor et register herover er aftrykt).

kongen i Hørsholm, da dette hverv paalagdes dem — rentemester Joachim Beck gjorde det i hvert fald¹ — men sikkert er det, at netop Herluf Trolle var i stand til at hjælpe kongen finansielt, hvilket han naturligvis har ladet denne forstaa. Samtidig med at Hans Barnekow traadte tilbage fra lensmandsposten paa Roskildegaaard, havde han nemlig ogsaa maattet overgive det her beroende beløb af skatten til bygnings behov — det drejede sig om en restsum paa 10424½ daler 9 skil. dansk — til sin efterfølger. Som medkontrollant erstattedes samtidig Erik Bøller med Peder Bille, som efter alt at dømme har været blandt Herluf Trolles varmeste tilhængere².

Det var naturligvis ganske stemmende med det formaal, hvortil skatten var bevilget, naar Herluf Trolle og Peder Bille den samme 24. juni fik befaling til at udbetale 1000 daler af denne til Landskronas bygnings behov. Og for de 1000 daler, de samtidig fik befaling til at levere lensmanden paa København slot Poul Huitfeldt til »den bygnings behov, som er foretagen

¹ RA. Rentemesterregnskab 1557—58, fol. 72.

² Denne overførsel af skatten til andre rigsraadskontrollanter fremgaar af en i herredags dombog no. 6 fol. 428 indført kvittering til Erik Bøller og Hans Barnekow. Det fremgaar af denne, at de ialt havde oppebaaret 41118 daler 13 skilling og deraf atter udgivet 30693½ daler 4 skil. Heraf 17711 daler til bygningen paa Nyborg slot, 2972 daler 4 skilling til bygningen paa Landskrona slot, 100 daler til bygningen paa Krogen, 4207½ daler til København slots bygning og »notroft«, 1000 daler til rigsraad Jørgen Lykke, som kongen havde skyldt ham paa brev og segl, og endelig ogsaa 4703 daler til rentemester Eskil Oxe til to forskellige tider. Derudover 4 daler 9 skilling til stiftsskriveren for fjerdingen etc., som ikke er medindregnet i ovenstaaende beløb. Kopien af kvitteringen mangler dato, men er indført mellem dommene fra herredagen maj—juni 1557.

Peder Billes uvenlige følelser overfor Oxe kan vel for en del forklares ved den skarpe irettesættelse med trusel om at miste sit len, han i marts 1557 havde modtaget, fordi hans foged i hans len Tureby havde besværet bønderne med mere end sædvanligt gæsteri. Dette len havde han for øvrigt det foregaaende aar overtaget efter netop Erik Bøller, hvilket vel har været motiveringen for at han afløste ham som kontrollant af skatten (Kanc. Brevb. 1556—60, 79 f.; Erslev: Len og Lensmænd, 91).

Peder Bille var medlem af den tidligere omtalte mageskiftekommission (se ovfr. S. 93).

der«, var der i hvert fald præcedens¹. Skont en indbetaling paa 6000 daler af denne skat til rentemester Joachim Beck 12. juli² heller ikke var uden præcedens — Hans Barnekow og Erik Bøller havde i to tilfælde, hvor rentemester Eskil Oxe antagelig har været i en øjeblikkelig forlegenhed, forstrakt ham med ialt 4703 daler heraf — saa maa denne indbetaling dog opfattes som en særlig imødekommenhed overfor kongefamilien. Der kan nemlig ingen tvivl være om, at pengene ikke indbetaltes, fordi Joachim Beck var i en øjeblikkelig pengeforlegenhed, men for at dette beløb kunde staa til kongens fri raadighed at anvende til forberedelserne til kurfyrsteparrets forestaaende besøg, som kongen endelig i de første dage af juli havde faaet definitiv besked om³. At 1000 daler heraf 23. juli udbetaltes hertug Frederiks sekretær Ejler Grubbe, som hertugen skulde have »att holde paa emodt churfurstens tiilkompst«⁴, kan maaske tages som et fingerpeg om, at misfornøjelsen med de knappe midler, der de nærmest foregaaende aar havde staaet til kongefamiliens raadighed, har været langt stærkere hos den unge tronarving end hos den personligt fordringsløse konge.

For Peder Oxe maa broderens afskedigelse have været et haardt slag; men antagelig har han haabet paa, at netop besøget af kurfyrsteparret, som var ham højst bevaagne, vilde styrke hans egen position. Det blev ganske omvendt. Vel deltog han i det festlige samvær under det kurfyrstelige besøg, men netop herunder frembød der sig lejlighed til at rette et afgørende slag imod ham. Kurfyrst August havde medbragt de 50000 daler, som han havde laant 1554. 16. september indbetalte han dem til rentemester Joachim Beck, der indsatte dem i hvælvingen paa København slot⁵. Hvorledes kunde Peder Oxe derefter under pres fra alle sider modsætte sig indbetalingen af det store næsten urørte skattebeløb, som han i fællesskab med Børge Trolle i næsten fire aar havde haft i forvaring. Der kunde naturligvis

¹ Kanc. Brevb. 1556—60, 112. Se i øvrigt den foregaaende note.

² RA. Rentemesterregnskab 1557—58, fol. 4.

³ RA. T. Kanc. U. A. Ausl. Reg. 1556—57, fol. 343.

⁴ RA. Rentemesterregnskab 1557—58, fol. 92.

⁵ Ibidem, fol. 45.

fremføres vægtige argumenter for, at pengene intet steds laa sikrere forvarede end i hvælvingen paa København slot. Af den til Peder Oxe og Børge Trolle udstedte kvittering fremgaar, at de i alt havde oppebaaret 107160 daler¹. Heraf havde de i de forløbne aar leveret Frants Brockenhuus 1000 daler til Nyborg slots bygnings behov, møntmester Poul Fechtel 20000 daler, hvis senere anvendelse er ukendt, og antagelig i 1555 rentemester Eskil Oxe 4000 daler². Restbeløbet, som de indbetalte til rentemesteren, udgjorde saaledes godt 82000 daler³. Der er grund til at bemærke, at af de fire rigsraader — Mogens Gyldenstjerne, Anthonius Bryske, Otte Krumpen og Holger Rosenkrantz — der overværede Børge Trolles og Peder Oxes regnskabsaflæggelse for skatten, var de to sidste ogsaa blandt kontrollanterne af 1555-landeskatten⁴. Konsekvensen heraf maatte naturligvis blive, at de ogsaa for det skattebeløb, de endnu havde til opbevaring heraf, frafaldt kravet om videre kontrol. Indbetalingen af dette restbeløb, der androg 19007½ daler, fandt dog først sted i begyndelsen af 1558⁵.

Naar rigsraadet, til trods for det meget betydelige beløb, der nu stod til kongens fri raadighed, dog allerede 10. oktober

¹ 82633½ daler, 61635 mark 1 skil. dansk, 6266½ lod ½ kvintin sølv, 2770 mark svensk (4 mark = 1 daler se ovenfor S. 41 n 3), 468 mark norsk (3 mark lig 1 daler (Nordisk kultur XXIX (1936), 128)); Kanc. Brevb. 1556—60, 131).

² 12000 mark dansk. Endelig havde de udgivet 5 daler til fjerdinger og pengeposer (Kanc. Brevb. 1551—55, 364).

³ 61629½ daler, 49635 mark 1 skil. dansk, 6266½ lod ½ kvintin sølv, 2770 mark svensk og 468 mark norsk. Det maa bemærkes, at da pengene indbetaltes til rentemester Joachim Beck, kan der ikke i kvitteringen sigtes til kongens eget kammer, naar det i denne hedder, at pengene indbetaltes i kongens kammer (Kanc. Brevb. 1556—60, 131; RA. Rentemesterregnskab 1557—58, fol. 45).

⁴ Kanc. Brevb. 1556—60, 131.

⁵ 24. febr. 1558 indbetalte Otte Krumpen 5188 daler 10 skilling dansk heraf og 19. marts Holger Rosenkrantz 13644 daler 3 ort 4½ skilling lybsk. Endelig foretog Otte Krumpen 6. novbr. samme aar en restindbetaling paa 174½ daler 5 skilling 1 albus dansk samtidig med, at de begge fik kongens endelige kvittering paa det oppebaarne beløb (RA. Rentemesterregnskab 1557—58, fol. 56).

bevilgede kongen en landeskat, ligger der heri en ligefrem demonstrativ tilkendegivelse af, at rigsraadets flertal havde skiftet mening i spørgsmaalet om, til hvilke formaal og under hvilke former landeskat skulde bevilges. Naar det i skattebrevene hedder, at rigsraadet har bevilget en almindelig skat paa grund af de store pengeudgifter¹, kan der nemlig hermed alene sigtes til de med det netop stedfundne fyrstebesøg forbundne udgifter, samt hertug Frederiks og hans broders store udenlandsrejse. Den nyudskrevne skat, der skulde være indkrævet inden jul, indbragte i alt 80291 daler². Saaledes stod der i de sidste halvandet aar af Christian III.s levetid ud over de ordentlige indtægter i alt 231454 daler³ til kongens fri raadighed.

Heraf fik hertug Frederik 20000 daler til rejsepenge og hans broder 3000 daler. Til de unge fyrsters og kongeparrets personlige udstyr — blandt andet købtes der zobelskind til et beløb af 1400 daler — til underholdning af kurfyrsteparret og deres følge og til gaver til disse — derunder indkøb af et klenodie til 5500 daler — medgik yderligere 17827½ daler⁴. Naar hertil lægges de 6000 daler, som allerede i juli 1557 var blevet indbetalt til rentemester Joachim Beck af Herluf Trolle og Peder Bille og yderligere 1000 daler, som disse indbetalte i slutningen af august⁵, kommer man op paa et beløb af 47827½ daler. Det var en halv snes tusind daler mere, end rentemester Eskil Oxe i 1556 havde udbetalt af sin kasse til dækning af ordentlige udgifter.

¹ Kanc. Brevb. 1556—60, 133.

² Nøjagtigt 80290 daler 3 ort 7½ skilling 1 albus dansk (RA. Rentemesterregnskab 1557—58, fol. 46—55).

³ 49643½ mark 2 pend. dansk, 210924½ daler 4½ skil. lybsk, 6266½ lod ½ kvint sølv, 2770 mark svensk, 467½ mark norsk (RA. Rentemesterregnskab 1557—58, fol. 56).

⁴ Dronning Dorothea fik 500 daler til rejsepenge, da hun fulgte kurfyrsteparret og sine sønner til Hamburg. Der blev udtaget 18000 mark dansk (6000 daler) til indkøb under kurfyrstebesøget. Der købtes fløjl, silketøj, damask og zobel af forskellige købmænd til et beløb af 5827½ daler 7 pend. dansk og som ovenfor nævnt udgivet 5500 daler til et klenodie (RA. Rentemesterregnskab 1557—58, fol. 293 og 299 f.).

⁵ RA. Rentemesterregnskab 1557—58, fol. 4.

Selv om Christian III nok har ønsket at give kurfyrsteparret en standsmæssig modtagelse — han ydede sit personlige bidrag hertil ved af sit eget kammer at udtage et beløb i rosenobler til forfærdigelse af to guldbægere og skuemønter¹ — saa har han dog næppe været glad for en saadan ødslen med statens midler. Vi ved, at han under hertug Frederiks ophold i Sachsen nærrede bekymringer for dennes ekstravagante tilbøjeligheder². Det er ogsaa paafaldende, at han til personligt brug kun lod sig udbetale 800 daler, og at den gudfrygtige konge heraf anvendte et beløb paa 200 daler til en gave til doktor Georg Major i Wittenberg og til at faa bøger illumineret for³.

Ud over et beløb paa 7017 daler 3 $\frac{1}{2}$ skilling dansk, som udbetaltes til bestridelse af forskellige udgifter paa København slot (bl. a. til bygnings- og skibsbehov)⁴, blev der da ogsaa derefter, saa længe Christian III levede, kun taget af skatten til ganske særlige formaal, til trods for at rentemester Joachim Beck af de øvrige beløb, der i 1558 indgik i hans kasse, ikke var i stand til at dække sine udgifter, men maatte slutte sit regnskab for 1558 med et underskud paa 3470 daler, som maa være overført til 1559⁵.

I tiden indtil Christian III's død udbetaltes der i øvrigt af de til rentemester Joachim Beck indbetalte beløb af skatterne 2633 daler til bygnings behov. Heraf allerede 13. oktober 1557 efter kansler Johan Friis' befaling 1000 daler til Landskronas

¹ I alt 667 rosenobler (RA. Rentemesterregnskab 1557—58, fol. 5 og 103).

² Colding: *Opus cit.*, 54.

³ RA. Rentemesterregnskab 1557—58, fol. 293 f.

⁴ Ibidem, fol. 43 og 300.

⁵ Indtægten for 1558 er opgjort til: 60446 $\frac{1}{2}$ mk. 5 skil. 3 $\frac{1}{2}$ pend, dansk, 33189 dr. 2 $\frac{1}{2}$ skil. lybsk, 994 $\frac{1}{2}$ lod 1 kvint sølv, 6 dob. dukater. 10 guldgylde, 25 rosenobler. Udgiften er for samme aar opgjort til: 51437 mark 12 skil. 3 pend. dansk, 40079 $\frac{1}{2}$ dr. 1 $\frac{1}{2}$ skil. 3 pend. lybsk, 193 lod sølv, 25 rosenobler og 6 engelotter (RA. Rentemesterregnskab 1557—58, fol. s. 44 og 293). Af rentemester Joachim Becks regnskab for tiden $\frac{1}{1}$ 1559— $\frac{20}{9}$ 1559 fremgaar det imidlertid, at tidsrummet fra rentemester Joachim Becks embedstiltrædelse, som her er regnet fra 6. juli 1557 (egentlig 17. juni se ovfr. S. 107 f.), til 20. sept. 1559 er regnet for en samlet regnskabsperiode og opgjort under et (RA. Rentemesterregnskab 1559, $\frac{1}{1}$ —1559, $\frac{20}{9}$, fol. 247 f.).

bygnings behov. Dette var dog den eneste udbetaling, der skete til dette formaal. Andre 1000 daler gik derimod til bygning paa Koldinghus slot, der hørte til dronning Dorotheas livgeding¹.

32100 daler anvendtes paa den liflandske politik². Det kan i denne forbindelse bemærkes, at hvis man ikke havde haft pengene disponible, er det vel mindre sandsynligt, at det var kommet til virkelig dansk indblanding i det liflandske sporgsmaal. Et beløb paa 2000 daler anvendtes i form af et laan til at vise pfalzgreven en villighed³.

Endelig anvendtes et beløb paa 36124½ daler til afbetaling paa løs gæld og pantgæld og til ejendomserhvervelse (heri medregnet de 11000 daler, som dronning Dorothea fik til indløsningen af Holme kloster). Gældsafbetalingen paabegyndtes i december 1557 og vedvarede lige til Christian III.s død⁴.

¹ I øvrigt udbetaltes 100 daler og 1000 mark dansk til bygning paa Faurholm og Abrahamstrup og 600 mark dansk til bygning paa Krogen (RA. Rentemesterregnskab 1557—58, fol. 300).

² 8000 daler udbetaltes til Christoffer Mönichhausen; 20000 daler til Frants v. Stitten licentiat i Lübeck og i tærepenge dertil 100 daler; 4000 daler medgaves Klaus Urne, Peder Bille og Wladislav Wobitzer i rejsepenge til Lifland og Rusland (RA. Rentemesterregnskab 1557—58, fol. 295).

³ De 2000 daler ydedes som et laan til en af pfalzgrevens tjenere til at købe heste for i Danmark (RA. Rentemesterregnskab 1557—58, fol. 294).

⁴ Af penge, som skyldtes bort paa brev og segl, betaltes 500 dr. til Anth. Bryske, 1000 dr. til Axel Brahes enke, samt 50 dr. i rentepenge, 700 dr. til Albrecht Gjoe, samt 35 dr. i rentepenge, 1000 dr. til Iver Krabbe, som kongen havde skyldt Erik Banner, 1000 dr. til Oluf Munk, 1000 dr. til Peder Bille og medarvinger, som kongen havde skyldt Eske Bille, 200 dr. til Hartvig Thomsen Juel, 1500 dr. til Niels Lange, 1000 dr. til Steen Bille som kongen havde skyldt Claus Bille, 1000 dr. til Ejler Rønnow, 50 dr. til Chfr. Stygge og endelig 1000 dr. til Mogens Gyldenstjerne, som denne dog havde faaet sikkerhed for i sit len Laugholm, og for renten deraf i fire aar 200 dr.

Videre indlostes Varberg af Lauge Ulfstand for 1833 dr. 1 mk. dansk; Honeborg af Jørgen Rosenkrantz for 533 dr. 1 mk. dansk; Vejle mølle af Iver Lange for 200 dr.; Ravnsborg af Peder Oxe for 3939½ dr. 5 skil. lybsk, 4 skil. dansk og Vignæs birk af samme for 1016 dr. 4 skil. lybsk; Pederstrup birk af Jakob Brockenhuus for 33 dr. 1 mk. dansk; Halmstad herred af

Den vedholdende energi, hvormed Christian III i sit sidste leveaar trods al svagelighed fortsatte med afbetaling paa statsgælden, viser, at han var sig sit ansvar bevidst, for hvilken anvendelse den skat fik, som han saa pludseligt havde faaet under hænder. Der var endnu ved hans død 106936 daler af skatten i behold (dog var der samtidigt et underskud paa 3470 daler i rentemester Joachim Becks kasse)¹. Men om yderligere gældsreducering blev der saa vist under Christian III.s mere fordringsfulde søns regime ikke tale. Frederik II havde i løbet af fire og en halv maaned forbrugt størstedelen af dette beløb, nemlig: 99722 daler. Allerede i sidste halvdel af januar udtoges 20000 daler heraf, vel til dækning af udgifterne ved Christian III.s begravelse. I slutningen af marts udtoges atter 4000 daler, hvoraf 3000 daler sendtes til Leipzig. I begyndelsen af april udbetaltes 7995 daler til møntmesteren til udmøntning af ny mønt. Samtidig udtoges 4000 daler til bestridelse af udgifter paa København slot (til lønning af landsknægte, baadsmænd etc.) og 28. april yderligere 3727 daler til samme formaal. Endelig udtoges under samme dato 40000 daler og 15. maj 20000 daler, som sendtes til kongen i Flensborg. Disse beløb er naturligvis medgaaet til besoldning af landsknægte i Ditmarskerkrigen².

Peder Skram for 2580 dr. 10 skil. lybsk og Baastad og Sandager af Peder Skram for 495 dr. 1 mk. dansk.

11000 dr. medgik til indløsningen af Holme kloster fra Eskil Oxe uden at det dog foreløbig blev til fordel for staten, idet det indtil dronning Dorotheas død var i hendes besiddelse. Videre erhvervedes Segeberggaard ved Ribe af hertug Hans for 4258 daler (RA. Rentemesterregnskab 1557—58, fol. 294, 296—98).

¹ Næsten alt solvet var i løbet af 1558 indleveret til møntmesteren og de svenske penge anvendt til indkøb i Sverige (RA. Rentemesterregnskab 1557—58, fol. 301 f.). Naar Johan Grundtvig kun angiver Christian III.s efterladte skat til 103000 daler, maa det bero paa, at han har fradraget underskudet i rentemester Joachim Becks kasse (Joh. Grundtvig: Frederik II.s Statshusholdning, 15).

² RA. D. Kanc. B II Rentek.-Afd. I Diverse (1534—88) nr. 1. 1559 ¹⁵/₁—¹⁵/₅. »Register paa hues daller, som ere ephther kon:^e maiestads schrifuelse wdtagne aff huelffingen paa Kiopnehaffn slott anno: MDLIX«. Uafsluttet. Der maa foreligge en skrivefejl med hensyn til det beløb, der

Har Peder Oxe endnu i sommeren 1557 nærret illusioner om, at det dog skulde lykkes ham at genoprette sin position, maa disse være bristede, efter at han havde overgivet den af ham troligt vogtede skat i kongens hænder, og rigsraadet havde beseglet hans politiks nederlag ved yderligere at bevilge kongen en skat. Vel sendtes han i oktober til Mecklenburg for at staa fadder paa kongens vegne; men at han nu har følt sig afmægtig og ilde tilpas kan ikke betvivles. I stedet for at aflægge mundtlig beretning om barnedaaben efter sin hjemkomst, sendte han kongen en skriftlig beretning fra Gedser. Han undskyldte sig heri med upasselighed¹. Hans sygdom var naturligvis af politisk natur. Han havde givet op og gav sine fjender frit spil til at indvirke paa kongen og dronningen. I løbet af de næste par maaneder lykkedes det disse at overbevise kongeparret om at Peder og Eskil Oxes erhvervelse af saa værdifuldt krongods som Faurholm og Holme kloster — uanset at det ikke direkte var overgaaet fra kronen til dem — havde været en utilbørlig udnyttelse af deres magtstilling. I december maatte Peder Oxe gaa med til at mageskifte Faurholm med Tølløse — i forhandlingerne herom deltog Herluf Trolle og rentemester Joachim Beck — og 1. januar 1558 maatte Eskil Oxe lade dronning Dorothea indløse Holme kloster fra sig². Nogle af rigsraadet viste dronningen deres velvilje ved at besegle hendes pantebrev paa Holme kloster³. Og som den allermest velvillige af rigsraaderne var Herluf Trolle nogle maaneder senere kongens budbringer, da denne — maaske under pres baade fra sin gemalindes og Herluf Trolles og andre ligesindede rigsraaders side — havde indvilget i at udtage 11000 daler af den i hvælvingen

sendtes til Leipzig, idet her staar 3 daler, medens det af sammenhængen fremgaar, at det maa dreje sig om 3000 daler. Jfr. Kanc. Brevb. 1556—60, 242, 263, 264, 269, 273.

¹ Ryge: Opus cit., 104—8; Troels-Lund: Opus cit., 68; Colding: Opus cit., 19.

² Mog. Gyldenstjernes Pap. I, 416—18; Colding: Opus cit., 19—21.

³ Mog. Gyldenstjernes Pap. I, 418; RA. Rentemesterregnskab 1557—58, fol. 186.

paa København slot nedlagte skat til dækning af den gæld, som dronningen havde maattet sætte sig i for at kunne præstere den store indløsningssum¹.

Men medens Eskil Oxe efter at have leveret Holme kloster fra sig ikke yderligere forulæmpedes — en paabegyndt undersøgelse af, om han havde forhugget Holme klosters skove, synes at være blevet manet i jorden igen² — var ydmygelserne for hans ældre og langt mere hadede broder kun netop begyndt. Det er muligt, at Peder Oxe under mageskifteforhandlingerne, hvor kongen i øvrigt undgik personlig kontakt med ham og lod Joachim Beck og Herluf Trolle være mellemmand³, har vist sig hovmodig, og han kan ogsaa i den følgende tid, hvor han synes at have opholdt sig ved hoffet, have forløbet sig — maaske overfor dronning Dorothea. I hvert fald forværredes hans stilling hurtigt. Ved midten af februar 1558 maatte han udtræde af rigsraadet, fratræde alle sine forleninger og afgive en forsikring om, at han vilde være kongen og hertug Frederik tro. Det er ikke uden interesse at bemærke, at denne erklæring foruden af hans broder kancellisekretæren Johan Oxe og hans svoger Hans Barnekow er medbeseglet af førstesekretæren Corfits Ulfeldt, der altsaa endnu turde optræde som hans ven⁴. Kansler

¹ RA. Rentemesterregnskab 1557—58, fol. 294. Beløbet er medregnet ovfr. S. 114 i afbetaling paa gæld etc., da ejendommen efter dronning Dorotheas død faldt tilbage til staten. Den fulde indløsningssum var 42000 mark lybsk (jfr. ovfr., S. 83).

² Eskil Oxe fik allerede 24. jan. 1558 kvittering for, at han intet skyldte af Holme kloster, og 14. april endelig kvittering for alt, hvad han havde oppebaaret og atter udgivet, medens han var rentemester (RA. Rentemesterregnskab 1557—58, fol. 19; Kanc. Brevb. 1556—60, 154, 158 og 168); jfr. i øvrigt Colding: Opus cit. 242 f., der omtaler en klage fra dronning Dorotheas side over, at der manglede 16 tdr. smør og 11 pund byg i det afleverede naturalieforraad paa Holme kloster. Antagelig har Eskil Oxe kunnet klare for sig paa dette punkt. I hvert fald vides der intet om, at det kom til nogen retssag i den anledning.

³ Mog. Gyldenstj. Pap. I, 416—18.

⁴ Peder Oxes troskabserklæring er dateret 18. febr. 1558; Ryge: Opus cit., 114 f.; Kanc. Brevb. 1556—60, 159—61. Se i øvrigt den udførlige fremstilling hos Colding: Opus cit., 22 ff.

Johan Friis var forsigtigere. Han havde ogsaa denne vinter absenteret sig fra hoffet¹. Han havde naturligvis heller ikke været i stand til overfor et enigt kongehus og rigsraad at afværge den skæbne, som Peder Oxe nu gik i møde.

Naar Claus Huitfeldt, der i foråret 1557 var blevet udnævnt til landsdommer paa Lolland-Falster², derefter blev sat til at administrere Peder Oxes tidligere forleninger, var formaalet dermed utvivlsomt, at han skulde søge at finde angribelige punkter i Peder Oxes administration af disse³. Men ogsaa gennem dennes svigerfader rentemester Joachim Beck var der mulighed for at ramme Peder Oxe paa dette punkt. Vel fik han i april 1558 de i hans tidligere len indestaaende pantesummer udbetalt — at det skete efter kongens personlige befaling kan maaske opfattes som et fingerpeg om, at denne ikke var hans værste fjende⁴ — men han opnaaede ikke at faa generalkvittering for sin embedsbestyrelse, da rentemesteren ikke havde fundet hans regnskaber fyldestgørende. Et grundlag for at rejse sag imod ham var dermed tilvejebragt. Paa herredagen, der aabnedes i Nyborg i juni 1558, tiltaltes han for mangler, der fandtes i hans regnskaber og for at have brugt sine len videre end hans pante- og forleningsbreve hjemlede⁵.

Peder Oxe undlod at give møde paa herredagen, men skrev i stedet et brev til kongen, hvori han bad denne om en mindelig ordning og om ikke at lytte til hans »myßgynderre«⁶. Det synes

¹ RA. Breve til kongen fra kansler og rentem. I. Kansler Joh. Friis til Christian III. Hesselager 14. dec. 1557. Først 30. april 1558 kan vi konstatere, at kansleren atter var hos kongen i København (Kanc. Brevb. 1556—60, 176 f.).

² Kanc. Brevb. 1556—60, 99.

³ Ibidem, 161.

⁴ Dette skete 14. april eller samme dag, som hans broder opnaaede endelig kvittering for sin rentemestertid. Den udbetalte sum androg 4955½ daler 9 skil. lybsk, 4 skil. dansk (RA. Rentemesterr. 1557—58, fol. 296; se i øvrigt ovfr. S. 114, n. 4).

⁵ Dette fremgaar af Peder Oxes nedenfor citerede brev.

⁶ En kopi af dette brev findes i Eskil Oxes arkiv (trykt hos Ryge: Opus cit., 117—20).

heraf at fremgaa, at han for ringe forseelser — hvoraf en del maatte lægges paa hans fogeder — har frygtet en haard dom af det ham fjendtligt stemte rigsraad. En dom for embedsmisbrug kunde meget let have kommet til at lyde paa, at hans liv og gods var forbrudt til kronen¹. Med andre ord, at han har følt sig overbevist om, at den paabegyndte undersøgelse mod ham ikke var af saglig, men politisk art.

Anklagepunkterne mod Peder Oxe kendes², og det kan ikke nægtes at flere af dem gaar ud over rimelighedens grænser. For eksempel kravet om at skulle gøre fuldt regnskab af Ravnsborg fra 1540, fordi han ikke havde gjort den i lensbrevet fastsatte tjeneste deraf. Mon mange lensmænd paa dette punkt vilde have været i stand til at klare for sig? Det samme kan siges om klagerne over toldens opkrævning i Smaalandene. Det har næppe staaet i Peder Oxes magt at gøre en ende paa Lolland-Falstringernes særstilling paa dette omraade³.

Der kan have været andre af anklagepunkterne, der har haft mere berettigelse. Det kan være et udslag af dyrekøbt erfaring, naar Peder Oxe 1571 som rigshofmester lod 300 daler, som en norsk borger vilde give ham, for at han skulde hjælpe ham til hans fred hos kongen, indbetale i rentekammeret⁴. Anklagen for at have drevet ulovlig jagt og forhugget skovene har maaske heller ikke været uden berettigelse. Disse og andre lovovertrædelser var af særlig alvorlig karakter set paa baggrund af lensforordningens strenge bestemmelser. Det var en højst raffineret hævn Peder Oxes fjender tog over ham.

Peder Oxes henvendelse til kongen blev frugtesløs, og følgen af hans udebliven fra herredagen maatte blive, at han — juri-

¹ Jfr. RA. D. Kanc. Indl. t. Reg. og henl. sager 1548, 23/10. Eske Bille til Christian III. Bilag. Dom over den tidligere Øresundstolder Peder Hansen.

² Fra en ekstrakt, der findes som et bilag til et brev til Christian III fra Herluf Trolle dateret 10/8 1558 (trykt hos Wad: Opus cit., 36, 40—43) og af en fortegnelse over anklagepunkterne i Eskil Oxes arkiv (trykt hos Ryge: Opus cit., 142—45); jfr. Colding: Opus cit. 37.

³ Kancellireg. 1535—50, 365 f., 440; Danske Mag. 4. R. I, 315; Kanc. Brevb. 1556—60, 481.

⁴ RA. Rentemesterregnskab 1/5 1571—1/5 1572, fol. 92.

disk uangribeligt — dømtes til at have sin sag forbrudt, indtil han selv mødte i retten¹.

Da Peder Oxe fik kendskab til dommen flygtede han ud af landet og overlod til sin slægt at varetage sine interesser. Det lykkedes ikke disse at naa frem til en virkelig sagforhandling, fordi Herluf Trolle, som Christian III havde overdraget at føre sagen videre, stillede sig hindrende i vejen. Sagen sluttede i 1559 paa rent formelt grundlag med, at der blev gjort indførsel i alt Peder Oxes gods til et beløb af 60000 daler².

Peder Oxe gjorde sikkert klogt i at flygte. Hadet mod ham synes ogsaa indenfor kongefamilien at have taget overhaand. Et skandskrift, der var udsendt i hans navn, og ifølge hvilket han skulde have beløjet dronning Dorothea paa det højeste overfor kongen, kan vel have bidraget hertil. Og ogsaa øget hans egen nervøsitet. Han fralagde sig i et brev, han tilskrev Christian III kort efter sin flugt til Tyskland, ethvert ansvar for dette skrift³. Om Peder Oxe ikke har kendt fremmede statsmænds skæbne — italienske og engelske — har han i hvert fald kendt sin onkels, lensmanden paa København slot, Torben Oxes. Ogsaa hans broder Eskil Oxe og kansler Johan Friis, vel den eneste ven, Peder Oxe havde tilbage blandt sine tidligere kolleger i rigsraadet, synes at have samstemmet med ham i, at flugt var nødvendig, siden de hjalp ham med penge. Kansler Johan Friis laante ham 6000 daler og broderen Eskil Oxe et noget større beløb (vistnok 7500 daler)⁴.

Peder Oxes fald kostede baade rigsraadet og kongen dyrt. Det var et skæbnesvangert tidspunkt Peder Oxes fjender i rigsraadet, for at faa ram paa ham, lod forsøget paa at faa kon-

¹ Afskrift af dommen i Eskil Oxes arkiv. Trykt hos Ryge: *Opus cit.*, 124 f.

² Se Colding's udførlige fremstilling *opus cit.*, 27—40.

³ RA. D. Kanc. Indl. t. Reg. o. Tegn. 1558, 5/7. Peder Oxe til Christian III; Kopier i Peder og Eskil Oxes arkiv (trykt hos Ryge: *Opus cit.*, 126—29); jfr. Colding: *Opus cit.*, 27 f.

⁴ Formelt var det ganske vist Eskil Oxe, kansleren havde laant pengene. Se brevet dateret 3. jan. 1560 Mecheln fra Peder Oxe til Eskil Oxe (Ryge: *Opus cit.*, 173).

trol med skatternes anvendelse falde. Rigsraadet havde dermed svækket sin stilling overfor Frederik II, overfor hvem et stærkt rigsraad var langt nødvendiggere end overfor hans besindige fader. Det bevilgede ham i de følgende aar skat paa skat uden nogen reservation. Først da Frederik II ved sin ubesindighed havde faaet Danmark kastet ud i en krig med Sverige, og statskassen efter tre aars krig var en bankerot nær, fik Peder Oxes venner med kansler Johan Friis i spidsen — Herluf Trolle var død i 1565 — overtaget i rigsraadet og gennemtvang, under trusel om at nægte at bevilge kongen nye skatter, Peder Oxes tilbagekaldelse. Han udnævntes kort tid efter sin hjemkomst til rigshofmester, og i næreste samarbejde med kansler Johan Friis fik han derefter atter bragt orden i statsfinanserne og rigsraads-kontrollen med skatterne genoprettet¹.

Begivenhederne i 1557—58 betød ogsaa en svækkelse af lensreformen for en tid². Naturligvis maatte der gøres indrømmelser til de konservative rigsraader, der saa beredvilligt stillede midler til kongehusets raadighed. Reaktionen kom dog, som nylig paavist af Poul Colding, allerede i 1562. Uden at det vil være muligt her at gaa i enkeltheder skal dog gøres opmærksom paa, at det sandsynligvis beror paa et fejlsyn, naar Colding tillægger den unge uerfarne og i administrative anliggender, efter hele vor viden, ganske uinteresserede konge en personlig indsats her³. Dermed være naturligvis ikke sagt, at Frederik II ikke bifaldt enhver administrativ handling, der øgede statens og eo ipso ogsaa hans egne indtægter. Det er langt mere sandsynligt, at det var den gamle kansler, der satte ind for at genoprette det forspildte og videreføre reformerne. Der kan i denne forbindelse være anledning til at erindre om, at Brockenhuuserne var hans næstsøskendebørn⁴.

Hvad der skete i 1562 maa i øvrigt — for at faa sine rette

¹ Hist. Tidsskr. 5. R. V, 381—84; Kanc. Brevb. 1566—70, 111 f.; Troels-Lund: Peder Oxe, 167 f.

² Colding: Opus cit., 243—50.

³ Ibidem, 253—65.

⁴ Jfr. ovfr., S. 79.

proportioner — i langt højere grad, end gjort af Colding, ses paa baggrund af den tidligere reformvirksomhed.

Syvaarskrigen maatte nødvendigvis atter fremkalde en standsning i lensreformen. Men efter krigens afslutning genoptoges den. Og det er bemærkelsesværdigt, at der ingen afsvækkelse skete i aarene under rigsraadsregeringen 1588—96. Erslev fremhæver, at lensvilkaarene tværtimod strammedes i løbet af disse aar. Indenfor rigsraadets kres var der ikke længere nogen opposition imod lensreformen, og den misfornøjelse, der kom til orde fra den menige adels side efter Frederik II.s død, fandt ikke genklang hos rigsraadet¹.

Bestemmelsen om, at lensmanden kun skulde have en tiendedel af de uvisse indtægter, der havde været uigennemførlig i 1557, blev dog først gennemført af rigshofmester Christoffer Valkendorf — vel den sidstlevende af Kansler Johan Friis' gamle kancellistab — efter at Christian IV i 1596 var blevet erklæret for myndig². Alt i alt kan man dog sige, at det er formynderregeringens fortjeneste at have bragt de ordentlige indtægter op paa en saadan højde — ikke mindst lensindtægterne — at de fuldt kunde dække de ordentlige udgifter. Derved var et væsentligt grundlag for Christian IV.s uafhængige styre tilvejebragt. Først da denne konges ubesindige indblanding i Trediveaarskrigen fuldstændigt havde ødelagt statsfinanserne, og rigsraadet atter maatte bevilge skat paa skat, genoplivedes dettes kontrol med disses anvendelse. Men under de for adelen stærkt ændrede forhold blev denne genopblussen af rigsraadets magt kun en forbigaaende episode.

¹ Erslev: *Konge og Lensmand*, 185.

² *Kanc. Brevb. 1596—1602* (1913), 117—34.

Tillæg.

Rentemesterregnskabet 1556.

Nedenstaaende oversigt over rentemester Eskil Oxes indtægt og udgift i aaret 1556 giver ikke og kan ikke give nogen fuldstændig oversigt over statsindtægterne og -udgifterne i dette aar. Ved det 16. aarhundredes midte var statshusholdningen endnu i vid udstrækning baseret paa naturaløkonomi. Hoffets og centraladministrationens (gaardens) naturalieforbrug dækkedes hovedsagelig gennem leverancer fra lenene. Det samme gjaldt holmens og flaadens naturalieforbrug og de haandværkeres, der var fast knyttede til København slot. Over det samlede naturalieforbrug i statshusholdningen vil det kun være muligt at opstille en skønsmæssig beregning — en saadan skal ikke her forsøges — fordi kun et forholdsvis ringe antal lensregnskaber, der alene kan give eksakte oplysninger herom, er bevarede fra Christian III.s regeringstid. For København slot er saaledes overhovedet intet regnskab bevaret fra denne tidsperiode. Ja, det eneste bevarede naturalieregnskab for København slot indtil udgangen af det 16. aarhundrede er et ganske vist ogsaa meget værdifuldt regnskab fra slutningen af det 15. aarhundrede (Paaske 1493—Paaske 1494). Da kong Hans med hoffet og centraladministrationen opholdt sig paa København slot en stor del af det paagældende aar, og udleveringen af naturalier til holmens og flaadens mandskab gik gennem slots- eller fetalieskriveren her, dækker dette regnskab saaledes omtrent det totale naturalieforbrug i statshusholdningen i dette aar. Men det har naturligvis ikke gyldighed for midten af det 16. aarhundrede, hvor hof- og administrationspersonalet var langt talrigere, som ogsaa holmens og flaadens mandskab. Da Christian III hyppigt opholdt sig for længere tid paa andre af landets slotte, kan der dog, for saa vidt regnskaber fra saadanne er bevarede, gennem disse kastes noget lys over hoffets og centraladministrationens naturalieforbrug. Saaledes er dette tilfældet med det for Koldinghus bevarede lensregnskab for 1544—46.

Heller ikke med hensyn til pengeindtægt og -udgift i stats-

husholdningen kan rentemester Eskil Oxes regnskab siges at være udtømmende. Selv om anvisningssystemet maaske nok senere i aarhundredet (navnlig med hensyn til lensindtægterne) fik større betydning, var det dog i anvendelse allerede i Christian III's regeringstid. Af størst betydning var utvivlsomt i 1550'erne, at store beløb af øksen- og hestetolden af Assens, Kolding og Ribe anvistes direkte. Det kan saaledes anføres, at tolderen i Kolding i 1553 maatte udbetale slotsskriveren paa Koldinghus 600 dr. til bygnings behov, at tolderen i Assens i 1554 fik befaling til at betale en Flensborgkøbmand 650 dr., som kongen skyldte denne, og Ribetolderen samtidig fik befaling til at betale samme købmand 684 dr.¹ Ja, i saa vid udstrækning lagdes der i 1550'erne ved direkte anvisning beslag paa indtægten af øksen- og hestetolden af Ribe, at der i reglen blev intet eller meget lidt til rest til indbetaling i rentemesterens kasse², skønt provenuet af denne told næppe i noget af disse aar har ligget under 6000 dr., snarere har været højere³.

Det skyldtes utvivlsomt praktiske grunde, naar provenuet af øksentolden i Ribe hen i 1550'erne overhovedet ikke længere indgik i rentemesterens kasse. Efter den jyske rentemesters død i begyndelsen af 1554 blev det overdraget Ribetolderen at

¹ Kanc. Brevb. 1551—55, 238, 305.

² I 1554 indbetalte Ribetolderen 806 dr. 8 ß 1 alb. dansk for aarene 8. sept. 1551—8. sept. 1553 og 787 dr. 2 ß dansk for aaret 8. sept. 1553—8. sept. 1554 til rentemester Eskil Oxe. Denne sidste indbetaling modsvarede dog af et omtrent tilsvarende beløb, der under samme dato udbetaltes Ribetolderen, til restbetaling af det indkøbte hofklæde (RA. Rentemesterregnskab 1554, fol. 32, 135). I rentemesterregnskaberne for 1556 og juli 1557—1558 er overhovedet ingen indbetalinger fra Ribetolderen indførte.

³ Af rentemester Jørgen Pedersens regnskab for 1546 fol. 22 fremgaar, at tolderen i Ribe Oluf Pedersen i aaret 8. sept. 1545—8. sept. 1546 havde oppebaaret i alt 6018 dr. i øksen- og heste- og anden told. Meget taler for, at de beløb, han indkasserede i 1550'erne ofte har været højere, da i hvert fald provenuet af Gottorptolden i disse aar i reglen laa adskilligt højere end i 1546 og størrelsen af provenuet af tolden begge steder stod i ret nøje forhold til antallet af uddrevne øksne. Indtægten af Gottorptolden androg 1546: 4753 $\frac{1}{2}$ lybsk; 1554: 5892 $\frac{1}{2}$ lybsk; 1555: 4666 $\frac{1}{2}$ lybsk; 1556: 5843 $\frac{1}{2}$ lybsk; 1557: 5675 $\frac{1}{2}$ lybsk (RA. Gottorptoldregnskaber).

foretage bestillinger af varer, som denne tidligere havde besørget. Det gjaldt blandt andet Hamburgerøl og krydderier¹; men først og fremmest indkøbet af hofklæde. Rentemester Jørgen Pedersen havde i 1551 foretaget indkøbet heraf². I aarene 1552 og 1553 indkøbtes det ganske vist ad anden vej³, men i aarene 1554—57 blev indkøbet heraf lagt i Ribetolderens hænder⁴ og alene hertil kan være medgaaet flere tusinde dalere⁵.

En anden toldindtægt, der heller ikke indgik i rentemesterens kasse, var kongens andel i Gottorp- og Rendsburgtolden. Den var paa forhaand beslaglagt til nødvendige udbetalinger i hertugdømmerne og vel ogsaa til udbetalinger under Kieleromslag, hvortil ogsaa andre af hertugdømmernes indtægter kan være anvendte.

At provenuet af Øresundstolden og alle indbetalingerne i guld indgik i kongens eget kammer er foran omtalt⁶.

Som det fremgaar af ovenstaaende, var det ikke helt ringe pengebeløb, der allerede i 1550'erne gik uden om rentemesterens kasse, og man kan ikke andet end give Troels-Lund medhold i adskilligt af den kritik, han har fremført mod Johan Grundtvigs fremstilling i Frederik II's Statsforvaltning⁷.

Men skønt rentemesterregnskabet for 1556 saaledes langt fra omfatter alle statsindtægter og -udgifter for dette aar, bliver den omtrentlige balance mellem ordentlige indtægter og udgifter, der deraf kan udlæses, dog ikke uden betydning til bedømmelse af statsfinansernes tilstand.

De tal, som Johan Grundtvig i sin knappe oversigt over statsfinanserne i aarene 1551, 1554, 1556—58 er naaet til,

¹ Kanc. Brevb. 1551—55, 316, 409.

² Se ovfr. S. 40.

³ Se ovfr. S. 48 og Kanc. Brevb. 1551—55, 234.

⁴ Klædet indkøbtes i Hamburg eller Lybæk (Kanc. Brevb. 1551—55, 306, 356; Ibidem 1556—60, 8, 76 f.).

⁵ Se ovfr., S. 48.

⁶ Se ovfr., S. 24.

⁷ Troels Lund: Om Peder Oxes Finantsbestyrelse (1876); Troels Lund: Afsluttende Bemærkninger om Peder Oxes Finantsbestyrelse (1876). Se navnlig 23—29.

stemmer daarligt med de nedenfor anførte tal. Det skyldes hovedsagelig, at Grundtvig har ment sig berettiget til at fordele de store overordentlige indtægter, der indbetaltes i rentemesterens kasse i sidste halvdel af året 1557 og i løbet af 1558 — restbeløbet af 1553-landeskatten og den i oktober 1557 udskrevne landeskat — paa alle de foran nævnte aar. Det er naturligvis for øvrigt misvisende, naar Grundtvig i denne sammenhæng taler om den »1558« paalagte ekstraskat og opgiver dens provenu til ca. 189 000 dr.¹, idet ca. 82 000 dr. heraf udgjordes af den af Peder Oxe og Børge Trolle i september 1557 foretagne restindbetaling af 1553-landeskatten og ca. 19 000 dr. af restindbetalinger fra Otte Krumpen og Holger Rosenkrantz af samme skat². Ved at fordele de meget store udgifter til kurfyrstebesøget og hertug Frederiks og hans broders udenlandsrejse samt de store beløb, der i 1558 anvendtes paa den liflandske politik, paa alle aarene 1551, 1554, 1556, 1557 og 1558 naar Grundtvig endvidere op paa et langt højere tal for den gennemsnitlige aarlige udgift i disse aar (ca. 75 000 dr.)³ end det af mig nedenfor beregnede tal for 1556 (ca. 38 000 dr.). Udgiftstallet for 1556 er utvivlsomt, som foran nævnt, bl. a. grundet paa nedskæring af de militære udgifter særlig lavt⁴; men selv om de foregaaende aars udgifter til dækning af den daglige hofholdnings og administrations samt flaadens og hærens fornødenheder kan have ligget op til titusind daler højere, er man dog meget langt fra det af Grundtvig beregnede tal.

En gennemgang af regnskabets enkelte poster har givet til resultat, at sammentællingerne i regnskabet er korrekte. — Der foreligger et enkelt sted en skrivefejl. — Da dette nu er tilfældet, er der næppe anden forklaring paa, at regnskabets slutsum paa udgift ligger 500 daler højere end det ved en sammentælling

¹ Joh. Grundtvig: Frederik II's Statshusholdning, 15.

² Se ovfr. S. 111.

³ Se ovfr. S. 112 og 114; Joh. Grundtvig: Opus cit., 14.

⁴ Se ovfr. S. 104—6.

fremkomne tal, end at der har været en udgiftspost paa dette beløb indført paa et af nogle faa nu manglende blade¹.

Medens rentemesterregnskabets overskrifter for de enkelte konti saa vidt muligt er bibeholdt i nedenstaaende oversigt, gælder det derimod ikke rækkefølgen af disse. En grov gruppering er søgt gennemført; men da en sondring mellem hoffets og centraladministrationens udgifter paa mange punkter er uigennemførlig, er disse grupperet under et.

¹ Paa udgiftssiden kan konstateres følgende manglende blade: Det første blad paa hvilket bosseskytternes besoldning har været indført; men da det følgende blad, paa hvilket totaludgiften til disse er indført, forefindes, volder dette ingen vanskelighed (fol. 51). Mellem fol. 176 og 177: 3 blade og mellem fol. 180 og 181: 1 blad. Disse 4 blade tilhører samme læg. Endelig mangler mellem fol. 197 og 198 nogle blade, paa hvilke en del af det til rentemesteren indleverede hofklæde har været indført.

husholdningen kan rentemester Eskil Oxes regnskab siges at være udtømmende. Selv om anvisningssystemet maaske nok senere i aarhundredet (navnlig med hensyn til lensindtægterne) fik større betydning, var det dog i anvendelse allerede i Christian III's regeringstid. Af størst betydning var utvivlsomt i 1550'erne, at store beløb af øksen- og hestetolden af Assens, Kolding og Ribe anvistes direkte. Det kan saaledes anføres, at tolderen i Kolding i 1553 maatte udbetale slotsskriveren paa Koldinghus 600 dr. til bygnings behov, at tolderen i Assens i 1554 fik befaling til at betale en Flensborgkøbmand 650 dr., som kongen skyldte denne, og Ribetolderen samtidig fik befaling til at betale samme købmand 684 dr.¹ Ja, i saa vid udstrækning lagdes der i 1550'erne ved direkte anvisning beslag paa indtægten af øksen- og hestetolden af Ribe, at der i reglen blev intet eller meget lidt til rest til indbetaling i rentemesterens kasse², skønt provenuet af denne told næppe i noget af disse aar har ligget under 6000 dr., snarere har været højere³.

Det skyldtes utvivlsomt praktiske grunde, naar provenuet af øksentolden i Ribe hen i 1550'erne overhovedet ikke længere indgik i rentemesterens kasse. Efter den jyske rentemesters død i begyndelsen af 1554 blev det overdraget Ribetolderen at

¹ Kanc. Brevb. 1551—55, 238, 305.

² I 1554 indbetalte Ribetolderen 806 dr. 8 ß 1 alb. dansk for aarene 8. sept. 1551—8. sept. 1553 og 787 dr. 2 ß dansk for aaret 8. sept. 1553—8. sept. 1554 til rentemester Eskil Oxe. Denne sidste indbetaling modsvarede dog af et omtrent tilsvarende beløb, der under samme dato udbetaltes Ribetolderen, til restbetaling af det indkøbte hofklæde (RA. Rentemesterregnskab 1554, fol. 32, 135). I rentemesterregnskaberne for 1556 og juli 1557—1558 er overhovedet ingen indbetalinger fra Ribetolderen indførte.

³ Af rentemester Jørgen Pedersens regnskab for 1546 fol. 22 fremgaar, at tolderen i Ribe Oluf Pedersen i aaret 8. sept. 1545—8. sept. 1546 havde oppebaaret i alt 6018 dr. i øksen- og heste- og anden told. Meget taler for, at de beløb, han indkasserede i 1550'erne ofte har været højere, da i hvert fald provenuet af Gottorptolden i disse aar i reglen laa adskilligt højere end i 1546 og størrelsen af provenuet af tolden begge steder stod i ret nøje forhold til antallet af uddrevne øksne. Indtægten af Gottorptolden androg 1546: 4753 $\frac{1}{2}$ lybsk; 1554: 5892 $\frac{1}{2}$ lybsk; 1555: 4666 $\frac{1}{2}$ lybsk; 1556: 5843 $\frac{1}{2}$ lybsk; 1557: 5675 $\frac{1}{2}$ lybsk (RA. Gottorptoldregnskaber).

foretage bestillinger af varer, som denne tidligere havde besørget. Det gjaldt blandt andet Hamburgerøl og krydderier¹; men først og fremmest indkøbet af hofklæde. Rentemester Jørgen Pedersen havde i 1551 foretaget indkøbet heraf². I aarene 1552 og 1553 indkøbtes det ganske vist ad anden vej³, men i aarene 1554—57 blev indkøbet heraf lagt i Ribetolderens hænder⁴ og alene hertil kan være medgaaet flere tusinde dalere⁵.

En anden toldindtægt, der heller ikke indgik i rentemesterens kasse, var kongens andel i Gottorp- og Rendsburgtolden. Den var paa forhaand beslaglagt til nødvendige udbetalinger i hertugdømmerne og vel ogsaa til udbetalinger under Kieleromslag, hvortil ogsaa andre af hertugdømmernes indtægter kan være anvendte.

At provenuet af Øresundstolden og alle indbetalingerne i guld indgik i kongens eget kammer er foran omtalt⁶.

Som det fremgaar af ovenstaaende, var det ikke helt ringe pengebeløb, der allerede i 1550'erne gik uden om rentemesterens kasse, og man kan ikke andet end give Troels-Lund medhold i adskilligt af den kritik, han har fremført mod Johan Grundtvigs fremstilling i Frederik II's Statsforvaltning⁷.

Men skønt rentemesterregnskabet for 1556 saaledes langt fra omfatter alle statsindtægter og -udgifter for dette aar, bliver den omtrentlige balance mellem ordentlige indtægter og udgifter, der deraf kan udlæses, dog ikke uden betydning til bedømmelse af statsfinansernes tilstand.

De tal, som Johan Grundtvig i sin knappe oversigt over statsfinanserne i aarene 1551, 1554, 1556—58 er naaet til,

¹ Kanc. Brevb. 1551—55, 316, 409.

² Se ovfr. S. 40.

³ Se ovfr. S. 48 og Kanc. Brevb. 1551—55, 234.

⁴ Klædet indkøbtes i Hamburg eller Lybæk (Kanc. Brevb. 1551—55, 306, 356; Ibidem 1556—60, 8, 76 f.).

⁵ Se ovfr., S. 48.

⁶ Se ovfr., S. 24.

⁷ Troels Lund: Om Peder Oxes Finantsbestyrelse (1876); Troels Lund: Afsluttende Bemærkninger om Peder Oxes Finantsbestyrelse (1876). Se navnlig 23—29.

stemmer daarligt med de nedenfor anførte tal. Det skyldes hovedsagelig, at Grundtvig har ment sig berettiget til at fordele de store overordentlige indtægter, der indbetaltes i rentemesterens kasse i sidste halvdel af året 1557 og i løbet af 1558 — restbeløbet af 1553-landeskatten og den i oktober 1557 udskrevne landeskat — paa alle de foran nævnte aar. Det er naturligvis for øvrigt misvisende, naar Grundtvig i denne sammenhæng taler om den »1558« paalagte ekstraskat og opgiver dens provenu til ca. 189 000 dr.¹, idet ca. 82 000 dr. heraf udgjordes af den af Peder Oxe og Børge Trolle i september 1557 foretagne restindbetaling af 1553-landeskatten og ca. 19 000 dr. af restindbetalinger fra Otte Krumpen og Holger Rosenkrantz af samme skat². Ved at fordele de meget store udgifter til kurfyrstebesøget og hertug Frederiks og hans broders udenlandsrejse samt de store beløb, der i 1558 anvendtes paa den liflandske politik, paa alle aarene 1551, 1554, 1556, 1557 og 1558 naar Grundtvig endvidere op paa et langt højere tal for den gennemsnitlige aarlige udgift i disse aar (ca. 75 000 dr.)³ end det af mig nedenfor beregnede tal for 1556 (ca. 38 000 dr.). Udgiftstallet for 1556 er utvivlsomt, som foran nævnt, bl. a. grundet paa nedskæring af de militære udgifter særlig lavt⁴; men selv om de foregaaende aars udgifter til dækning af den daglige hofholdnings og administrations samt flaadens og hærens fornødenheder kan have ligget op til titusind daler højere, er man dog meget langt fra det af Grundtvig beregnede tal.

En gennemgang af regnskabets enkelte poster har givet til resultat, at sammentællingerne i regnskabet er korrekte. — Der foreligger et enkelt sted en skrivefejl. — Da dette nu er tilfældet, er der næppe anden forklaring paa, at regnskabets slutsum paa udgift ligger 500 daler højere end det ved en sammentælling

¹ Joh. Grundtvig: Frederik II's Statshusholdning, 15.

² Se ovfr. S. 111.

³ Se ovfr. S. 112 og 114; Joh. Grundtvig: Opus cit., 14.

⁴ Se ovfr. S. 104—6.

fremkomne tal, end at der har været en udgiftspost paa dette beløb indført paa et af nogle faa nu manglende blade¹.

Medens rentemesterregnskabets overskrifter for de enkelte konti saa vidt muligt er bibeholdt i nedenstaaende oversigt, gælder det derimod ikke rækkefølgen af disse. En grov gruppering er søgt gennemført; men da en sontring mellem hoffets og centraladministrationens udgifter paa mange punkter er uigennemførlig, er disse grupperet under et.

¹ Paa udgiftssiden kan konstateres følgende manglende blade: Det første blad paa hvilket bosseskytternes besoldning har været indført; men da det følgende blad, paa hvilket totaludgiften til disse er indført, forefindes, volder dette ingen vanskelighed (fol. 51). Mellem fol. 176 og 177: 3 blade og mellem fol. 180 og 181: 1 blad. Disse 4 blade tilhører samme læg. Endelig mangler mellem fol. 197 og 198 nogle blade, paa hvilke en del af det til rentemesteren indleverede hofklæde har været indført.

¹ 4 mark svensk = 1 dr. (se ovfr. S. 41 n. 3).

² 4 mark klippinge = 1 mark dansk (Kanc. Brevb. 1556—60, 65).

³ Ved omregningen til daler er guldets holdt udenfor, da det senere indbetaltes i kongens eget kammer (se ndfr. S. 38).

⁴ Hertil medregnet 12 dr. indkomne ved salg af saltet islandsk fisk paa Vespenø, der i rentemesterregnskabet er indført under told, cise etc. fol. 21.

⁵ I rentemesterregnskabet staar 548 $\frac{1}{2}$ (fol. 48). Her foreligger dog næppe en regnefejl, men kun en skrivefejl ved renskrivningen af regnskabet, da regnskabets slutsum over al oppebørsel i danske mark stemmer.

⁶ Det viste sig efter rentemester Jørgen Pedersens død i febr. 1554, at han var i restance for et ikke helt ringe beløb, som det, saaledes som det fremgaar af ovenstaaende, først lykkedes hans enke at udrede i 1556. Efter indførsel i rentemesterregnskabet (fol. 18) indbetaltes den ene halvdel af det ovenfor anførte beløb 13. jan 1556 af Peder Hegelund paa Jørgen Pedersens enkes vegne. En i kancelliets brevbøger 1556—60, S. 11 herom indført kvittering er udstedt til hendes forlovere: førstesekretæren Korfits Ulfeldt, rentemester Eskil Oxe selv, skænken Jørgen Marsvin og kancellisekretæren Christoffer Valkendorf. Heri anføres yderligere et beløb paa 200 guldgylden, som imidlertid ifølge en notits i rentemesterregnskabet betaltes direkte ind i kongens eget kammer. Det samme var tilfældet med et yderligere beløb i guld, der indbetaltes 19. marts: 430 guldgylden, 20 engelotter og 8 engelske »støtter« (Kanc. Brevb. 1556—60, 17). Den sidste halvdel af dalerbeløbet indbetaltes ifølge rentemesterregnskabet (fol. 18) 9. maj 1556 af rentemester Jørgen Pedersens enke selv. For dette beløb findes ingen kvittering indført i kancelliets brevbøger. Ogsaa noget klæde etc., som rentemester Jørgen Pedersen havde haft i sin varetægt indleveredes til rentemester Eskil Oxe (RA. Rentemesterregnskab 1556, fol. 199).

⁷ Som møntmesteren var skyldig af sit regnskab paa mønten og slagsskatten. I 1556 ophørte udmøntningen i Flensborg foreløbig. Møntmesterens navn var Jørgen Kock den yngre. Han var dog ikke beslægtet med sin berømte navnefælle (Nordisk Kultur XXIX, 186 f.). Indført under told, cise etc.

⁸ Indført under regnskabslen, Fyn.

⁹ Indført under told, cise etc.; jfr. Kanc. Brevb. 1556—60, 23 f.

¹⁰ Indført ibidem. Dette var halvdelen af arven efter den afdøde (gamle Rasmus). Den anden halvdel gik til hans hustru.

¹¹ Der tilfangetoges ved Helsingborg. Indført ibidem.

¹² Indført ibidem.

¹³ Indført ibidem.

¹⁴ Af hofklæde, vin og specerier. Indført ibidem.

¹⁵ Heraf ydede Roskilde domkapitel: 2000 dr. (først ansat til 3000 dr.), Lunde domkapitel: 1000 dr. (ansat til 1500 dr.), Viborg domkapitel: 1000 dr. (ansat til 2000 dr.), Aarhus domkapitel: 1000 dr., Ribe domkapitel 950 dr. (ansat til 1000 dr.) (Kanc. Brevb. 1556—60, 3—5, 7 og 17 f.).

¹⁶ Vinderup gaard og gods (jfr. Kanc. Brevb. 1556—60, 22).

¹⁷ Jfr. ovfr. S. 106.

¹⁸ Min sammentælling giver $5\frac{1}{2}$ $\varnothing$, men differencen er jo minimal.

¹⁹ Skibshovedsmænd udskilt og henført til holmen og flaaden.

²⁰ Indkøb af segldug anført under holmen og flaaden.

²¹ Indkøb af jærn anført under holmen og flaaden.

²² Jfr. note 24.

²³ Det halve beløb af besoldningen og luntepenge til bøsseskytter er henført til hæren. Poul Colding: Opus cit. 521 har regnet det fulde beløb til flaaden.

²⁴ Jfr. ovfr. ordentlige udgifter VIII. Det af Colding: Opus cit., 224 og 521 angivne beløb differerer fra det ovenfor anførte, fordi han har henført det fulde til slotsskriveren paa København slot udbetalte beløb til »Holmen og Flaaden» uden hensyn til, at kongefamiliens, hoffets og centraladministrationens faste ophold paa København slot i 1556 ganske givet maa være hovedårsagen til en stigning paa 1672 dr. i udbetalingerne til slotsskriveren her i forhold til 1554. Jeg tillader mig i denne forbindelse at gøre opmærksom paa, at endnu uheldigere er det, naar samme forfatter ogsaa henfører det for tidsperioden fra midten af juni 1557 til aarets udgang af rentemester Joachim Beck til slotsskriveren paa København slot udbetalte beløb paa ialt 6617 dr. til holmen og flaaden og ved en fordobling af dette tal naar til en samlet udgift til holmen og flaaden for dette aar paa 13 234 dr. (ganske vist sat i skarp parentes). Naar der af rentemester Joachim Beck udbetaltes et saa forholdsvis stort beløb til slotskriveren paa København slot i efteraaret 1557, skyldtes det utvivlsomt i ikke mindst de ekstraordinære udgifter, der var forbundne med kurfyrst Augusts besøg. (RA. Rentemesterregnskab 1557—58, fol. 4 og 121).

²⁵ Se ovfr. note 20.

²⁶ Noget af det indkøbte jern er vel dog anvendt til bygnings behov, andet til hæren.

²⁷ Heraf betalt et restbeløb paa 270 dr. paa et skib købt af Christoffer Throndsen, 800 dr. for et skib købt af en Rønnebyborger og 315 dr. for et skib »Saltholken» købt af to københavnske borgere, som disse havde erhvervet af en Svensker fra Nykøbing.

²⁸ Til vagt for Christian II.

²⁹ Se ovfr. note 23.

³⁰ Udskilt af afdelingen fremmede hovedsmænd.

³¹ Udgifter paalagt den danske konge som medlem af den nedersaksiske kres.

³² Aarsberetninger fra Gehejmearkivet III (1866—70), 248—50, 253—56; Colding: Opus cit., 161.

³³ Se ovfr. S. 126.

³⁴ Jfr. ovfr. S. 106.

³⁵ Jfr. ovfr. S. 106 n. 6.

³⁶ Jfr. ovfr. S. 106.

³⁷ Der er en skrivefejl i den i Register over alle Lande nr. 6 fol. 105 (Kanc. Brevb. 1556—60, 64 f.) indførte kvittering til Eskil Oxe for aaret 1556, idet her staar 3011½ lod 1½ kvint. sølv, medens beløbet i rentemesterregnskabet er som ovenfor angivet. En gennemregning af regnskabet enkelte poster godtgor, at dette tal er det rigtige.

³⁸ Samtidig med regnskabsaflæggelse 5. febr. 1557 indbetalte rentemester Eskil Oxe alt guld til kongen (Kanc. Brevb. 1556—60, 64 f.).

Rentemesterregnskabet 1556.

	Mark dansk		Daler		Sølv lod	Daler i alt
verførsel fra 1555...	960	℥ 1½ 3 5	253½ dr.	12½ 3 l.	1 836 l. ½ kv.	{ 1 647½ dr. 12½ 3 l. - 1½ 3 5 ød. + 1, kv. sølv + 1, 13 3 5 ø 2½ ør sv. mt. + 5, krigsmønt.
	Svensk mønt: 369 ℥ 13 3 5 ø 2½ øre¹					
	Smaa klippinge: 773 ℥ krigsmønt²					
Ordentlige Indtægter						
Regnskabslen						
aaane, Halland og Ble-						
nge (fol. 12 f.)	648	℥ 3 3 4	279 dr.			
jælland (fol. 9)	870	℥ 3 3 9	300 dr.			
yn (fol. 11)						
ylland (fol. 1—5)	923	℥ 14 3	8 693½ dr.	1 3 5 øl	3 l. 1 kv.	
orge (fol. 6 f.)	{ 2 rosenobl., 3 henricusnobl., 6 engelot., 8 dob. dukat. 7 guldgld., 1 gel.		5 150 dr.		1 128½ l. 1 kv.	
	{ Rüd. 25 stkr. tysk mønt, 1 lille borde³.					
ærerne (fol. 7)			500 dr.		258 l.	
land (fol. 8 og 21)			677½ dr.⁴		3½ l.	
lesvig-Holsten (fol. 8—14)			1 070 dr.	6 3 11 øl.		
Regnskabslen i alt...	2 442	℥ 6 3	16 670 dr.	8 3 4 øl.	1 383½ l. s.	18 180 dr. 7 øl. + 6 3 c
	+ 2 rosenobl., 3 henricusnobl., 6 engelot., 8 dob. dukat., 7 guldgld., 1 gel. rüder, 25 stkr. tysk mønt, 1 lille borde.					
Afgiftslen (fol. 38—48)						
aaane, Halland og Ble-						
nge	100	℥	100 dr.			
jælland	398	℥				
yn			400 dr.			
ylland			550 dr.			
orge			100 dr.			
land			200 dr.			
Afgiftslen i alt...	498	℥ 5	1 350 dr.			1 516 dr.
Len i alt...	+ 2 rosenobl., 3 henricusnobl., 6 engelot., 8 dob. dukat., 7 guldgld. 1 gel. rüder, 25 stkr. tysk mønt og en lille borde.					19 696 dr. 7 øl. + 6 3 c

old, cise og sagefald
etc. af byerne (fol. 19
—32).

aaane, Halland og Ble-

nge.....

ælland.....

olland-Falster.....

yn.....

ylland.....

Told, cise etc. i alt...	14 192 ¹ / ₂ fl	1 ¹ / ₂ B	1 ¹ / ₂ φ	300	dr. 1 ort	4 ¹ / ₂ l. 1	kv. s. 5 033	dr. 1 fl 1 ¹ / ₂ B 1 ¹ / ₂ φ + 1 kv. sølv.
--------------------------	--	--	---	-----	-----------	------------------------------------	--------------	---

Øksen- og Hestetold
(fol. 36 f.)

f Assens

f Kolding

f Ribe.....

ksen- og hestetold i alt...	17 711	fl 2	B 3	φ	1 500	dr.	7 403	dr. 2 fl 2 B 3 φ
-----------------------------	--------	---------------	--------------	-----------	-------	-----	-------	--

old, cise etc. + øksen- og stetold i alt							12 437	dr. 2 ¹ / ₂ B 3 ¹ / ₂ φ + 1 kv. sølv.
---	--	--	--	--	--	--	--------	---

Aarlige Byskatter
(fol. 42—50).

aaane, Halland og Ble-

nge.....

ælland.....

olland-Falster.....

yn og Langeland.....

ylland.....

arlige Byskatter i alt...	6 833	fl	6 ¹ / ₂ B				2 277	dr. 2 fl 6 ¹ / ₂ B d.
---------------------------	-------	-------------	--	--	--	--	-------	---

Rentemesterregnskabet 1556.

Diverse Indtægter	Mark dansk	Daler	Sølv lod	Daler i alt
Indbetaling af rentem. Jor- en Pedersens enke (fol. 18) ⁶	1 R 3 $\frac{1}{2}$ B 3 $\varnothing$	2 159 dr.		
Indbetaling af restbeløb ra møntmesteren i Flens- borg (fol. 25) ⁷		620 $\frac{1}{2}$ dr.		$\frac{1}{2}$ Bl.
Indbetaling af landsdom- neren paa Fyn Verner ivale paa regnskab af bøn- ler »wpreysning« (fol. 11) ⁸	2 R	121 dr.		
Indbetaling for et livsbrev paa kronens gaard Rom- vig (fol. 25) ⁹		60 dr.		
Indbetaling af efterladen- kaber efter en beboer i St. Knuds kloster i Odense fol. 21) ¹⁰	90 R	115 dr.	44 l.	
Indbetaling af penge tagne ra Sørøvere, (fol. 29) ¹¹ ..		5 dr.	2 $\frac{1}{2}$ l. $\frac{1}{2}$ kv.	
Indbetaling af restbeløb af penge udbetalte til forskel- lige formaal.				
Af kres- og tærepenge (fol. 24 og 25) ¹²		66 dr.		
Af sølv udleveret en guld- med (fol. 21) ¹³			68 l.	
Af penge udbetalte til ind- løb (fol. 20, 22, 26, 31) ¹⁴ .	1 $\frac{1}{2}$ R 12 B 3 $\varnothing$	366 dr.		
Diverse Indtægter i alt...	94 R 12 B 3 $\varnothing$	3 513 dr.	115 l. $\frac{1}{2}$ kv. s. 3 601 $\frac{1}{2}$ dr. 2 B 7 $\varnothing$ l.	
	1 engelot, 1 guldgyld. og 1 deventergyld.			1 R 12 B 3 $\varnothing$ + $\frac{1}{2}$ kv. søl
Ordentlige Indtægter i alt...	41 772 R 3 B 6 $\frac{1}{2}$ $\varnothing$	23 333 dr. 1 ort 10 B 11 $\varnothing$ l.	1 513 l. 1 $\frac{1}{2}$ kv. s. 38 013	dr. 3 B 2 $\varnothing$ l. 3 B 6 $\frac{1}{2}$ $\varnothing$ d. 1 $\frac{1}{2}$ kv. sølv

1. 2 rosenobl. 3 henriensobl. 7 engelot. 8 dsh. dukat. 8 guldeld. 1 dev. gld. 25 stkr. tvsk mont.
1 lille bødde.

	Mark dansk	Daler	Sølv lod	Daler i alt
verordentlige Indtægter				
domkapitlerne (fol. f.) ¹⁵	5 950 dr.			
ongods solgt til kansler an Friis (fol. 15) ¹⁶ ...	2 000 dr.			
an (optaget hos Peder e) (fol. 15) ¹⁷	1 000 dr.			
verordentlige indtægter i alt...	8 950 dr.			
Indtægt i alt...	42 732 R 5 B $7\frac{1}{2}$ φ ¹⁸ 32 537 $\frac{1}{2}$ dr.	2 φ l. 3 349 $\frac{1}{2}$ l. s.	48 612	dr. 2 φ l. + 5 l $7\frac{1}{2}$ φ d. + $\frac{1}{2}$ lod s. + 1 R 13 B 5 φ 2 $\frac{1}{2}$ øre
	Svensk mønt: 369 R 13 B 5 φ 2 $\frac{1}{2}$ øre Smaa klippinge: 773 R krigsmønt. + 2 rosenobl., 3 henricusnobl., 7 engelot., 8 dob. dukat., 8 guldgld., 25 stkr. tysk mønt, 1 lille borde.			13 B 5 φ 2 $\frac{1}{2}$ øre svensk mt. + 5 R krigsmønt

ordentlige Udgifter.

Kongehus, Hof og
entraladministration

I. Lønninger.

1. Giv. hofsinder og andre hofjenere, kancelliembedsmænd etc. til besoldning (fol. 61—80)
2. Giv. trompetere til besoldning (fol. 85f.)
3. Giv. harnisknægte,

1 983 R 4 B	2 837 $\frac{1}{2}$ dr. 1 ort 1 B l.	3 498 $\frac{1}{2}$ dr. 1 ort 1 B + 4 B d.
224 R	117 dr.	191 dr. 2 R d.

Transport...

Rentemesterregnskabet 1556.

Transport...	Mark dansk	Daler	Sølv lod	Daler i alt
sangmester, urte- gaardsmand og an- dre til besoldning (fol. 55 f.) ¹⁹	427 R 12 β	97 dr. 1 ort		239 dr. 1 ort 1 R 1 β d.
4. Giv. dr. Peder Palla- dius til besoldning (fol. 55).....	300 R	100 dr.		200 dr.
Lønninger i alt...	2 935 R	3 152 dr. 1 β l.		4 130 dr. 1 β l. + 1 R d
II. Indkøb og Haand- værkere.				
1. Giv. malere for ar- bejde og betalt for guld og farve (fol. 129 f.)	56 R 1 β 4 $\varnothing$	193 $\frac{1}{2}$ dr.		212 dr. 9 β 4 $\varnothing$ d.
2. Givet guldsmede for arbejde og som er gi- vet dem til forar- bejdning (fol. 132— 34).....	29 $\frac{1}{2}$ R 7 $\frac{1}{2}$ β	657 $\frac{1}{2}$ dr. 1 ort	37 $\frac{1}{2}$ l. 1 $\frac{1}{2}$ kv.	686 dr. 1 R 7 $\frac{1}{2}$ β d. — 1 $\frac{1}{2}$ kv. s.
3. Giv. kræmmere, køb- mænd og juvelerer for varer udtagne hos dem (fol. 140—44).	1 451 $\frac{1}{2}$ R 2 $\frac{1}{2}$ β 2 $\varnothing$	1 481 dr.		1 964 $\frac{1}{2}$ dr. 1 R 2 $\frac{1}{2}$ β 2 $\varnothing$ d
4. Giv. for engelsk klæ- de, grovt klæde, sar- dug og lærred, samt skræddere og over- skrædere for arbejde (fol. 147—52) ²⁰ ...	964 R 4 β 4 $\varnothing$	365 $\frac{1}{2}$ dr. 1 ort		687 dr. 8 β 4 $\varnothing$ d.

	Mark dansk	Daler	Sølv lod	Daler i alt
5. Giv. for urter og apotekere for »asterdie« og speceri (fol. 153)	1 K 2 B	2 166 $\frac{1}{2}$ dr.		2 166 $\frac{1}{2}$ dr. 1 K 2 B d.
6. Giv. for vin og fremmed drik (hamborg. øl) (fol. 158).....	14 B	546 dr.	1 B l.	546 dr. 1 B l. + 14 B l.
7. Giv. Bundtmagere (fol. 160).....	125 K 7 B	66 dr.		107 $\frac{1}{2}$ dr. 15 B d.
8. Giv. smede for arbejde (fol. 166) ³ ...	69 $\frac{1}{2}$ K 1 B	62 dr.		85 dr. 9 B d.
9. Giv. »remesnidere« og sadelmagere for arbejde (fol. 169 f.)	407 $\frac{1}{2}$ K 6 B	29 $\frac{1}{2}$ dr.		165 dr. 1 K 6 B d.
10. Giv. for bøger og bogbindere for arbejde for papir og rødt voks til tyske kan- celli (fol. 172—76).	194 $\frac{1}{2}$ K 5 B	133 $\frac{1}{2}$ dr. 1 ort		198 $\frac{1}{2}$ dr. 9 B d.
11. Giv. for sko, skjor- ter, støvler og sko- magere for arbejde (fol. 177—80).....	392 K 10 B			130 dr. 2 K 10 B d.
12. Giv. Falentin Hatte- mager (fol. 183)....	8 B	77 $\frac{1}{2}$ dr.		77 $\frac{1}{2}$ dr. 8 B d.
13. Adskillig udgift »wdi smaapluck« (fol. 185 —96).....	925 K 6 B	553 $\frac{1}{2}$ dr.	2 $\frac{1}{2}$ B 3 $\varnothing$ l.	861 $\frac{1}{2}$ dr. 2 $\frac{1}{2}$ B 3 $\varnothing$ l. + 1 K 6 B d.
Indkøb og haand- værkere i alt....	4 620 K 2 B 10 $\varnothing$	6 332 dr. 3 ort 3 $\frac{1}{2}$ B 3 $\varnothing$ l.	37 $\frac{1}{2}$ l. 1 $\frac{1}{2}$ kv. s.	7 891 $\frac{1}{2}$ dr. 3 $\frac{1}{2}$ B 3 $\varnothing$ l. + 2 B 10 $\varnothing$ d. + 1 $\frac{1}{2}$ kv. s.

Transport...

Rentemesterregnskabet 1556.

Transport...	Mark dansk	Daler	Sølv lod	Daler i alt
III. Giv. til tærepenge og udkvitning.				
1. Udkvitning, budpenge og tærepenge til forskellige i ind- og udland (fol. 107—25)	1 711 ¹ / ₂ fl 1 3 8 φ	1 605 dr. 1 ort 15 Bl.		
2. Tærepenge til udsendinge til rigsdag, kresdag etc. i Tyskland (fol. 109, 113, 117, 119)		950 dr.		
3. Tærepenge til de danske raader paa rejsen til Lifland (fol. 119)		1 300 dr.		
Tærepenge og udkvitning i alt...	1 711 ¹ / ₂ fl 1 3 8 φ	3 855 dr. 1 ort 15 Bl.		4 425 ¹ / ₂ dr. 1 ort 15 Bl. 1 3 8 φ d.
IV. Giv. for heste, som er købt og for hesteskade (under tjeneste) (fol. 126 f.) ...		512 dr.		512 dr.
V. Penge, som er antvordet kongen, dronningen og prinserne til at skænke bort (bl. a. til grime-, fader- og tavlepenge (fol. 87—106)	474 ¹ / ₂ fl 4 3 10 φ	2 173 dr. 4 ¹ / ₂ Bl.		2 331 dr. 4 ¹ / ₂ Bl. + 12 10 φ d.

	Mark dansk	Daler	Sølv lod	Daler i alt
VI. Giv. Dronning Sophie (fol. 106)		1 000 dr.		1 000 dr.
VII. Penge medgiv. førstesekretæren Korfits Ulfeldt til at udgive paa kongens vegne, medens han var paa jagt (fol. 181)		500 dr.		500 dr.
VIII. Giv. Laurits Hansen slotsskriver paa København slot at udgive til slotsbehov (fol. 184) ²²	5 018 ¹ / ₂ R 3 B 4 φ			1 672 dr. 2 ¹ / ₂ R 3 B 4 φ
IX. Giv. for øksne købt til kongens underholdning (fol. 182) . .	1 R	529 dr.		529 dr. 1 R d.
Kongehus, Hof og Centraladministration i alt . . .	14 761 R 4 B 8 φ	18 054 dr.	24 B 3 φ l. 37 ¹ / ₂ l. 1 ¹ / ₂ kv. s. 22 992 ¹ / ₂ dr. 1 ort 24 B 3 φ + 1 R 4 B 8 φ d. 1 ¹ / ₂ kv. sølv.	
Holmen og Flaaden.				
I. 1 ¹ / ₂ af bøsseskytters besoldning og luntepenge (fol. 51 f., 162 f.) ²³	467 R 5 B 4 φ	172 dr.		327 dr. 2 R 5 B 4 φ
Transport . . .				

Rentemesterregnskabet 1556.

Transport...	Mark dansk	Daler	Solv lod	Daler i alt
II. Giv. Skibshoveds- mænd til besoldning (fol. 55).....	101 ₤ 8 B	19½ dr.		53 dr. 1 ₤ d.
III. Giv. Laurits Hansen slotsskriver paa Kø- benhavn slot til at betale baadsmænd, skippere, skibsbyg- gere etc. og til ind- køb (fol. 184) ²⁴	21 689½ ₤ 1 B 4 ø			7 229 dr. 2 ₤ 9 B 4 ø
IV. Giv. for segldug (fol. 147 f.) ²⁵		109½ dr.		109½ dr.
V. Til indkøb af jern i Sverige (fol. 166) ²⁶ ..	1 020 ₤	+ 369 ₤ 13 B 5 ø 2½ øre svensk mønt		432 dr. 1 ₤ 13 B 5 2½ øre sv. mønt
VI. Giv. for 3 skibe (fol. 165) ²⁷		1 385 dr.		1 385 dr.
holmen og Flaaden i alt...	23 278 ₤ 6 B 8 ø	1 686 dr. + 369 ₤ 13 B 5 ø 2½ øre svensk mønt.		9 537 dr. 1 ₤ 6 B 8 ø + 1 ₤ 13 B 5 2½ øre sv. mønt
Hæren				
I. Giv. landsknægte og drabanter til besold- ning (fol. 57—59)				
1. Drabanter til besold- ning.....	1 914 ₤			
2. Landsknægte til be- soldning	149½ ₤	826½ dr.		
3. Landsknægte paa Kalundborg ²⁸	1 794 ₤			

	Mark dansk	Daler	Sølv lod	Daler i alt
Landsknægtes og drabanter besoldning i alt...	3 857 $\frac{1}{2}$ R	826 $\frac{1}{2}$ dr.		2 112 dr. 1 R d.
II. $\frac{1}{2}$ af bøsseskytters besoldning og luntepenge (fol. 51, 162f.) ²⁹	467 R 5 B 4 φ	172 dr.		327 dr. 2 R 5 B 4 φ c
III. Giv. fremmede høvedsmænd til ventepenge (fol. 155—57)		1 022 dr.	11 B l.	1 022 dr. 11 B l.
Hæren i alt...	4 324 $\frac{1}{2}$ R 5 B 4 φ	2 020 $\frac{1}{2}$ dr.	11 B l.	3 462 dr. 11 B l. + 5 4 φ d.

Til Udlandet³⁰

Indlagt til kreshandel i Lübeck og Celle (delvis til krigsbrug) (fol. 156)³¹
 Giv. grev Anton af Oldenburg i aarspenge (fol. 155).....
 Giv. Johan Sturm af Straßburg for underretningstjeneste (fol. 156)³²
 Giv. dr. Joh. Bugenhagen, Phil. Melancthon og dr. Georg Major (fol. 156)

	150 dr.			
Til Udlandet i alt...	1 344 dr.	4 φ l.		1 344 dr. 4 φ l.

